

arabisch und deutsch mit anmerk-NAME OF DO Maimonides, Woses Acht Capitel; LHeb M678 Ynu

University of Toronto Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket LOWE-MARTIN CO. LIMITED

Jek no

ثهانية نصرل

Mose ben Maimûn's

(Maimonides)

Acht Capitel.

Arabisch und deutsch

mit

Anmerkungen

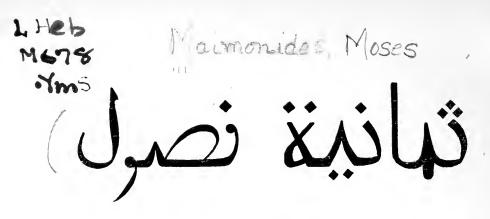
von

Dr. M. Wolff.

Leipzig,

Commissions-Verlag von Heinrich Hunger.
1863.

			In the same
31/10			A.
			1
			••
V		•	
		Ex	
			•
The second			
1			
			,
211			
•			b
,			
	`		
1			
	1		

Mose ben Maimûn's

(Maimonides)

Acht Capitel.

Arabisch und deutsch

mit

Anmerkungen

von

Dr. M. Wolff.

Leipzig,

Commissions-Verlag von Heinrich Hunger.

1863.

M. 81.74

Den Manen

meines unvergesslichen Vaters

des

Rabbiners Herrn Lewin Wolff

in kind Oher Liebe und Verehrung

wehmuthsvoll

geweiht.

Vorwort.

Zu den unvergänglichen Denkmälern, die der erhabene Weise Maimonides im Reiche des Geistes sich gesetzt, gehört auch die kleine, aber inhaltreiche, das ganze System seiner Ethik gedrängt und praegnant entwickelnde Schrift, die ich hier in der Ursprache und in Uebersetzung den Freunden der philosophischen und insbesondere denen der jüdisch-arabischen Literatur übergebe.

Diese Schrift hat ihrer trefflichen Gedanken wegen von jeher des Beifalls und der vollsten Anerkennung der Gelehrten sich zu erfreuen gehabt; die Fragen, die sie mit Klarheit und Gründlichkeit behandelt, greifen aber zu tief in das sittliche und religiöse Leben ein, als dass sie nicht für jeden Gebildeten, der sich wahrhaft dafür interessirt, von hohem Werthe sein sollte.

Die Veröffentlichung derselben in dieser neuen Gestalt*) wird daher, wie ich hoffe, beiden Theilen des lesenden Publicums nicht unwilkommen sein.

In diesen "acht Capiteln" zeigt sich uns, wie überhaupt in den philosophischen Schriften Maimuni's, dieselbe Erscheinung — nur viel bedeutungsvoller und fruchtbringender —, der wir in den Werken Philo's begegnen: die Ideen des Judenthums und die griechischen Philosopheme haben einander berührt und

^{*)} Sie war bisher fast nur in der hebräischen Uebersetzung von Ibn-Tibbon und den deutschen Uebertragungen derselben bekannt. Von diesen kenne ich aus eigener Anschauung nur die von Dr. Falkenheim, Königsberg 1832, unter dem Titel: "die Ethik des Maimonides" herausgegebene; sie ist in schöner Sprache abgefasst und hält sich ziemlich genau an den Ibn-Tibbon'schen Text. Die vorher, Dessau 1809, unter dem Titel: "לקת מחקק, die acht Capitel des Maimonides" von Schelomo b. Lippmann (dem jüngst dahingeschiedenen berühmten Dr. Gotth, Salomon) erschienene ist mir nicht zu Gesicht gekommen.

durchdrungen und sind zu Einem Ganzen verschmolzen worden. War es bei Jenem vorzüglich die platonische Philosophie, auf die er seine Speculation gründete und mit der er sein jüdischreligiöses Bewusstsein in Einklang zu bringen suchte, so ist es bei Diesem der reiche, allumfassende Genius des Aristoteles, an den sein forschender Geist sich anlehnt und aus dessen wunderbarem Denkgebäude er sich reiches Material holt, um damit den erhabenen Bau des Judenthums zu seiner wahren Vollendung zu führen. Judenthum und aristotelische Philosophie (wie diese von den arabischen Philosophen und besonders von Ibn-Sina dargestellt wurde) gelten ihm beide als unerschütterliche Wahrheit, als in ihrem Wesen vollkommen gleiche und nur in der Form verschiedene Offenbarungen des göttlichen Geistes. Von dem Gedanken dieser wesentlichen Identität ausgehend, hält er darum an beiden mit unwandelbarer Treue fest.

Wir haben so hier ganz dasselbe Verhältniss, wie es — freilich unter anderen Neben umständen — bei Philo obwaltete, und bei der Beurtheilung desselben daher auch den Gesichtspunkt festzuhalten, von welchem aus, nach meiner Ansicht, der philonische Standpunkt einzig und allein betrachtet werden muss.*)

Das erste Werk, in welchem Maimuni's aus innerstem Drange der Seele hervorgegangenes Streben nach Vereinigung des Judenthums mit der aristotelischen Philosophie deutlich sich kundgiebt, ist sein berühmter Mischna-Commentar (mit dem arab. Titel: מספר המאור, hebr. ספר המאור), den er — wie er selbst berichtet — in seinem 23. Lebensjahre in Spanien zu schreiben anfing und in seinem 30. in Aegypten beendigte.**) Hier sehen wir ihn überall, wo er Gelegenheit dazu findet, den ihn erfüllenden philosophischen Ideen Ausdruck geben und die Lehren der Rabbinen mit ihrem Lichte durchdringen.

Ueber einzelne in philosophischer Hinsicht vorzüglich wichtige Punkte spricht er sich ausführlicher in besonderen Einleitungen aus, die er mehreren Tractaten der Mischna voraus-

^{*)} S. meine "Philonische Philosophie," Ausgabe II, S. 5 ff., 9 ff.

^{**)} S. über dieses Werk Geiger, Moses b. Maimon, S. 23 ff; Frankel, Hodegetik (חרבי המשנה), S. 320; Grätz, Geschichte der Juden, VI, 326.

schickt. Und zu diesen gehört auch unsere Abhandlung, welche bekanntlich die Einleitung zum Tractat Aboth bildet.*)

Pocock hat sich das grosse Verdienst erworben, einige derselben — darunter auch die unsrige — in dem gediegenen Werke Porta Mosis (באכ מוסי) in der Ursprache mit lateinischer Uebersetzung zu veröffentlichen; die übrigen können wir leider nur, wie den Commentar selbst, in der oft sehr mangelhaften und viele Dunkelheiten zurücklassenden hebräischen Uebersetzung lesen.

Der Text in unserer Ausgabe ist der Pocock'sche, der jedoch an vielen Stellen — abgesehen von Druckfehlern gewöhnlicher Art, wie ¬ für ¬, ¬ für ¬ und umgekehrt — einer gründlichen Berichtigung bedurfte, wie aus den "Zusätzen" zu ersehen ist.

Einzelne kleine Druckfehler haben sich, trotz der auf die Correctur verwandten Sorgfalt, auch bei uns eingeschlichen; der geneigte Leser wolle sie nach den "Berichtigungen" selbst verbessern.

Was das Grammatische in unserer Abhandlung betrifft, so sei bemerkt, dass wir darin häufigen Verstössen gegen die Regeln der altarabischen Sprache begegnen. Vermuthlich hat sich Maim, dieselben, im Anschluss an das Arabische seiner Zeit, hier um so mehr erlaubt, als er diese Abhandlung, sowie die übrigen Einleitungen, wie man aus ihrer ganzen Haltung und manchen Einzelheiten ersieht, mehr für ein grösseres Publicum als zu streng wissenschaftlicher Belehrung bestimmte. Freilich mögen dann die Abschreiber diese Vulgarismen noch vermehrt und verstärkt haben.

In Betreff der Uebersetzung war mein Streben darauf

^{*)} In einem kleinen Vorwort zu derselben spricht er sich unter Anderem darüber aus, dass er nichts Neues, Selbsterfundenes geben, sondern nur das aus rabbinischen und philosophischen Schriften Gesammelte darstellen wolle. Seine Worte lauten wie folgt: אעלם אן אלאשיא מן אלהי אקולהא פי הוֹה אלפצול ופי מא יאתי מן אלשרח לים הו אגראין אבתכרתהא אנא מן אלהי אקולהא פי הוֹה אלפצול ופי מא יאתי מן מלקוטה מן כלאם אלחכמים פי אלמדרשות ופי אלהלמוד וגירה מן הואליפהם ומן כלאם אלפלאספה איצא אלקדם ואלמחדהין ומן הואליפהם מן אלנאס.

gerichtet, den Sinn der Worte des Originals so treu und mit so genauer Beobachtung auch der feinsten Nüancen wiederzugeben, als es der deutsche Sprachgenius gestattete. Dass dies nicht ohne Schwierigkeiten war, wird keinem fremd sein, der mit der Sprachweise der arabischen und der ihnen folgenden jüdischen Philosophen bekannt ist. Dieselbe zu überwinden, wurde mir vorzüglich durch die gütige Unterstützung ermöglicht, die mein theurer Lehrer, Herr Professor Fleischer, mir hierbei zu Theil werden liess.

Dem verehrten Manne für diesen Liebesdienst, sowie überhaupt für das innige Wohlwollen, das er mir von meiner Studienzeit an in so beglückender Weise bewiesen, öffentlich meinen tiefgefühlten Dank auszusprechen, ist eine Pflicht, die ich hierdurch freudigen Herzens erfülle.

In den Anmerkungen habe ich mich vornehmlich an das Sachliche gehalten. Bei den geringen Hülfsmitteln, die mir am hiesigen Orte zu Gebote standen, musste ich mich dabei auf das Nothwendigste beschränken.

Sehr gute Dienste hat mir Munk's vortreffliche More-Ausgabe geleistet und kam mir besonders das reiche wissenschaftliche Material, das in seinen Noten niedergelegt ist, mannigfach zu Statten.

Sprachliches habe ich nur an wenigen Stellen besprochen; dagegen bringen die "Zusätze" wichtige sprachliche Bemerkungen von Herrn Prof. Fleischer, auf die ich den geneigten Leser verweise.

So möge denn diese Schrift bei den Männern der Wissenschaft eine freundliche Aufnahme finden und auch in weiteren Kreisen als ein Beitrag zur Förderung religiöser und philosophischer Erkenntniss der Gunst der Würdigen sich erfreuen!

Gothenburg, im März 1863.

Wolff.

תמאניה פצול

לרמב"ם.

Mose ben Maimûn's

Acht Capitel.

אלפצל אלאול

פי נפס אלאנסאן וקואתא.

אעלם אן נפס אלאנסאן נפס ואחדה ולהא אפאעיל כתירה מכתלפה קד תסמי בעץ תלך אלאפאעיל אנפס פיטן בדלך אן ללאנסאן אנפס כתירה כמא יטן אלאטבא חתי יצדר רייםהם אן אלאנפם תלת טביעיה וחיואניה ונפסאניה וקד תסמי קוי ואנזא חתי יקאל אנזא אלנפס והדה אלאסמיה כתיר מא יסתעמלתא אלפלאספה ולים ירידון בקולהם אנזא אנהא תתנוא תנוי אלאנסאם ואנמא הם יעדדון אפעאלהא אלמבתלפה אלתי הי ענד גמלה אלנפס כאלאנזא ענד אלכל אלמולף מן תלך אלאנזא. ואנת תעלם אן אצלאח אלאכלאק אנמא הו עלאנ אלנפס וקואהא פכמא אן אלטכיב אלדי יעאלג אלאבדאן יחתאג אן יעלם אולא אלבדן אלדי יעאלגה באסרה ואנזא אלבדן מא הי אעני בדן אלאנסאן ויחתאג אן יעלם אי אלאשיא תמרצה פתנתנב ואי אלאשיא תצחה פתקצד כדלך אלדי יטב אלנפס ויריד אן יהדב אלאכלאק יחתאג אן יעלם אלנפם באסרהא ואגואהא ומא ימרצהא ומא יצחתא, פמן דלך אקול אן אנוא אלאנפס כמסה אלגאדי ואלחאם ואלמתכיל ואלנזועי ואלנאטק וקד קדמנא פי הדא אלפצל אן כלאמנא אנמא הו פי נפם אלאנסאן לאן אלאנתדי

Erstes Capitel.

Von der Seele des Menschen und ihren Kräften.

Wisse, dass die Seele des Menschen eine Einheit ist, aber mit mehreren und verschiedenen Thätigkeiten. Einige dieser Thätigkeiten 1) werden wohl auch Seelen genannt, und daher meint man, dass der Mensch mehrere Seelen habe, wie die Aerzte glauben, deren Meister sogar gleich von vornherein den Satz aufstellt, es gebe drei Seelen: eine natürliche, eine animalische und eine psychische²). Sie werden aber auch Kräfte und Theile genannt, so dass man von Theilen der Seele spricht. Dieser Benennung bedienen sich oft die Philosophen; doch wollen sie mit dem Worte "Theile" nicht sagen, dass die Seele nach Art der Körper in Theile zerfalle, sondern sie zählen nur ihre verschiedenen Thätigkeiten auf, die sich zur Totalität der Seele wie die Theile zu dem aus diesen zusammengesetzten Ganzen verhalten. — Du weisst, dass die Veredelung der Sitten nichts anders als die Heilung der Seele und ihrer Kräfte ist; wie nun der Arzt, der die Körper zu heilen hat, vor Allem den zu heilenden Leib (ich meine: den menschlichen Leib) im Ganzen kennen und wissen muss, welches seine Theile sind, wie es ferner für ihm nothwendig ist, zu wissen, welche Dinge denselben krank machen, damit diese gemieden, welche hingegen ihn gesund machen, damit diese gesucht werden: so muss auch Derjenige, welcher die Seele heilen soll und die Sitten veredeln will, die Seele im Ganzen und in ihren Theilen kennen und ebenso das, was sie krank und was sie gesund macht. Daher sage ich nun, dass die Seele fünf Theile hat: den ernährenden, den empfindenden, den vorstellenden, den begehrenden und den rationellen Theil³). Wir haben aber bereits in diesem Abschnitte erklärt, dass wir nur von der menschlichen Seele reden, indem z. B. die Er-

מתלא אלדי ללאנסאן לים הו אלאנתדי אלדי ללחמאר ואלפרם לאן אלאנסאן מנתדי באלגו אלגאדי מן אלנפם אלאנסאניה ואלחמאר מנתדי באלגו אלגאדי מן אלנפס אלחמאריה ואלנכלה מנתדיה באלגז אלגאדי מן אלנפס אלתי להא ואנמא יקאל עלי אלכל מנתדי באשתראך אלאסם פקט לא אן אלמעני ואחד בעינה וכדלך יקאל עלי אלאנסאן ואלחיואן אלחםאם באשתראך אלאםם פקט לא אן אלחם אלדי פי אלאנסאן הו אלחם אלדי פי אלחיואן ולא אלחם אלדי פי חדא אלנוע הו אלחם בעינה אלדי פי חדא אלנוע אלאבר בל כל נוע ונוע ממא לה נפם לה נפם ואחדה גיר נפם אלאבר וילום ען נפס הדה אלאפעאל וען נפס הדה אלאפעאל פקד ישבה אלפעל ללפעל פיטן באלפעלין אנהמא שי ואחד בעינה ולים כדלך, ומתאלה מתאל תלתה מואצע מטלמה אחרהא אשרקת עליה אלשמם פאצא ואלהאני טלע עליה אלקמר פאצא ואלאכר סרג פיה סראג פאצא פכל ואחד מנהא קד וגד פיה אלציא לכן סבב הדא אלציא ופאעלה אלשמם ופאעל אלאכר אלקמר ופאעל אלאכר אלנאר כדלך פמעל חם אלאנסאן הו נפם אלאנסאן ופאעל חם אלחמאר נפם אלחמאר ופאעל חם אלעקאב נפם אלעקאב ולים להא מעני יגמעהא גיר אשתראך אלאסם פקט, פחצל הדא אלמעני אנה גריב עניב יעהר פיה כהיר מן אלמתפלספין וילומוא מן דלך שנאעאת וארא גיר צחיחה, וארגע אלי גרצנא פי אגזא אלנפס פאקולו אלנו אלנאדי מנה אלקוה אלנאדבה ואלמאסבה ואלהאצמה ואלדאפעה ללפצול ואלמנמיה ואלמולדה ללמתל ואלממיזה ללאבלאט חתי תעזל אלדי ינבגי אן יגתדי בה ואלדי ינבגי אן ידפע ואלכלאם עלי הדה אלסבע קוי ובמא תפעל וכיף תפעל ופי אי אלאעצא פעלהא אמהר ואבין ומא מנהא מונוד דאימא ומא ינקצי מנהא פי

nährung bei dem Menschen nicht dieselbe ist, wie die bei dem Esel und dem Pferde; denn der Mensch wird ernährt durch den ernährenden Theil der menschlichen Seele, der Esel durch den ernährenden Theil seiner Seele und die Palme⁴) durch den ernährenden Theil ihrer Seele; nur vermöge der Gemeinsamkeit des Namens gebraucht man von allen den Ausdruck "Ernährung", nicht aber in dem Sinne, dass die Bedeutung desselben (bei allen) wesentlich dieselbe wäre. Ebenso gebraucht man vom Menschen und Thiere nur vermöge der Gemeinsamkeit des Namens den Ausdruck empfindendes Wesen, nicht aber in dem Sinne, dass die Empfindung des Menschen die des Thieres, noch dass die Empfindung bei der einen Art wesentlich dieselbe wäre, wie die bei der andern Art, sondern es hat jede Art beseelter Wesen eine eigenthümliche, von der der andern verschiedene Seele und es gehen von einer Seele nothwendig diese, von der andern jene Thätigkeiten aus; da aber bisweilen die eine Thätigkeit der andern ähnlich ist, so meint man, dass beide wesentlich ein und dasselbe seien, was aber nicht der Fall ist. Es verhält sich damit, wie mit drei dunkeln Orten, von denen der eine durch die über ihm aufgegangene Sonne, der andere durch den aufgestiegenen Mond und der dritte durch eine darin angezündete Lampe erleuchtet wird; es findet sich so in jedem dieser Orte Licht, jedoch Grund und bewirkende Ursache des ersten ist die Sonne, des zweiten der Mond und des dritten das Feuer. In gleicher Weise ist die bewirkende Ursache der Empfindung des Menschen die menschliche Seele, der Empfindung des Esels die Seele des Esels, der Empfindung des Adlers die Seele des Adlers, und diese Empfindungen haben Nichts, worin sie übereinstimmen, als den ihnen gemeinsamen Namen. Fasse diesen Punkt wohl auf; er enthält eine absonderliche Wahrheit, in Bezug auf welche viele Philosophirende irren, wodurch sie dann zu Ungereimtheiten und falschen Ansichten hingetrieben werden.

Ich kehre nun wieder zu unserm Gegenstande, den Theilen der Seele, zurück und sage: Zum ernährenden Theile gehören das Anziehungs-, das Zurückhaltungs-, das Verdauungsvermögen, das Vermögen der Abtreibung des Ueberflüssigen, das Vermögen der Vergrösserung, das Vermögen der Erzeugung des Gleichartigen, das Vermögen der Scheidung der Säfte, dazu bestimmt, das zur Ernährung Nothwendige von dem, was abgetrieben werden soll, abzusondern. Jedoch die ausführlichere Belehrung über diese sieben Vermögen, über das, wodurch, und über die Art, wie sie wirken, bei welchen Theilen (des Körpers) ihre Wirkungen offenbarer und deutlicher hervortreten, welche von ihnen beständig da sind und welche in einer bestimmten Zeit aufhören, — dies alles gehört nothwendig zur Heilkunde und ist

זמאן מחדוד פהדא כלה לאום לצנאעה אלטב ולא חאנה פיה פי הדא אלמוצע. ואלגז אלחאם מנה אלקוי אלכמם אלמשחורה ענד אלנמחור אלבאצרה ואלסמע ואלדוק ואלשם ואללמם והו מוגוד פי גמיע סמה אלגסם ולים לה עצו מכצוץ כמא ללארבע קוי. ואלגו אלמתכיל הי אלקוה אלתי תחפם רסום אלמחסוסאת בעד גיבתהא ען מבאשרה אלחואם אלתי אדרכתהא פתרכב בעצהא אלי בעין ותפצל בעצהא מן בעץ ולדלך תרכב הדה אלקוה מן אלאמור אלתי אדרכתהא אמור לם תדרכהא קט ולא ימכן אדראכהא כמא יתכיל אלאנסאן ספינה חדיד תגרי פי אלהוי ושכץ אנסאן ראסה פי אלסמא ורגליה פי אלארץ ושבץ חיואן באלף עין מתלא וכתיר מן הדה אלממתנעאת תרכבה אלקוה אלמתכילה ותוגדה פי אלכיאל והנא גלט אלמתכלמון אלגלטה אלשניעה אלעמימה אלתי בנוא עליהא קאעדה מגאלמתהם פי תקסימהם אלואגב ואלגאיז ואלממתנע פאנהם מנוא ואוהמוא אלנאם אן כל מא יתכיל ממכן ולם יעלמוא אן הדה אלקוה תרכב אמורא ממתנע וגודהא כמא דכרנא. ואלגו אלנזועי הי אלקוה אלתי בהא יתשוק אלאנסאן לשי מא או יכרהה וען הדה אלקוה יצדר מן אלאפעאל אלטלב ואלהרב ואלאיהאר לאמר מא ואלתגנב לה ואלגצב ואלרצא ואלכוף ואלאקדאם ואלקסוה ואלרחמה ואלמחבה ואלבגצה וכתיר מן הדה אלעוארץ אלנפסאניה, ואלאת הדה אלקוה נמיע אעצא אלבדן מתל קוה אליד עלי אלבטש וקוה אלרגל עלי אלמשי וקוה אלעין עלי אלאבצאר וקוה אלקלב עלי אן יקדם או יכאף וכדלך סאיר אלאעצא אלבאטנה ואלטאהרה אנמא הי וקואהא אלאת להדה אלקוה אלנוועיה. ואלנו אלנאטק הי אלקוה אלטוגודה ללאנסאן אלתי בהא יעקל ובהא תכון אלרויה ובהא יקתני אלעלם ובהא ימיז בין אלקביח

an diesem Orte nicht nöthig. - Zum empfindenden Theile gehören die allgemein bekannten fünf Vermögen: das Gesichts-, Gehörs-, Geschmacks-, Geruchs- und Gefühlsvermögen, welches letzte sich an der ganzen Oberfläche des Körpers vorfindet und nicht, wie die vier (übrigen) Vermögen, ein besonderes Organ hat. — Der vorstellende Theil ist das Vermögen, welches die Bilder der mit den Sinnen wahrgenommenen Gegenstände festhält, nachdem dieselben aufgehört haben, die Sinne, welche sie aufgefasst, unmittelbar zu berühren, und sie dann mit einander verbindet und von einander trennt. Daher stellt dieses Vermögen aus den von ihm wahrgenommenen Dingen solche zusammen, welche es nie wahrgenommen hat, und solche, deren Wahrnehmung überhaupt unmöglich ist; wie wenn sich z. B. Jemand ein eisernes, in der Luft hinfahrendes Schiff vorstellt, oder einen Menschen mit dem Kopfe im Himmel und den Füssen auf der Erde, oder ein Thier mit tausend Augen, und dergleichen Unmöglichkeiten mehr, welche das Vorstellungsvermögen zusammensetzt und denen es eine eingebildete Existenz verleiht. Hier nun sind die Mutakallim's in jenen schmählichen, gewaltigen Irrthum verfallen, auf den sie ihre Sophistereien betreffs ihrer Eintheilung der Dinge in nothwendige, mögliche und unmögliche gründeten, indem sie nämlich meinten und die Menschen irriger Weise glauben machten, dass Alles, was sich vorstellen lasse, möglich sei, ohne zu bedenken, dass dieses (Vorstellungs-) Vermögen auch solche Dinge zusammensetzt, deren Existenz, wie wir gesagt haben, unmöglich ist 5). — Der begehrende Theil ist das Vermögen, wodurch der Mensch nach etwas Verlangen oder gegen etwas Widerwillen hat. Aus diesem Vermögen gehen folgende Thätigkeiten hervor: Erstreben und Fliehen, irgend etwas vorzugsweise thun und es vermeiden, Zürnen und Wohlwollen, Furcht und Kühnheit, Härte und Barmherzigkeit, Liebe und Hass und viele (andere) derartige Seelenaccidenzen. Werkzeuge dieses Vermögens sind alle Theile des Körpers; so dient die Kraft der Hand zum Greifen, die Kraft des Fusses zum Gehen, die des Auges zum Sehen, die des Herzens zur Aeusserung von Kühnheit oder Furcht, und in gleicher Weise sind auch die übrigen inneren und äusseren Körpertheile sammt ihren Kräften Werkzeuge dieses Vermögens. — Der rationelle Theil ist das dem Menschen zukommende Vermögen, durch welches er begreift, nachdenkt, Kenntnisse erwirbt und zwischen ungeziemenden und geziemenden Handlungen unterscheidet.

ואלנמיל מן אלאפעאל והדה אלאפעאל מנהא עמלי ומנהא נמרי ואלעטלי מנה מחני ומנה פברי פאלנמרי הו אלדי בה יעלם אלאנסאן אלמוגודאת אלגיר מתגירה עלי מא הי עליה והדה הי אלתי תסמי עלום באטלאק ואלמהני הי אלקוה אלתי בהא יקתני אלמהן מהל אלנגארה ואלפלאחה ואלמב ואלמלאחה ואלפכרי הו אלדי בה ירוי פי אלשי אלדי יריד אן יעמלה חין מא יריד אן יעמלה הל ימכן עמלה או לא ואן כאן ימכן פכיף ינבגי אן יעמל. פהדא קדר מא ינבגי אן ידכר מן אמר אלנפם החנא. ואעלם אן הדה אלנפם אלואחדה אלתי תקדם וצף קואהא או אנואהא הי כאלמאדה ואלעקל להא צורה פאדא לם תחצל להא אלצורה פכאן וגוד אלאסתעדאד פיהא לקבול תלך אלצורה באשל וכאנה וגוד עבת והו קולה גם כלא דעת נפש לא טוב יעני אן וגוד נפס לם תחצל להא צורה בל תכון נפש בלא דעת לא טוב. ואמא אלכלאם עלי אלצורה ואלמאדה ואלעקול כם הי וכיף הי וכיף תחצל פמא הדא מוצעה ולא יחתאג פי מא נרידה מן אלכלאם עלי אלאכלאק והו אליק בכתאב אלנבוה אלתי דכרנא והנא אקטע הדא אלפצל ואכד פי אכר.

אלפצל אלחאני

פי מעאצי קוי אלנפם ופי מערפה אלגז אלדי פיה אולא תוגד אלפצאיל ואלרדאיל.

אעלם אן אלמעאצי ואלמאעאת אלשרעיה אנמא תוגד לגזאין מן אנזא אלנפס והו אלגז אלחאם ואלנז אלנזועי פקט ובהדין אלגזאין תכון גמיע אלעבירות ואלמצוות אמא אלנז אלגאדי ואלגז אלמתכיל פלא מאעה פיהמא ולא מעציה אד Von diesen Thätigkeiten sind die einen practische, die andern speculative; die practischen wiederum sind theils künstlerische, theils überlegende. Die speculative Thätigkeit ist diejenige, durch welche der Mensch die der Veränderung nicht unterworfenen Dinge so, wie sie wirklich sind, erkennt, und diese werden schlechthin Wissenschaften genannt. be die künstlerische Thätigkeit ist das Vermögen, durch welches Künste erlernt werden, wie Architectur, Agricultur, Medicin und Navigation. Die überlegende Thätigkeit ist diejenige, vermöge welcher der Mensch in Betreff dessen, was er thun will, wenn er an die Ausführung geht, nachdenkt, ob es möglich sei oder nicht, und wenn es möglich ist, wie er es thun müsse. So viel musste hier von dem die Seele Betreffenden gesagt werden.

Wisse aber, dass diese einheitliche Seele, von deren Kräften oder Theilen wir hier eine Beschreibung vorausgeschiekt, gleichsam die Materie und die Vernunft deren Form ist. Wenn ihr nun also die Form nicht zu Theil wird, ist die Existenz der in ihr vorhandenen Anlage, diese Form anzunehmen, so gut als vergeblich und eine zwecklose Existenz, 7) wie Salomo (Spr. 19, 2) sagt: "(auch) die Seele ist ohne Vernunft 'nichts Gutes", d. h. die Existenz einer Seele, welche keine Form erlangt hat, sondern eine Seele ohne Intelligenz verbleibt, ist nicht gut. - Doch die Belehrung über die Form, die Materie und die Grade der Vernunft, wie viele dieser und wie sie beschaffen sind und wie sie erlangt werden, gehört nicht hierher und ist auch zu unserm Vorhaben, von den Sitten zu reden, nicht nöthig, gehört vielmehr in die Schrift über die Prophetie, von der wir (anderswo) ge-Hier schliesse ich dieses Capitel und gehe zu sprochen haben. einem andern über.

Zweites Capitel.

Von den gesetzwidrigen Thätigkeiten der Seelenkräfte und von der Bestimmung des Theiles, bei welchem Tugenden und Untugenden zunächst stattfinden.

Wisse, dass gesetzwidrige und gesetzmässige Thätigkeiten nur zwei Theilen der Seele angehören, näml. bloss dem empfindenden und dem begehrenden Theile: aus diesen beiden Theilen gehen sämmtliche Gebotsübertretungen und Erfüllungen hervor. Was den ernährenden und vorstellenden Theil betrifft, so findet bei ihnen weder gesetzmässige noch gesetzwidrige Thätigkeit statt, da Beschluss und freier Wille mit beiden durchaus nichts zu

לים ללראי ואלאבתיאר פיתמא עמל בוגה ולא יקדר אלאנסאן בחםב ראיה אן יעטל פעלהמא או יקסרהמא עלי פעלהמא אלא תרא אן הדין אלגזאין אעני אלגאדי ואלמתכיל יפעלאן ענד אלנום דון כאיר קוי אלנפם. אמא אלגז אלנאטק פפיה חירה לכן אקול אנה קד יכון בהדה אלקוה איצא אלטאעה ואלמעציה בחסב אעתקאד ראי פאסד או אעתקאד ראי צחיח לכן לים פיחא עמל יטלק עליה אסם עמל מצוה או עבירה ולדלך קלת פי מא תקדם אן פי דינאך אלגזאין תוגד אלעבירות ואלמצוות. אמא אלפצאיל פהי נועין פצאיל כלקיה ופצאיל נמקיה ופי מקאבלהמא נועא אלרדאיל אמא אלפצאיל אלנטקיה פהי תוגד ללנז אלנאטק מנהא אלחבמה והי מערפה אלאסבאב אלבעידה ואלקריבה בעד מערפה וגוד אלשי אלדי יבחת ען אסבאכת ואלעקל ומנה אלעקל אלנפרי והו אלדי יחצל לנא באלמבע אעני אלמעקולאת אלאול ומנה עקל מסתפאד ומא הדא מוצעה ומנה אלדכא ונודה אלפחם והו גודה חדם עלי אלשי בסרעה בלא זמאן או פי זמאן קריב גדא. ורדאיל הדח אלקוה עכם הדה או מקאבלתהא ואמא אלפצאיל אלכלקיה פהי תוגד ללגו אלנוועי וחדה ואלגו אלחאם פי הדא אלמעני אנמא הו כאדם ללגו אלנזועי ופצאיל הדא אלגז כתירה גדא מתל אלעפה ואלסבא ואלעדאלה ואלחלם ואלתואצע ואלקנאעה ואלשנאעה וגירהא ורדאיל הדא אלנז הו אלתפרים פי הדה או אלאפראם פיהא. אמא אלגו אלגאדי ואלטתביל פלא יקאל פיה פצילה ולא רדילה ואנמא יקאל אנה גארי עלי אסתקאמה או עלי גיר אסתקאמה כמא יקאל אן פלאן גאד הצמה או במל הצמה או פסד תכילה או הו גארי עלי אסתקאטה ולים פי הדא כלה לא פצילה ולא רדילה פהדא מא ארדגא אן נודעה פי הדא אלפצל.

schaffen haben und der Mensch kraft seines Beschlusses weder ihre Thätigkeit aufzuheben noch sie zu Ausübung derselben zu nöthigen vermag. 7 a) Du siehst ja, dass diese beiden Theile, näml. der ernährende und vorstellende, (auch) während des Schlafes thätig sind, was bei den übrigen Seelenkräften nicht der Fall ist. - Was den rationellen Theil anbelangt, so waltet darüber Ungewissheit ob; ich behaupte aber, dass auch bei diesem Vermögen gesetzmässige und gesetzwidrige Thätigkeit stattfindet, insofern dasselbe an einer falschen oder einer wahren Meinung festhält, dass jedoch eine Handlung, der man den Namen einer Gebotserfüllung oder Gebotsübertretung beilegen könnte, bei ihm nicht stattfindet. Und darum sagte ich in dem Vorhergehenden, dass nur bei jenen beiden Theilen Gebotsübertretungen und Erfüllungen stattfinden. — Was nun die Tugenden betrifft, so sind sie zweierlei Art: moralische und intellectuelle 8), und ihnen entgegen stehen die (entsprechenden) beiden Arten von Untugenden (Fehlern). Die intellectuellen Tugenden gehören dem rationellen Theile an; zu ihnen gehört die Weisheit, d. i. die Kenntniss der entfernten und nahen Ursachen 9) nach vorhergegangener Kenntniss der Existenz des Dinges, um dessen Ursachen es sich handelt; dann die Vernunft, und zwar erstens die theoretische Vernunft, die uns von der Natur zu Theil wird, nämlich die ersten Begriffe (Grundideen), zweitens die erworbene Vernunft, wovon zu handeln jedoch hier nicht der Ort ist 10), drittens der Scharfsinn und die Verstandestüchtigkeit, d. i. das Vermögen über ein Ding schnell, ohne Verzug oder in sehr kurzer Zeit nach Vermuthung richtig zu urtheilen. — Die Fehler dieses (des rationellen) Vermögens sind das Umgedrehte oder das Gegentheil dieser (Tugenden).

Die moralischen Tugenden gehören dem begehrenden Theile allein an; der empfindende Theil ist in dieser Beziehung nur ein Diener des begehrenden. Der Tugenden dieses Theils giebt es sehr viele, als: Enthaltsamkeit, Freigebigkeit, Redlichkeit, Sanftmuth, Demuth, Genügsamkeit, Tapferkeit und andere. 10 a) Die Fehler dieses Theiles bestehen in dem Zuwenig oder dem Zu-

viel dieser Tugenden.

Bei dem ernährenden und dem vorstellenden Theile spricht man nicht von Tugend und Untugend, sondern man sagt, das und das gehe oder gehe nicht in rechter Weise von statten, so wie man sagt, die Verdauung von Dem und Dem sei kräftig, oder sie sei gelähmt, oder die Thätigkeit seines Vorstellungsvermögens sei gestört, oder sie gehe in rechter Weise von Statten ^{10b}). In allem diesem ist weder Tugend noch Untugend. — Dies ist es, was wir in diesem Capitel zusammenfassen wollten.

אלפצל אלהאלה

פי אמראץ אלנפם.

קאל אלאקדמון ללנפם צחה ומרץ כמא ללבדן צחה ומרץ פצחה אלנפס אן תכון היאתהא והיאת אנזאיהא היאת תפעל בהא אבדא אלכיראת ואלחסנאת ואלאפעאל אלנמילה ומרצהא אל תכון היאתהא והיאת אנואיהא היאת תפעל בהא אבדא אלשרור ואלסיאת ואלאפעאל אלקביחה אמא צחה אלגסם ומרצה פצנאעה אלטב תבחת ען דלך וכמא אן אצחאב מרץ אלאבדאן יכיל להם פסאד חסהם פי מא חלא אנה מר ופי מא הו מר אנה חלו פיתצורון אלמלאים בצורה גיר מלאים ותשתד שהותהם ותעמם לדתהם באמור לא לדה פיתא בונה ענד אלאצחא בל קד רבמא כאן פיהא אלם מחל אכל אלטפל ואלפחם ואלתראב ואלאמור אלשדידה אלעפוצה ואלשדידה אלחמוצה ונחו הדה מן אלאמעמה אלתי לא ישתחיהא אלאצהא בל יכרהונהא כדלך אלמרצא אלאנפס אעני אלאשראר ודוי אלנקאיץ יכיל להם פי מא הי שרוד אנהא ביראת ופי מא הי ביראת אנהא שרור ואלשריר יהוי אבדא אלגאיאת אלתי הי פי אלחקיקה שרור ויתכילהא לאגל מרץ נפסה כיראת וכמא אן אלמרצא למא עלמוא מרצהם ולא יחסנון צנאעה אלטב סאלו אלאטבא פערפוחם במא ינבגי אן יעמלוא ונהוהם ען מא יתכיל לדידא וגברוהם עלי תנאול אלאמור אלבריהה אלמרה חתי תצח אנסאמהם פירגעוא לאסתטיאב אלטיב וכראחיה אלכרה כדלך אלמרצא אלאנפס ינכגי להם אן יסאלוא אלעלמא אלדין הם אטבא אלאנפס פינהנהוהם ען תלך אלשרור אלתי יטנונהא כיראת ויטבונהם באלצנאעה אלתי תטב בהא אכלאק אלנפס אלתי נבינהא

Drittes Capitel.

Von den Krankheiten der Seele.

Die Alten sagten: es findet bei der Seele, wie bei dem Körper Gesundheit und Krankheit statt. Die Gesundheit der Seele besteht darin, dass ihre und ihrer Theile Beschaffenheit von der Art ist, dass sie stets Gutes, Schönes und Geziemendes, die Krankheit dagegen darin, dass sie und ihre Theile so beschaffen sind, dass sie stets Böses, Schlechtes und Unziemliches thut. Ueber des Körpers Gesundheit und Krankheit stellt die Heilkunde Untersuchungen an. Aber gleichwie Denen, die an körperlichen Krankheiten leiden, ihre gestörte Sinnesthätigkeit das Süsse bitter und das Bittere süss erscheinen lässt¹¹), so dass sie sich das Zuträgliche als unzuträglich vorstellen und starkes Gelüst nach und grossen Genuss an solchen Dingen haben, die für die Gesunden in keiner Weise eine Quelle des Genusses, vielmehr zumeist eine Quelle des Schmerzes sind, wie z. B. das Essen von Walkererde, Kohle, Staub, sehr scharfen und sehr sauern Dingen und dergleichen Speisen mehr, nach denen die Gesunden nie verlangen, gegen die sie vielmehr Widerwillen haben: also auch erscheint den Seelenkranken, d. i. den Bösen und Lasterhaften, das Böse als gut und das Gute als böse; ferner verlangt der Böse stets nach den Extremen, welche in Wirklichkeit etwas Böses sind, ihm aber wegen der Krankheit seiner Seele etwas Gutes zu sein dünken. Wie nun die (körperlich) Kranken, wenn sie ihrer Krankheit sich bewusst werden, der Arzneiwissenschaft aber selbst unkundig sind, Aerzte um Rath fragen und diese sie dann mit dem bekannt machen, was sie nothwendig zu beobachten haben, das aber, was sie sich selbst als genussreich vorstellen, ihnen untersagen und sie dazu nöthigen, unangenehme und bittere Dinge einzunehmen, damit ihr Körper wieder gesund werde und sie wieder die Fähigkeit erlangen, das Angenehme angenehm und das Unangenehme unangenehm zu finden: müssen auch die Seelenkranken die Gelehrten - denn dies sind die Seelenärzte - um Rath fragen, auf dass diese sie von dem Bösen, das ihnen als etwas Gutes erscheint, zurückhalten und durch die - im nächsten Capitel darzustellende - Kunst der Heilung

פי אלפצל אלדי בעד הדא, אמא אלמרצא אלאנפם אלדין לא ישערון במרצהם ויתכילונה צחה או ישערון בה ולא יתטבבון פמאלהם למא יכון מאל אלמריין אדא תבע לדאתה ולא יתטבב פהו יהלך בלא שך, אמא אלדין ישערון ויתבעון לדאתהם פקאל אלכתאב אלחק פיהם ואצף ען קולהם כי בשרירות לבי אלך וג' יעני אנה יקצד אן ירוי עטשה והו יזיד נפסה עטשא, ואמא אלדין לא ישערון פוצפהם שלמה כתיר קאל דרך אויל ישר בעיניו ושומע לעצה הכם יעני אלדי יאבד ראי אלעאלם פיערפה באלטריק אלדי הו ישר פי אלחקיקה לא אלדי ישנה הו ישר וקאל יש דרך ישר לפני איש ואהריתה דרכי מות וקאל פי האולי אלמרצא אלאנפם פי כונהם לא יעלמוא מא יצרהם ולא מא ינפעהם דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו אמא צנאעה טב אלאנפם פהי כמא אצף פי הדא אלפצל אלראבע.

אלפצל אלראבע פי טכ אמראין אלנפס.

אלאפעאל אלתי הי כיראת הי אלאפעאל אלמעתדלה אלמתוסטה בין טרפין המא גמיעא שרין אחדהמא אפראט ואלאכר תקציר ואלפצאיל הי היאת נפסאניה ומלכאת מתוסטה בין היאתין רדיתין אחדאהמא אזיד ואלאכרי אנקץ, וען הדה אלהיאת תלזם תלך אלאפעאל מתאל דלך אלעפה פאנהא כלק מתוסט בין אלשרה ובין עדם אלאחסאם באללדה פאלעפה הי מן אפעאל אלביראת ואלהיאה מן אלנפס אלתי תלזם ענהא אלעפה הי פצילה כלקיה אמא אלשרה פהו

der Sitten wieder gesund machen. - Was aber die Seelenkranken anbelangt, die kein Gefühl von ihrer Krankheit haben und sie für Gesundheit halten, oder auch dieselbe zwar fühlen, jedoch kein Heilmittel dagegen anwenden, so kommt ihr Zustand auf denjenigen hinaus, in den ein (körperlich) Kranker geräth. wenn er dem, was ihm angenehm ist, nachgeht und kein Heilmittel gebraucht, darum auch unzweifelhaft umkommt. - In Betreff Derjenigen, die ihre Krankheit fühlen, aber dennoch ihren Genüssen nachgehen, sagt die wahrhafte Schrift (der Offenbarung), deren eigene Worte anführend: "in dem Uebermuthe (den bösen Gedanken und Begierden) meines Herzens will ich fortwandeln" u. s. w. (Deut. 29, 18), das heisst: indem er seinen Durst zu stillen strebt, vermehrt er denselben in sich 11 a). - Diejenigen, die ihre Krankheit gar nicht fühlen, schildert Salomo oft. Er sagt: "des Thoren Weg dünkt ihm gerade; wer aber auf Rath hört, der ist weise" (Spr. 14, 21), d. i. wer den Rath des Unterrichteten annimmt, der ihm lehrt den Weg, welcher in Wahrheit recht ist, nicht aber den er selbst für recht hält. So sagt er auch: "mancher Weg ist gerade in den Augen des Mannes, aber am Ende sind es Wege des Todes." (Das. 14, 12.) Von jenen Seelenkranken, insofern sie nicht wissen, was ihnen schädlich, noch was ihnen nützlich ist, sagt er: "der Weg der Sünder ist wie Dunkel; sie wissen nicht, woran sie straucheln." (Das. 4, 19.) Was die Kunst der Heilung der Seele anbetrifft, so ist sie so beschaffen, wie ich in dem folgenden vierten Capitel angeben werde.

Viertes Capitel. Von der Heilung der Seelenkrankheiten.

Die guten Handlungen sind diejenigen, welche gleichmässig temperirt sind, die Mitte haltend zwischen zwei Extremen, welche beide verwerflich sind und von denen das eine ein Zuviel, das andere ein Zuwenig ist. Die Tugenden aber sind solche Scelendispositionen und habituelle Zustände, welche zwischen zwei schlechten Dispositionen die Mitte halten, deren eine durch ein Zuviel und deren andere durch ein Zuwenig fehlt. 12) Aus jenen Dispositionen gehen nothwendig die ersterwähnten Handlungen hervor. Ein Beispiel hiervon ist die Enthaltsamkeit, denn sie ist eine Handlungsweise, welche die Mitte hält zwischen der Genusssucht und der Fühllosigkeit für das Vergnügen; es gehört also die Enthaltsamkeit zu den guten Handlungsweisen; die Seclendisposition aber, aus welcher nothwendig die Enthaltsamkeit hervorgeht, ist eine moralische Tugend. 13) Die Genusssucht ist nun das erste, und die gänz-

אלטרף אלאול ועדם אלאחםאם באללדה גמלה אלטרף אלאביר וכלאהמא שרין מחין, ואלהיאתין מן אלנפם אלתין ענהמא לזם אלשרה והי אלהיאה אלאזיד ועדם אלאחםאם והי אלהיאה אלאנקין פחמא גמיעא רדילתין מן רדאיל אלכלק וכדלך אלסכא מתוסט בין אלתקתיר ואלתבדיר ואלשנאעה מתוםטה בין אלתחור ואלגבן ואללעב מתוסט בין אלגלאעה ואלפדאמה ואלתואצע מתוסט בין אלתכבר ואלתכאסס ואלכרם מתומט בין אלבדֹך ואלנדאלה ואלקנאעה מתוסטה בין אלרגבה ואלכסל ואלחלם מתוסט בין אלתרג ואלמהאנה ואלחיא מתוסט בין אלקחה ואלכגל וכדלך סאירהא ולא תהתאג אלי אסמא מוצועה להא צרורה אדא כאנת אלמעאני חאצלה מפחומה, וקד יגלט אלנאם כתיר פי הדה אלאפעאל וישנוא אחד אלטרפין כיר ופצילה מן פצאיל אלנפם תארה יטנון אלטרף אלאול כירא כמא יטנון אלתהור פצילה ויסמון אלמתחור שגעאן ואדא ראו מן הו פי גאיה אלתחור ואלקדום עלי אלמהאלך וילקי בנפסה אלי אלתהלכה באלקצד וקד יכלין באלאתפאק חמדוה בדלך וקאלוא הדא שנאען ותארה יטנון אלטרף אלאביר בירא פיקולון ען אלמחין אלנפס חלים וען אלכסלאן קנוע וען אלעדים אלאחסאם באללדאת לנפא טבעה עפיף ועלי הדא אלנחו מן אלגלט יטנון איצא אלתבדיד ואלבדך מן אלאפעאל אלמחמודה והדא כלה גלט ואנמא יהמד עלי אלהקיקה אלתוסט ונחות ינבגי ללאנסאן אן יקצד ויזן אפעאלה כלהא דאימא נהו הדא אלתוסט, ואעלם אן הדה אלפצאיל ואלרדאיל אלכלקיה אנמא תחצל ותתמכן פי אלנפס בתבריר אלאפעאל אלכאינה ען דלך אלכלק מרארא כתירה פי זמאן טויל ואעתיאדנא להא פאן כאנת תלך אלאפעאל כיראת כאן אלדי יהצל לנא הי אלפצילה ואן כאנת שרור כאן אלדי יחצל לנא הי אלרדילה ולמא כאן אלאנסאן

liche Fühllosigkeit für das Vergnügen das entgegengesetzte Extrem; beide sind durchaus schlecht. Was die beiden Seelendispositionen betrifft, aus deren einer die Genusssucht, d. i. die durch das Zuviel fehlende Disposition, und aus deren zweiter die Fühllosigkeit d. i. die durch das Zuwenig fehlende Disposition, nothwendig hervorgeht, so gehören sie beide in gleicher Weise zu den moralischen Fehlern. Ebenso hält die Freigebigkeit die Mitte zwischen der Kargheit und der Verschwendung, 14) die Tapferkeit die Mitte zwischen der Verwegenheit und der Feigheit, 15) die Scherzhaftigkeit - zwischen der Possenreisserei und der Tölpelhaftigkeit, die Demuth - zwischen dem Hochmuth und der Selbsterniedrigung, die Generosität — zwischen dem übermässigen Aufwande und der Knickerei, die Genügsamkeitzwischen der Begehrlichkeit und der Trägheit, die Sanstmuth zwischen dem Jähzorn und der Unempfindlichkeit, die Schamhaftigkeit - zwischen der Frechheit und der übermässigen Schüchternheit, und ebenso die übrigen Dispositionen; doch brauchst du nicht nothwendig die ihnen beigelegten Namen zu wissen, wenn nur die Begriffe klar vor deinem Verstande stehen. Die Menschen irren sich aber oft über dergleichen Handlungen, indem sie das eine oder das andere der beiden Extreme für etwas Gutes halten und für eine der Tugenden der Seele ansehen. Bisweilen halten sie das erste Extrem für gut, wie sie z. B. die Verwegenheit für eine Tugend ansehen, einen Verwegenen tapfer nennen und, wenn sie sehen, wie Jemand im höchsten Grade verwegen ist, wie er sich selbst in Gefahren stürzt und absichtlich dem Verderben entgegenrennt, vielleicht aber durch Zufall entkommt, ihn deshalb loben und sagen: das ist ein tapferer Bisweilen aber glauben sie, das entgegengesetzte Extrem sei etwas Gutes, und nennen darum den Unempfindlichen sanftmüthig, den Trägen genügsam, den wegen der Stumpfheit seines Naturells für jedes Vergnügen Fühllosen enthaltsam. Durch dieselbe irrige Auffassung halten sie die Verschwendung und den übertriebenen Aufwand für lobenswerthe Handlungen. Dies alles aber ist Irrthum: in Wahrheit lobenswerth ist nur die rechte Mitte; darauf muss auch der Mensch sein Streben richten und alle seine Handlungen immer so genau abwägen, dass sie diese Mitte halten.

Wisse aber, dass diese moralischen Tugenden und Fehler sich nur durch sehr häufige und lange Zeit anhaltende Wiederholung der aus der entsprechenden moralischen Disposition hervorgehenden Handlungen und durch Gewöhnung an sie in der Seele ausbilden und befestigen.

Wenn nun solche Handlungen gut sind, so ist das, was sich dadurch in uns ausbildet, die entsprechende Tugend; sind sie aber

במבעה מן אול אמרה לא יכון דא פצילה ולא דא נקיצה כמא נבין פי אלפצל אלתאמן והו יעוד בלא שך מן צגרה בחםב סירה אהלה ובלדה פקד תכון תלך אלאפעאל מתוסמה וקד תכון מפרטה או מקצרה כמא וצפנא פיכון הדא קד מרצת נפסה פילום אן ינחי פי טבה נחו טב אלאגסאם סוי פכמא אן אלגסם אדא כרג ען אעתדאלה נטרנא אלי אי גהה מאל וכרג פנקאבלה בצדה חתי ירגע אלי אלאעתדאל פאדא אעתדל ארתפענא ען דלך אלצד ורגענא אלי מקאבלתה במא יבקיה עלי אעתדאלה כדלך נפעל פי אלאכלאק סוי מתאל דלך אן נרי אנסאן חצלת לה היאה פי נפסח יקתר בהא עלי נפסח והדה רדילה מן רדאיל אלפנם ואלפעל אלדי יפעלה מן אפעאל אלשרור כמא בינא פי הדא אלפצל פאדא ארדנא אן נמב הדא אלמרץ פלים נאמרה באלסכא לאן הדא מתל מן יטב מן אפרט עליה אלחר באלשי אלמעתדל ודלך לא יבריה מן מרצה ואנמא ינבגי אן יגעל הדא יפעל 'אלתבדיר אלמרה בער אלמרה ויתכרר עליה פעל אלתבדיר מראת חתי תזוּל מן נפסה אלהיאה אלמונבה ללתקתיר ויכאד אן תחצל לה היאה אלאבדאר או יקארבתא וחיניד נרפע ענה אפעאל אלאבדאר ונאמרה באן ידום עלי אפעאל אלסכא וילתזם דלך דאימא לא יפרט ולא יקצר וכדלך אדא ראינאה מבדרא פאנא נאמרה באן יפעל אפעאל. אלתקתיר ויכררהא לכן לים נכרר עליה פעל אלתקתיר מראת כתירה מתל מא בררנא עליה פעל

schlecht, so ist das, was sich dadurch in uns ausbildet, der entsprechende Fehler. Da aber der Mensch seiner Natur nach ursprünglich+ weder Tugenden noch Fehler hat — wie wir im achten Capitel darthun werden — und er ohne Zweifel von Kindheit an durch die Lebensweise seiner Angehörigen und seiner Heimath an gewisse Handlungen sich gewöhnt, diese Handlungen aber bald die rechte Mitte halten, bald das rechte Maass überschreiten oder auch hinter demselben zurückbleiben, wie wir gezeigt haben, hierin aber eine Krankheit seiner Seele gegeben ist: so wird bei der Heilung derselben nothwendig ganz in derselben Weise zu verfahren sein, wie bei der Heilung des Körpers. Wie wir bei dem Körper, wenn er aus seiner regelmässigen Verfassung herauskommt, untersuchen, nach welcher Seite hin er sich geneigt und das rechte Maas überschritten hat, und wie wir ihm dann mit dem Entgegengesetzten begegnen, damit er wieder in die regelmässige Verfassung komme, dann aber, wenn dies geschehen, von dem Entgegenwirkenden abstehen und dasjenige bei ihm anwenden, wodurch er in der regelmässigen Verfassung erhalten wird: ganz so müssen wir auch hinsichtlich des Sittlichen zu Wege gehen. Sehen wir z. B. einen Menschen, in dessen Seele sich eine Disposition ausgebildet hat, vermöge deren er sich Alles abdarbt, dies aber ist, wie wir in diesem Abschnitte gezeigt haben, einer von den Fehlern der Seele und die Handlung, die er begeht, gehört zu den Handlungen schlechter Menschen —, und wir wollen diesen Kranken heilen, so werden wir ihm nicht Freigebigkeit vorschreiben; denn dies wäre so, wie wenn Jemand Einen, der an zu grosser Hitze leidet, durch Anwendung desjenigen, was zwischen Hitze und Kälte die Mitte hält, heilen wollte, was ihn keineswegs von seiner Krankheit befreien würde. Vielmehr ist es nothwendig, ihn (den erwähnten Seclenkranken) dahin zu bringen, dass er einmal über das andere Verschwendung übt und die Ausübung der Verschwendung sich so oft bei ihm wiederholt, bis aus seiner Seele die Disposition schwindet, welche die übertriebene Kargheit verursacht, und sich beinahe die Disposition zur Verschwendung in ihm ausbildet oder er (wenigstens) sich ihr Dann werden wir ihm das verschwenderische Treiben untersagen und ihm vorschreiben, beständig Werke der Freigebigkeit zu üben und daran festzuhalten, ohne das rechte Maass zu überschreiten oder hinter demselben zurückzubleiben. cher Weise lassen wir ihn, wenn wir sehen, dass er verschwenderisch ist, Handlungen der Kargheit üben und mehrmals wiederholen; jedoch lassen wir die Ausübung der Kargheit sich bei ihm nicht so viele Male wiederholen, wie wir ihm die Ausübung der Verschwendung wiederholen liessen. Die Beachtung dieses

אלתבדיר והדה אלנכתה הי קאנון אלעלאג וסרה ודלך אן אלאנסאן רגועה מן אלתבדיר ללסכא אסהל ואקרב מן רגועה מן אלתקתיר ללסכא וכדלך רגוע אלעדים אלאחסאם באללדה עפיף אסחל ואקרב מן רגוע אלשרח עפיף פלדלך נכרר עלי אלשרח אפעאל עדם אללדה אכתר ממא נכרר עלי אלעדים אלאחסאם אפעאל אלשרה ונלום אלגבאן באלתחור אכתר ממא נלום אלמתחור באלגבן ונרוץ אלנדל באלבדך אכתר ממא נרוץ אלבדך באלנדאלה והדא הו קאנון שב אלאבלאק פאחפטה. ולהדא אלמעני צארוא אלפצלא לא יתרכון היאה אנפסחם עלי אלהיאה אלמתוסטה סוי בל ימילוא מילא קלילא נחו אלאזיד ואלאנקץ עלי סביל אלחוטה אעני אנתם מתלא ימילון ען אלעפה נחו עדם אלאחםאם באללדה קלילא וען אלשנאעה נחו אלתחור קלילא וען אלכרם נחו אלבדד קלילא וען אלתואצע נחו אלכסה קלילא וכדלך פי סאירהא והדא אלמעני ילחט לקולהם לפנים משורת הדין, ואמא מא פעלוה אלפצלא פי בעץ אלאומאן ובעץ אשכאץ מנחם איצא מן אלמיל נחו אלטרף אלואחד מתל אלציאם וקיאם אלליל ותרך אכל אללחם ושרב אלנביד ואבעאד אלנסא ואלבאם אלצוף ואלשער וםכנא אלגבאל ואלאנקטאע פי אלברארי פמא פעלוא שיא מן הדה אלא עלי גהה אלמב כמא דכרנא ולפסאד אהל אלמדינה איצא אדא ראו אנהם יפסדון במבאשרתהם ורויה אפעאלהם ואן עשרתהם ממא יתוקעון פיהא פסאד אכלאקהם פברגוא ענהם ללברארי וחית לא אנסאן סו נחו קול אלנבי מי יתנני במדבר מלון אורחים וג׳ פלמא ראו אלגהאל אולאיך אלפצלא פעלוא חדה אלאפעאל ולם יעלמוא גרצהם מנוהא כיראת וקצדוהא בזעמהם אן יכונו מתלחם וגעלוא יעדבון אנסאמהם בכל ונה מן אלעדאב וטנוא אנהם אתוא פצילה

feinen Unterschiedes ¹⁶) ist das Grundgesetz und Geheimniss des richtigen Heilverfahrens. Es ist nämlich dem Menschen leichter und schneller erreichbar, von der Verschwendung zur Freigebigkeit, als von der Kargheit zur Freigebigkeit zurückzukommen. So kann auch der für jeden Genuss Fühllose leichter und schneller zur Enthaltsamkeit zurückkommen als der Genusssüchtige, und deshalb werden wir den letztern häufiger die Uebung der Enthaltsamkeit vom Genusse, als jenen die Befriedigung der Genusssucht wiederholen lassen. Ebenso werden wir den Furchtsamen mehr zur Verwegenheit als den Verwegenen zur Furchtsamkeit anhalten, den Knicker mehr zu übermässigem Aufwand als den solchen Aufwand Liebenden zur Knickerei anleiten. Dies ist das Grundgesetz der Sittenheilkunde, welches du also wohl beachten mögest.

Aus Rücksicht hierauf pflegten die Tugendhaften ihre Seelendisposition nicht gerade durchaus in der rechten Mitte zu erhalten, sondern vorsichtiger Weise einigermaassen zu dem Zuviel oder Zuwenig hinzulenken, ich meine z. B. von der Enthaltsamkeit ein wenig zur Fühllosigkeit gegen jedes Vergnügen, von der Tapferkeit ein wenig zur Verwegenheit, von der Generosität ein wenig zu übermässigem Aufwand, von der Demuth ein wenig zur Selbsterniedrigung, und ebenso hinsichtlich der übrigen (Seelendispositionen). Dies erinnert an den stehenden Ausdruck der Weisen: "inner-

halb der Grenzen des Rechtes".

Was aber die Tugendhaften und auch einige Weise bisweilen thaten, dass sie sich nämlich zu dem einen Extrem hinwandten, indem sie z. B. fasteten, in der Nacht (zu frommen Uebungen) aufstanden, weder Fleisch assen noch Wein tranken, die Weiber von sich fern hielten, wollene und härene Gewänder trugen, auf Bergen wohnten und sich in Wüsten zurückzogen: so geschah dies nur aus medicinischen Gründen, wie wir dies schon früher gesagt haben, und auch wegen der Sittenlosigkeit der Bewohner grösserer Städte, wenn sie sahen, dass sie durch die gesellige Berührung mit ihnen und durch den beständigen Anblick ihrer Handlungen verderbt werden könnten und durch den Umgang mit ihnen selbst verderbt zu werden befürchten mussten. Demnach trennten sie sich von ihnen 17) und suchten Wüsten und solche Orte auf, wo kein böser Mensch zu finden war, wie der Prophet sagt: "Wer mich doch in die Wüste brächte, in die Nachtherberge der Wanderer" u. s. w. (Jer. 9, 1). Da nun aber Thoren jene Tugendhaften also handeln sahen, ohne mit deren Absicht bekannt zu sein, so hielten sie diese Handlungen für etwas (an und für sich) Gutes, nahmen sie sich zum Vorbild in der Meinung, sie würden Jenen dadurch gleich werden, peinigten ihren Körper auf jegliche Weise und meinten, sie hätten etwas Tugendhaftes gethan und Gutes

ופעלוא בירא ואן בדלך יקרב מן אללה כאן אללה עדו אלגסם יריד הלאכה ותלאפה והם לא ישערון אן תלך אלאפעאל שרור ואן בהא תחצל רדילה מן רדאיל אלנפם ומא מתלחם אלא מתל נאחל בצנאעה אלמב ראי אלמאחרין מן אלאמבה קד אסקוא מרצא האלכין שחם אלחנמל ואלמחמורה ואלצבר ונחוחא וקשעוא ענחם אלגדא פברוא מן מרצחם ותכלצוא מן אלחלאך כלאצא עטיטא פקאל דלך אלגאהל פאדא כאנת הדה אלאשיא תברי מן אלמרץ פבאלאחרי ואלאנדר אן תבקי אלצחיח עלי צחתה או תזיד פיהא פגעל אליד אן יתנאולהא דאימא ויתדבר בתדביר אלמרצא פהו ימרץ בלא שך כדלך האולא הם מרצא אלאנפם בלא שך בתנאולהם אלדוא עלי אלצחה והדה אלשריעה אלכאמלה אלמכמלה לנא כמא שחד פיהא עארפהא תורת י'י תמימה משיבת נפש מחכימת פתי לם תאת בשי מן הדא ואנמא קצדת אן יכון אלאנסאן טביעיא סאלד פי אלטריק אלוסטא יאכל מא לה אן יאכל באעתדאל וישרב מא לה, אן ישרב באעתדאל וינכח מא לה אן ינכח באעתדאל ויעמר אלבלאד באלעדל ואלאנצאף לא אן יסכן אלכחוף ואלגבאל ולא אן ילבם אלשער ואלצוף ולא אן ישקי אלגסם ויעדבה ונהי ען דלך במא גאנא אלנקל פי אלנזיר וכפר עליו הכהן מאשר חמא על הנפש וקאלוא וכי על איזה נפש חמא זה על שמנע עצמו מן היין והלא דברים קל וחומר אם מי שציער עצמו מן היין צריך כפרה המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה, ופי אתאר אנביאנא ורואת שריעתנא ראינאהם יקצדון אלאעתדאל וציאנה אנפסחם ואנסאמחם עלי מא תוגבה אלשריעה וגואב אללה תע׳ עלי יד נביה למן מאל

geübt und man komme dadurch Gott näher, als wenn Gott der Feind des Körpers wäre, der dessen Zerstörung und Untergang wolle; wobei sie nicht merkten, dass jene Handlungen (an und für sich) böse sind und sich dadurch irgend ein Seelenfehler ausbildet. Diese Menschen kann man mit einem der Arzeneiwissenschaft Unkundigen vergleichen, der sieht, dass erfahrene Aerzte Todkranken das Fleisch von Koloquinten, Scammonium, Aloe 18) und dergleichen einnehmen lassen, die (gewöhnliche) Nahrung aber ilmen entziehen, und diese dann von ihrer Krankheit genesen und in wunderbarer Weise dem Tode entgehen; darauf denkt dieser Unkundige: wenn diese Dinge von der Krankheit heilen, so müssen sie um so viel mehr 19) vermögen dem Gesunden die Gesundheit zu erhalten oder sie noch zu vermehren. Nimmt er nun aber wirklich fortwährend jene Dinge zu sich und richtet seine Lebensweise nach Art der Kranken ein, so wird er ohne Zweifel krank werden. In gleicher Weise ziehen sich auch Jene unzweifelhaft Seelenkrankheiten dadurch zu, dass sie in (geistig-) gesundem Zustande Heilmittel anwenden. Auch lehrt das göttliche Gesetz, das, selbst vollkommen, uns zur Vollkommenheit führt, — wie ein trefflicher Kenner desselben von ihm bezeugt: "Gottes Lehre ist vollkommen, labet die Seele — - macht weise den Einfältigen" (Ps. 19, 8) - nichts dergleichen, es arbeitet vielmehr darauf hin, dass der Mensch der Natur gemäss lebe, den Mittelweg einhalte, so dass er mit Maass esse was ihm zu essen, mit Maass trinke was ihm zu trinken gestattet ist, ferner mit Maass den erlaubten ehelichen Umgang pflege, Gerechtigkeit und Billigkeit übend mit andern in Ortschaften zusammenlebe, nicht aber Höhlen und Gebirge zu seinem Aufenthalte wähle, nicht sich in Haare und Wolle hülle, nicht seinen Körper kasteie und peinige. Es ist dies verboten durch das, was uns die Tradition von dem Nasiräer lehrt: "Er (der Priester) sühne ihn darum, dass er sich vergangen an der Seele." (Num. 6, 11). Da fragen nun unsere Weisen: An welcher Seele hat er sich denn vergangen? Sie antworten: An seiner eigenen, weil er sich den Wein versagt hat. Haben wir hier nicht von dem Kleineren auf das Grössere zu schliessen: wenn dieser, der sich nur den Wein versagt hat, der Sühnung bedarf, um wie viel mehr derjenige, der sich jedes Genusses enthält? 20) In den Werken unserer Propheten und unserer Gesetzüberlieferer sehen wir, dass sie darauf hinarbeiteten, dass rechte Maass zu halten und Seele und Körper in der Verfassung zu erhalten, zu welcher das Gesetz und jene Antwort verpflichtet, die Gott der Allerhöchste durch seinen Propheten Denjenigen ertheilte, welche hinsichtlich des Einen jährlichen Fasttages die Frage gestellt hatten, ob sie dabei beharren sollten oder nicht. "Soll ich -

פי ציאם יום ואחר פי אלעאם חל ידום עלי דלך או לא והו קולהם לזכריה האבכה בחדש החמישי הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים פנואבהם כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי זה שבעים שנה הצום צמחוני אני וכי תאכלו וכי תשתו הלא אתם האכלים ואתם השותים תם אמרחם באלאעתדאל ואלפצילה פקט לא כאלציאם והו קולה להם כה אמר י'י צבאות לאמר משפט אמת שפוטו וחסד ורחמים עשו איש את אחיו וקאל בעד דלך כה אמר י'י צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים מובים והאמת והשלום אהבו ואעלם אן האמת הי אלפצאיל אלנטקיה לאנהא חקיקיה לא תתגיר כמא דכרנא פי אלפצל אלתאני וחשלום אלפצאיל אלבלקיה אלתי בהא יכון אלשלום בעולם וארגע אלי גרצי פאן קאלוא האולי אלדין תשבהוא באלמלל מן אהל שריעתנא אד כלאמי אנמא הו פיתא אנהם אנמא יפעלון מא יפעלון מן אשקא אנסאמהם וקמע לדאתהם עלי סביל אלריאצה לקוי אלנסם וכי יכונוא אמיל נחו אלנהה אלואחרה קלילא עלי מא בינא פי חדא אלפצל אנח ילום אן יכון אלאנסאן כדלך פחדא גלם מנהם עלי מא נבין ודלך אן אלשריעה אנמא חרמת מא חרמת ואמרת במא אמרת מן הדא אלמבב אעני חתי נבעד ען אלנהה אלואחדה אכתר עלי נהה אלריאצה פאן תחרים אלמאכל אלחראם כלהא ותחרים אלמנאכח אלחראם ואלנהי ען אלקדשה ותכליף כתובה וקדושין ומע דֹלְך כלה לא תחל דאימא בל תחרם פי אוקאת אלנדה ואללידה ומע הדא הדוא אשיאבנא אלתקליל כון אלנכאח ונהוא ען דלך באלנהאר עלי מא בינא פי סנחדרין פאן הדא כלה אנמא אפרצה אללה לנבעד ען טרף אלשרה בעדא כהִירָא ונברו. ען אלתוסט אלי גהה עדם אלאחסאם באללדה קלילא חתי תהבת פי אנפסנא היאה אלעפה וכדלך כל מא גא פי אלשריעה מן דפע

so lautete ihre Frage an den Propheten Zacharia — weinen im fünften Monate in Enthaltsamkeit, wie ich es gethan diese vielen Jahre?" Darauf antwortete Gott: "Da ihr gefastet und geklagt habt im fünften und im siebenten Monate diese siebenzig Jahre, habt ihr etwa mir gefastet? Und wenn ihr esset und wenn ihr trinket, seid nicht ihr die Essenden und ihr die Trinkenden?" Hierauf schrieb er ihnen nur Mässigkeit und Tugend, keinesweges aber Fasten vor, indem er also sprach: "So spricht der Herr der Heerschaaren: richtet wahrhaftiges Gericht und erweiset Liebe und Barmherzigkeit Einer dem Andern." Dann heisst es ferner: "So spricht der Herr der Heerschaaren: das Fasten des vierten und das Fasten des fünften und das Fasten des zehnten (Monates) werden dem Hause Juda zur Wonne und Freude und zu fröhlichen Festzeiten, aber Wahrheit und Friede liebet." 21) Wisse nun, dass "Wahrheit" die intellectuellen Tugenden bedeutet, indem sie — wie wir in dem zweiten Capitel dargethan unwandelbare Wahrheit sind; "Friede" dagegen die moralischen Tugenden bezeichnet, auf welchen der Friede in der Welt beruht. — Ich kehre nun zu meinem Gegenstande zurück. jene Bekenner unseres Gesetzes, — denn nur von diesem rede ich, — welche andern Religionen nachahmen, sagen, dass sie das, was sie thun, nämlich dass sie ihren Körper kasteien und sich jedes Vergnügens enthalten, nur in der Absicht thun, um die körperlichen Kräfte in Zucht zu halten und ein wenig mehr zu dem einen Extrem hinzuneigen, — wie wir in diesem Capitel dargethan, dass der Mensch sich nothwendig in einer solchen Verfaszu erhalten hat: — so ist das, wie wir zeigen werden, von ihrer Seite ein Irrthum. Es hat uns nämlich das göttliche Gesetz seine Verbote und Gebote nur zu eben diesem Zwecke gegeben, nämlich dass wir uns vermittelst strenger Sittenzucht von dem einen Extrem weiter entfernen sollen. Denn das Verbot aller unerlaubter Speisen, der Gegenstände unerlaubter fleischlicher Vermischung, des Umganges mit einer Buhlerin, ferner die Verpflichtung zum gesetzlichen Eingehen der Ehe, in welcher bei alle dem der Beischlaf nicht zu jeder Zeit gestattet, sondern in der Zeit der Menstruation und nach der Niederkunft verboten ist, und ausserdem nach Vorschrift unserer Alten beschränkt und am Tage ganz unterlassen werden soll, wie wir in dem Tractat Synhedrin 22) gezeigt haben, — dies alles hat Gott nur deshalb gesetzlich festgestellt, damit wir uns von dem Extrem der Genusssucht weit entfernen und von der rechten Mitte ein wenig nach der Seite der Fühllosigkeit für den Genuss hinneigen, um so in unserer Seele die In gleicher Weise Disposition der Enthaltsamkeit zu befestigen. verhält es sich mit allen gesetzlichen Bestimmungen über das Entrichten des Zehnten, über die Nachlese, über die (auf dem

אלמעשרות ואללקט ואלשכחה ואלפאה ואלפרט ואלעוללות וחכם אלשמטה ואליובל ואלצדקה די מחסורו אנמא דלך כלה קריב מן אלבדך חתי נבעד ען פרף אלנדאלה בעדא כתירא ונקרב מן טרף אלבדך חתי יתבת לנא אלכרם. ובהדא אלאעתבאר תעתבר אכתר אלשראיע פתנדהא כלהא קד ראצת קוי אלנפם מתל מא קשעת אלאנתקאם ואבד אלתאר בקולה לא תקום ולא תטור עזוב תעזוב הקם תקים עמו חתי תצעף קוה אלגצב ואלחרג וכדלך חשב תשיבם חתי תזיל היאת אלבכל וכדלך מפני שיבה תקום והדרת פני זקן וגי כבד את אביך וג׳ לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך וג׳ חתי יזיל היאת אלקחה ותחצל היאת אלחיא תם איצא אכעד ען אלטרף אלאבר אעני אלכגל פקאל הוכח תוכיח את עמיתך וג׳ לא תגור ממנו וג׳ חתי יזיל אלכגל איצא ונבקי פי אלטריקה אלוסטי, פאדא גא אלשלץ אלגאהל בלא שך וראם אן יזיד עלי הדה אלאשיא מתל אן יחרם אלאכל ואלשרב ואידא אלי תחרים מא חרם מן אלמאכל ויחרם אלזואו זאידא אלי מא חרם מן אלמנאכח וידפע גמלה מאלה ללעניים או ללהקדש זמידא אלי מא פי אלשריעה מן אלצדקה ואלהקדשות ואלערכים כאן הדא יפעל אפעאל אלשרור והו לא יעלם ויחצל פי אלחאשיה אלואחדה ויברג ען אלתוסט גמלה וללחכמים פי הדא אלגרץ כלאם לם ימר בי קט אגרב מנה והו פי גמרא Felde) vergessenen Garben, über das Stehenlassen der Ecken des Feldes, das Auflesen der abgefallenen Beeren und Trauben (im Weingarten), ebenso mit der gesetzlichen Anordnung des Brachund Jubeljahres, des Spendens milder Gaben an den Armen, soweit er deren bedürftig ist, - alles dies nähert sich der Verschwendung nur deshalb, damit wir uns selbst von dem Extrem der Knickerei weit entfernen und uns dem Extrem des verschwenderischen Gebrauchs unseres Vermögens nähern sollen, auf dass sich die Generosität in uns befestige. - Wenn du von diesem Gesichtspunkte aus die meisten Gesetze betrachtest, so wirst du bei ihnen allen finden, dass sie die Seelenkräfte in Zucht zu halten bestimmt sind, wie sie z. B. Rache zu nehmen und Wiedervergeltung zu üben schlechthin durch die göttlichen Worte untersagen: "Du sollst dich nicht rächen und nicht Groll nachtragen" (Lev. 19, 18), "du sollst es leichter mit ihm machen" (dem unter seiner Last erliegenden Esel deines Feindes aufhelfen [Exod. 23, 5]), "du sollst ihn aufrichten" (den auf dem Wege hinfallenden Esel oder Ochsen deines Feindes [Deut. 22, 4]), damit die Kraft des Zornes und des Grimmes geschwächt werde; desgleichen ist das Wort: "du sollst sie ihm zurückbringen" (die verirrten Thiere deines Bruders [Deut. 22, 1]), dazu bestimmt, die Disposition zur Habsucht hinwegzuschaffen; ehenso die Worte: "vor einem grauen Haupte sollst du aufstehen und ehren sollst du den Greis" (Lev. 19, 32), "ehre deinen Vater" u. s. w. (Exod. 20, 12), "du sollst nicht abweichen von dem, was sie dir sagen werden" u. s. w. (Deut. 17, 11), dazu bestimmt, die Disposition zur Frechheit hinwegzuschaffen und dagegen die zur ehrerbietigen Scheu zu erzeugen. Dann aber will das Gesetz wiederum vom andern Extrem. ich meine von der übermässigen Schüchternheit, zurückhalten, und darum heisst es: "du sollst deinen Nächsten zurechtweisen" (Lev. 19, 17), "du sollst dich nicht vor ihm fürchten" (dem falschen Propheten [Deut. 18, 22]), damit die zu grosse Schüchternheit schwinde und wir auf dem Mittelwege bleiben. aber ein, ohne Zweifel thörichter, Mensch kommt und zu diesen Dingen noch mehr hinzufügen will, z. B. über die verbotenen Speisen binaus das Essen und Trinken überhaupt und über die verbotene fleischliche Vermischung mit gewissen Individuen hinaus die Ehe untersagt, über die im Gesetze vorgeschriebenen milden Gaben, frommen Spenden und Schatzungen hinaus sein ganzes Vermögen an Arme oder zu heiligen Zwecken hingieht, so übt er, ohne es zu wissen, die Handlungen schlechter Menschen und verfällt, die rechte Mitte gänzlich verlassend, in das eine Extrem. Die Weisen haben über diesen Gegenstand einen Ausspruch, wie mir nie ein originellerer vorgekommen ist. findet sich im jerusalemischen Talmud, im neunten Ab-

דבני מערבא פי אלתאסע מן נדרים תכלמוא פי דם אלדין ילומון אנפסחם אימאן ונדרים חתי יבקו שבה אלאסארי וקאלו הנאך הדא אלנץ ר' אדי בשם ר' יצחק לא דייך מה שאסרה לך התורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים והדא הו אלמעני אלדי דכרנאה סוי בלא זיאדה ולא נקצאן, פקד באן מן נמיע מא דכרנאה פי הדא אלפצל אן נחו אלאפעאל אלמתוסטה ינבגי אן יקצד ואנה לא יכרג ענהא אלי האשיה מן אלחאשיתין אלא עלי נחה אלטב ואלטקאבלה באלצד וכמא אן אלרגל אלעארף בצנאעה אלמב אדא ראי מואגה קד תגיר איםר תגייר לא יגפל ולא יתרך אלמרץ יתמכן חתי יחתאג אלי מב קוי פי אלגאיה ואדא עלם אן עצו מן אעצא נסמה צאר צעיפא יחמי ענה אברא ויתונב אלאשיא אלמודיה לה ויקצד למא ינפעה חתי יצח דלך אלעצו או חתי לא יתזיד צעפא כדלך אלאנסאן אלכאמל ינבני לה אן יתפקד אבלאקה דאימא ויזן אפעאלה ויעתבר היאה נפסה יומא יומא פכל מא ראי נפסה מאילה נחו חאשיה מן אלחואשי באדר באלעלאו. ולא יתרך אלהיאה אלסו תתמכן בתכריר פעל אלשר כמא דכרנא וכדלך יגעל חדי עיניה אלכלק אלנאקץ אלדי ענדה וירום עלאנה דאימא כמא קדמנא אד לא בד אן יכון ללאנסאן נקאיץ לאן אלפלאספה קד קאלוא עסר ובעיד אן יונד מן הו באלטבע ללפצאיל כלהא אלכלקיה ואלנטקיה מעדא אמא כתב אלאוביא פקד כתר פיהא דלך קאל הן בעבדיו לא יאמן וג׳ ומה יצדק אנוש עם אל ומה יזכה ילוד אשה ושלמה קאל באלאטלאק כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ואנת תעלם אן סיד אלאולין ואלאברין משה רבנו קד קאל לה תעלי יען לא האמנתם בי וגי על אשר מריתם על

schnitte des Tractats Nedarim. Sie sprechen dort tadelnd von Denjenigen, welche sich durch Schwüre und Gelübde Fesseln anlegen, so dass sie Gefangenen ähnlich werden, und hierbei thun sie folgenden Ausspruch: "R. Adai sagt im Namen des R. Isaac: Hast du an dem nicht genug, was das Gesetz dir untersagt hat, dass du dir noch andere Dinge untersagst?" Das ist dem Sinne nach genau dasselbe, was wir gesagt haben, weder mehr noch weniger.

Aus alle dem nun, was wir in diesem Capitel dargelegt haben, geht klar hervor, dass man sich die Handlungen der rechten Mitte zum Ziele setzen müsse und sich nicht von ihnen hinweg einem der beiden Extreme zuwenden dürfe, ausser zu medicinischen Zwecken und um durch das Gegentheil (für die Seelenkrankheiten) Abhülfe zu schaffen. Und gleichwie der in der Arzeneiwissenschaft Erfahrene, wenn er sieht, dass sein körperlicher Zustand die geringste nachtheilige Veränderung erlitten hat, nicht sorglos hinlebt und die Krankheit sich nicht so festsetzen lässt, dass er dann eine äusserst starke Cur nöthig hätte, und gleichwie er, wenn er erkennt, dass eines der Glieder seines Körpers krank geworden ist, es fortwährend schont, die ihm schädlichen Dinge meidet und das aufsucht, was ihm helfen kann, damit dieses Glied wieder gesund oder wenigstens nicht noch kränker werde: so muss auch der Mensch, wie er sein soll, seine moralischen Eigenschaften stets sorgfältig prüfen, seine Handlungen abwägen, die Disposition seiner Seele täglich untersuchen, und so oft er dieselbe zu irgend einem Extreme sich hinneigen sieht, schnell das richtige Heilverfahren anwenden und nicht zulassen, dass die böse Disposition durch wiederholte Ausübung des Schlechten sich, wie wir gezeigt haben, festsetze. In gleicher Weise soll er auch die moralischen Mängel, die ihm anhaften, sich vor Augen halten und nach unserer obigen Anweisung fortwährend sie zu heilen bestrebt sein, da nun einmal der Mensch nicht ganz fehlerfrei sein kann. Denn, sagen die Philosophen, es ist schwer und kaum möglich, Jemanden zu finden, der von Natur zu allen Tugenden, den moralischen sowohl, als auch den intellectuellen, befähigt wäre. Und auch in den Büchern der Propheten 23) ist Vieles der Art ausgesprochen. Es heisst: "Siehe, seinen Dienern traut er nicht" u. s. w. (Joh 4, 18), "Kann ein Mensch gerecht sein vor Gott, wie kann im Allgemeinen rein sein ein Weibgeborener?" (Job 25, 4). Und Salomo sagt vom Menschen: "Es ist kein Mensch so gerecht auf Erden, dass er nur Gutes thäte und nie sündigte." (Pred. 7, 20). Du weisst aber auch, dass Gott der Allerhöchste zu dem Meister aller Früheren und Späteren, unserm Lehrer Mose sprach: "Weil ihr nicht an mich geglaubt", "weil ihr widerspenstig gewesen, mich nicht verherr-

אשר לא קדשתם ונ׳ הדא כלה ודנבה עליה אלםלאם אנה מאל נחו אחדי אלחאשיתין ען פצילה מן אלפצאיל אלכלקיה והי אלחלם למא מאל נחו אלחרו. בקולה שמעו נא המורים וג׳ נקד אללה עליה אן יכון מתלה יחרג במחצר גמאעה ישראל פי מוצע לא ינבגי פיה אלחרג ומתל הדא פי חק דלך אלשבץ חלול חשם לאנה חרכאתה כלהא וכלמאתה בהא יקתדי ובהא ישמע אלוצול לסעאדה אלדניא ואלאברי פכיף יבדוא מנה אלחרג והו מן אפעאל אלשרור כמא בינא ולא יצדר מלא ען היאה רדיה מן היאת אלנפס ואמא קולה פי דלך מריתם בי פהו עלי מא נבין ודלך אנה לים כאן יכאמב עואם ולא מן לא פצילה להם כל אקואם צגירה נסאהם מתל יחוקאל בן בוזי כמא דברוא אלחכמים וכל מא יקול או יפעל יעתברונה פלמא ראוה קד חרג קאלוא אנה עליה אלסלאם מא הו מן לה רדילה כלק ולולא אנה עלם אן אללה גצב עלינא פי טלב אלמא ואנא אסבטנאה העלי למא כאן יחרג ואללה תעלי מא וגדנאה פי במאבה לה פי הדה אלקציה הרג ולא גצב בל קאל קח את המטה והשקית את העדה זאת בעירם. וקד כרגנא מן גרץ אלבאב לכן חללנא משכל מן משכלאת אלתורה כתיר מא קיל פיה וכתיר מא יסאל אי דנב אדנב ואערץ מא קלנאה נחן ומא קיל פיה ואלחק יודי טריקה. וארגע אלי גרצי פאדא כאן אלאנסאן יזן אפעאלה דאימא ויקצד אוסטהא כאן פי אעלי דרגה מן דרגאת אלאנסאן ובדלך יקרב מן אללה וינאל מא ענדה והדא אתם וגה מן וגוה אלעבאדה וקד דברוא אלחכמים הדא אלגרץ ונצוא עליה

licht habt" u. s. w. Dies alles (sprach Gott) obschon Mose's -Heil über ihn! - Schuld bloss darin bestand, dass er sich von einer moralischen Tugend, und zwar der Sanftmuth, ab- und einem der beiden Extreme, nämlich dem Jähzorne, zugewandt hatte, indem er sprach: "Hört doch, ihr Widerspenstigen!" (Num. 20, 10), Gott rügte es nun an ihm, dass ein Mann wie er in Gegenwart der Gemeinde Israels an einem Orte ergrimme, wo sich dies nicht gezieme. Eine derartige Handlungsweise war für diesen Mann eine Entweihung des göttlichen Namens, weil man sich alle seine Handlungen und seine Worte zum Muster nahm und dadurch die zeitliche und ewige Glückseligkeit zu erlangen hoffte. Wie durfte er sich also ergrimmt zeigen, was, wie wir dargethan, zu den Handlungen schlechter Menschen gehört und nur aus einer bösen Seelendisposition hervorgeht. Das sich hierauf beziehende göttliche Wort aber: "ihr seid widerspenstig gegen mich gewesen" ist nach unserer Auffassung so zu ver-Mose redete hier nicht Ungebildete und Untugendhafte an, sondern Menschen von der Beschaffenheit, dass nach dem Ausspruche unserer Weisen selbst die Geringste unter ihren Frauen dem Ezechiel, Sohn Busi's, gleich war, (Menschen), die Alles, was er sprach und that, genau beachteten. Als nun die Israeliten sahen, wie er in Grimm gerieth, sagten sie: "Er — Heil über ihn! - gehört ja nicht zu Denen, die einen moralischen Fehler an sich haben, und wüsste er nicht, dass Gott über uns zürnt, weil wir Wasser begehrten, und dass wir des Allerhöchsten Unwillen erregt, so würde er nicht ergrimmen." Wir finden aber nicht, dass Gott der Allerhöchste, als er mit ihm über diese Angelegenheit sprach, ergrimmt oder zornig gewesen wäre, sondern er sagte nur: "Nimm den Stab - und gieb der Gemeinde und ihrem Viehe zu trinken."

Wir sind hiermit zwar ganz von dem Gegenstande unseres Capitels abgekommen, haben aber eine von den in der heiligen Schrift uns aufstossenden Schwierigkeiten gelöst, über die schon oft gesprochen worden ist, und doch wird noch oft gefragt, worin Mose's Sünde bestanden habe. Halte nun gegen einander, was wir selbst darüber gesagt haben und was sonst darüber gesagt worden ist, und die Wahrheit wird sich ihren Weg zum Ziele bahnen. 24)

Um nun auf meinen Gegenstand zurückzukommen (so sage ich): wenn der Mensch seine Handlungen immer genau abwägt und es auf solche anlegt, welche am besten die rechte Mitte halten, so erreicht er die höchste menschliche Stufe, kommt dadurch Gott näher und wird Dessen was Er besitzt (der ewigen Seligkeit) theilhaftig. Dies ist die vollkommenste Art der Gottesverehrung. Diesen Gegenstand haben auch die Weisen besprochen und ausdrücklich davon gehandelt. Sie sagen hierüber:

וקאלוא עליה כל השם אורחותיו זוכה ורואה בישועתו של הקבה" שנ' ושם דרך אראנו בישע אלהים אל תקרא ושם דרך אלא ושם דרך ושומה הו אלתקדיר ואלתכמין והדא הו אלמעני אלדי שרחנאה פי הדא אלפצל כלה סוי פהדא קדר מא ראינאה יהתאג פי הדא אלגרץ.

אלפצל אלכאמם

פי תצריף קוי אלנפם נחו גאיה ואחדה

ינבגי ללאנסאן אן יסתכדם קוי נפסה כלהא בחסב אלראי עלי מא קדמנא פי אלפצל אלדי קבל הדא ויגעל חדי עיניה גאיה ואחדה והי אדראך אללה עז וגל חסב מאקה אלאנסאן אעני אלעלם בה ויגעל אפעאלה כלהא חרכאתה וסכנאתה וגמיע אקואלה מודיה נחו הדה אלגאיה חתי לא יכון פי אפעאלה שי כון פעל אלעבת כונה אעני פעל לא יודי אלי חדת אלגאיה מתאל דלך אן יגעל אלקצד באכלה ושרבה ונכאחה ונומה ויקשתה וחרכתה וסכונה צחה גסמה פקש ואלגרין בצחה נסמה אן תנד אלנפס אלאתהא צחיחה סאלמה פתתצרף פי אלעלום ואכתסאב אלפצאיל אלכלקיה ואלנטקיה חתי יצל לתלך אלגאיה פעלי הדא אלקיאם לים יקצד חיניד אללדה פקט חתי יתכיר פי אלטעאם ואלשראב אלאלד וכדלך פי כאיר אלתדביר בל יקצד אלאנפע פאן אתפק אן יכון לדיד כאן ואן אתפק אן יכון כריה כאן או יקצד אלאלד בחסב אלנטר אלטבי מתל אן תסקט שהותה ללטעאם פינבהרא באלאטעמה אלשהיה אללדידה אלמסתטיבה וכדלך אן תאר עליה כלם סודאוי אואלה בסמאע אלאנאני ואנואע אלאיקאעאת

"Jeder der seine Pfade ordnet, wird würdig das göttliche Heil zu schauen; denn es heisst (Ps. 50, 23): ""Wer seinen Wandel richtet, den lasse ich das Heil Gottes schauen"; lies nicht wesam, sondern wescham derech." ²⁵) Sehuma aber bedeutet allgemeine Massbestimmung und Abschätzung. Und dies ist gerade der Gedanke, den wir in diesem ganzen Capitel entwickelt haben. — So viel haben wir über diesen Gegenstand zu sagen für nöttig befunden.

Fünftes Capitel.

Von der Richtung der Seelenkräfte auf Ein Ziel.

Es ist nothwendig, dass der Mensch alle seine Seelenkräfte nach vernünftigem Ermessen — wie wir in dem vorhergegehenden Capitel gezeigt — wirksam sein lasse und sich Ein Ziel vor Augen setze, nämlich dies: Gott den Allmächtigen und Erhabenen zu erfassen so weit es dem Menschen möglich ist, ich meine: die Erkenntniss desselben zu erlangen. Er muss ferner alle seine Handlungen, sein Thun und sein Lassen und alle seine Reden so einrichten, dass sie zu diesem Ziele hinführen, damit in seinen Handlungen durchaus nichts Zweckloses sei, das heisst etwas, das nicht zu diesem Ziele hinführt. So soll er z. B. mit allem Essen und Trinken, der geschlechtlichen Beiwohnung, Schlafen und Wachen, Bewegung und Ruhe nur die Gesundheit des Körpers beabsichtigen, deren Zweck wiederum dies ist, dass die Seele ihre Werkzeuge gesund und wohlbehalten finde, um sich der Erwerbung von Kenntnissen frei hingeben und sich die moralischen und intellectuellen Tugenden aneignen zu können, — alles zu dem Ende, dass der Mensch jenes Ziel erreiche.

Dieser Regel zufolge wird er dann nicht blos dem Vergnügen nachstreben, so dass er in Betreff der Speisen und Getränke und ebenso der übrigen Lebensweise nur das auswählen sollte, was am angenehm ist, sondern er wird vielmehr das Nützlichste aufsuchen; ob dies zufälligerweise angenehm oder unangenehm ist, wird ihm gleichgültig sein. Oder er wird auch das Angenehme aus medicinischen Rücksichten aufsuchen, so z. B. wenn er, an geschwächtem Appetit leidend, diesen durch leckere, wohlschmeckende und süsse Speissen zu erregen sucht; ebenso wird er, wenn ihn eine melancholische Stimmung überfällt, diese durch das Anhören von Gesängen und verschiedenartigen Musikstücken,

ואלנזה פי אלבסאתין ואלמבאני אלחסאן ומגאלסה אלצור אלחסנה ונחו הדא ממא יבסט אלנפס ויזיל וסוסה אלסודא ענתא ויכון אלקצד בדלך כלה ליצח גסמה וגאיה צחה גםמה אן יעלם וכדלך אדא תחרך ותצרף פי אקתני אלמאל יכון גאיתה פי גמעה אן יצרפה פי אלפצאיל ואן יגדה לקואם נסמה ואסתמראר וגודה חתי ידרך ויעלם מן אללה מא ימכן עלמה, פעלי הדא אלקיאם יכון לצנאעה אלמב מדכל כביר גדא פי אלפצאיל ופי אלעלם באללה ופי ניל אלםעאדה אלחקיקיה ויכון תעלמהא וטלבהא עבאדה מן אכבר אלעבאדאת ולים תכון חיניד מתל אלחיאכה ואלנגארה לאן בהא נקדר אפעאלנא ותציר אפעאלנא אפעאל אנסאניה מודיה נחו אלפצאיל ואלחקאיק לאן אלשכץ אדא תקדם ואכל מעאמא לדיד ענד אלחנד מייב אלראיחה שתי ותו מצר מודי וקד רבמא כאן סבב למרצה כמרה או ללהלאך מרה ואחדה פהדא ואלבהאים סוי ולים הדא פעל אלאנסאן מן חית הו אנסאן ואנמא הו פעל אלאנסאן מן חיה הו חיואן נמשל כבהמות נדמו ואנמא יכון פעל אנסאני אדא תנאול אלאנפע פקט וקד יתרך אלאלד ויאכל אלאכרת בחסב טלב אלאנפע והדא פעל בחסב אלראי ובדא ינפצל אלאנסאן פי אפעאלה ממא סואת וכדלך אדא נכח מתי אשתחי מן גיר אן יראעי אלצרר ואלנפע פאן הדא אלפעל לה מן חית הו חיואן לא מן הית הו אנסאן. וקד יכון תדבירה כלה בחסב אלאנפע כמא דברנא לכן יגעל גאיתה צחה גםמה וסלאמתה מן אלאמראץ פקט ולים הדא פאצל לאן כמא אתר הדא לדה אלצחה אתר דלך אלאבר לדה אלאבל או לדה אלנבאה וכלהם לא גאיה חקיקיה לאפעאלהם ואנמא אלצואב אן יגעל גאיה

durch das Lustwandeln in Gärten und schönen Gebäuden, das Verweilen bei schönen Bildern und Aehnliches dieser Art, was die Seele erheitert und die melancholischen Gedanken von ihr verscheucht, zu beseitigen suchen. Bei allem diesen soll nun sein Zweck einzig der sein, seinen Körper gesund zu erhalten, und die Gesundheit des Körpers wiederum nur die Erlangung Kenntnissen zum Zwecke haben. Desgleichen soll er auch, wenn er mit reger und angestrengter Thätigkeit sich Vermögen erwirbt, bei dessen Ansammlung hauptsächlich den Zweck vor Augen haben, es im Dienste der Tugenden zu verwenden und zur Erhaltung seines Körpers und Verlängerung seines Daseins in Bereitschaft zu haben, um als höchstes Ziel Gott zu erkennen, so weit er erkannt werden kann. Aus diesem Gesichtspunkte betrachtet leistet die Heilkunde zur Aneignung der Tugenden und der Gotteserkenntniss. sowie zur Erlangung der wahren Glückseligkeit sehr grosse Dienste, und die Erlernung und das Studium derselben ist eine der vorzüglichsten gottesdienstlichen Thätigkeiten, sie selbst dann aber auch nicht der Weber- oder Zimmermannskunst gleichzustellen, weil sie es ist, durch die wir unsere Handlungen abmessen, und diese menschliche, zur Erlangung von Tugenden und wahrhaften Erkenntnissen führende Handlungen werden. wenn Jemand voreilig eine dem Gaumen behagende, angenehm duftende, leckere Speise geniesst, die aber ungesund und schädlich ist, ja vielleicht sogar eine gefährliche Krankheit oder plötzlichen Tod verursacht, so ist er den vernunftlosen Thieren gleich und seine Handlungsweise nicht die eines Menschen insofern er Mensch, sondern nur insofern er ein animalisches Wesen ist, "dem Vieh, dem stummen, gleich." 27) Menschlich handelt er nur dann, wenn er blos das Zuträglichste zu sich nimmt, ja bisweilen, in Gemässheit dieses Strebens nach dem Zuträglichsten, das Angenehmste bei Seite lässt und das Unangenehmste Dies heisst nach vernünftigem Ermessen handeln, und hierdurch unterscheidet sich der Mensch in dem was er thut von andern Wesen. Desgleichen, wenn er den Geschlechtstrieb befriedigt wann immer es ihm gelüstet, ohne auf Schaden und Nutzen Rücksicht zu nehmen, so handelt er dergestalt als thierisches Wesen, nicht aber als Mensch. Es kann aber auch wohl seine ganze Lebensweise, wie wir gesagt haben, nach dem Massstabe des Zuträglichsten eingerichtet sein, er jedoch dabei lediglich die Gesundheit des Körpers und dessen Sicherstellung vor Krankheiten als Zweck vor Augen haben: ein solcher Mensch ist nicht tugendhaft. Denn sowie Dieser die Annehmlichkeit der Gesundheit, so zieht jener Andere das Vergnügen des Essens oder der Befriedigung des Geschfechtstriebes allem Anderen vor, aber die Handlungen keines von ihnen beiden sind auf einen richtigen Zweck gerichגמיע תצרפאתה צחה נסמה ואסתמראר ונודה עלי אלסלאמה חתי תבקי אלאת קוי אלנפם אלתי הי אעצא אלבדן סאלמה פתתצרף נפסה דון עאיק פי אלפצאיל אלכלקיה ואלנטקיה ובדלך כלמא יתעלמה מן אלעלום ואלמעארף מא כאן מנהא טריק לתלך אלגאיה פלא כלאם פיח ומא לא פאידה לה פי תלך אלגאיה מתל מסאיל אלגבר ואלמקאבלה וכתאב אלמברוטאת ואלחיל ואלאכתאר מן מסאיל אלתנדסה וגר אלאהקאל וכתיר מתל הדא פיכון אלקצד בה תשחיד אלדהן וריאצה אלקוה אלנאטקה בטריק אלברהאן חתי תחצל ללאנסאן מלכה מערפה אלקיאם אלברהאני מן גירה פיכון לה דלך מריק יצל בה אלי עלם חקיקה וגודה תעאלי וכדלך אקאויל אלאנסאן כלהא לא יחתאג יתכלם אלא פימא יגלב לנפסה בה מנפעה או ידפע אדיה ען נפסח או ען גסמה או פי עלם או פי פצילה או פי מדח פצילה או פאצל או פי דם רדילה או רדל לאן שתם דוי אלנקאיץ ותקביה אתארהם אן כאן אלגרץ בה אנקאצהם ענד אלנאם חתי יתעטוא מנחם ולא יפעלוא אפעאלהם פדלך לאזם והי פצילה אלא תרי קולה תעלי כמעשה ארץ מצרים וג׳ וכמעשה ארץ כנען וג׳ ווצף אלסדומיין וכל מא גא פי אלמקרא מן דם אשלאץ דוי אלנקאיץ ותקביח אתארהם ומדח אלאכיאר ותעטימהם אנמא אלגרץ בה מא דכרת לך חתי יתבעוא אלנאם טריקה האולי ויגתנבוא טריקה אולאיך, פאדא געל אלאנסאן גרצה מן הדא אלמעני יתעטל מן אפעאלה וינקץ מן אקואלה כתיר גדא לאן מן יתעמד הדא אלגרץ לים יתחרך לינקש אלחיטאן באלדהב או ליעמל צניפה דהב פי תוב אללהם אלא אן כאן דלך יקצד פיה בסט נפסה לתצח ויטרד ענהא

Nur das ist das Rechte, dass der Mensch alle Theile seiner Thätigkeit auf die Erhaltung der Gesundheit seines Körpers und die Fortdauer seines Daseins in ungestörtem Wohlsein zu dem Endzweck richtet, dass die Werkzeuge der Seelenkräfte, d. h. die Glieder des Körpers, unversehrt und wohl erhalten bleiben und so seine Seele ohne Hinderniss an Erwerbung der moralischen und intellectuellen Tugenden arbeiten könne. Ebenso verhält es sich mit allen Wissenschaften und Kenntnissen, welche er sich anzu-Diejenigen von ihnen, welche geradezu nach dieeignen sucht. sem Ziele hinführen, kommen natürlich gar nicht in Frage; was aber diejenigen betrifft, welche zur Erreichung jenes Zieles nicht (unmittelbar) förderlich sind, wie z. B. die Sätze der Algebra und des Buches (des Apollonius) von den Kegelschnitten, die technischen Kunstgriffe, das weiter getriebene Studium der Geometrie und der Mechanik und vieles Aehnliche, so bezweckt man damit vermittelst strenger Beweisführung den Geist zu schärfen und das rationelle Vermögen zu üben, damit der Mensch die habituelle Fertigkeit erlange, die streng demonstrative Schlussweise von andern zu unterscheiden, und dies für ihn ein Mittel werde, zur Erkenntniss von der Wahrheit des Daseins Gottes zu gelangen. — Ebenso verhält es sich mit allen Reden des Menschen: er braucht nur über Dinge zu sprechen, aus welchen er für seine Seele irgend einen Nutzen ziehen oder von ihr oder seinem Körper irgend etwas Schädliches abwenden kann, oder über eine Erkenntniss, oder eine Tugend, oder zum Lobe einer Tugend oder eines Tugendhaften, oder zum Tadel eines Lasters oder eines Lasterhaften. Denn die mit Fehlern Behafteten zu schmähen und ihre Werke als schlecht darzustellen, wenn dies nur zu dem Zwecke geschieht, sie in der Meinung anderer Menschen herabzusetzen, damit diese sich vor ihnen warnen lassen und nicht handeln wie sie, ist nothwendig und tugendhaft. Siehst du nicht, wie Gott sagt: "Thut nicht nach der Handlungsweise des Landes Aegypten und nach der Handlungsweise des Landes Canaan" u. s. w. (Lev. 18, 3). die Schilderung der Sodomiter sowie alle in der heiligen Schrift vorkommenden Stellen, wo die mit Fehlern Behafteten getadelt und ihre Werke als schlecht dargestellt, dagegen die Guten gelobt und gepriesen werden, haben nur den angegebenen Zweck, dass die Menschen dem Wege dieser folgen und den Jener vermeiden sollen. Wenn sich nun der Mensch ein solches Ziel setzt, so werden sehr viele seiner gewöhnlichen Handlungen unterbleiben und sehr viele seiner gewöhnlichen Reden wegfallen. Denn wer nach diesem Ziele strebt, wird sich nicht die Mühe geben, die Wände mit Gold bemalen oder eine goldene Borte an ein Kleid setzen zu lassen; er müsste denn etwa dabei die Absicht haben, seine Seele aufzuheitern, um sie wieder gesund zu machen und ihre Krankheit

מרצהא חתי תכון סקילה צאפיה לקבול אלעלום נחו קולהם דירה נאה ואשה נאה ומשה מוצעת לתלמידי חכמים לאן אלנפם תכל ויתבלד אלכאשר באלדואם עלי אלנשר פי אלאמור אלצעבה כמא יעיא אלגסם בתנאול אלאשגאל אלשאקה חתי יםתקר ויםכן וחיניד ירגע לאעתדאלה כדלך תחתאג אלנפם איצא תהדי ותשגל פי ראחה חואם מתל אלנמר ללנקושאת ואלאמור אלמסתחסנה חתי ירתפע ענהא אלכלל כמא יקולון כי חלשי רבנן מגרסא (הוו אמרי מילתא דבדיחותא) פיושך אן עלי הדא אלוגה לא תכון הדה שרור ולא אפעאל עבת אעני אלחרכה ללנקוש ואלתואויק פי אלמבאני ואלאואני ואלתיאב. ואעלם אן הדה אלמרתבה הי מרתבה עאליה גדא ועויצה ומא ידרכהא אלא קליל ובעד ריאצה עמימה גדא פאדא אתפק וגוד אנמאן חדה חאלה לא אקול אנה דון אלאנביא אעני אן יצרף קוי נפסה כלהא ויגעל גאיתהא אללה תעאלי פקט ולא יפעל פעלא כביר ולא צגיר ולא ילפט בלפטה אלא ודלך אלפעל או תלך אללפטה תודי אלי פצילה או אלי מא יודי אלי פצילה והו יפכר וירוי פי כל פעל וחרכה וירי הל יודי אלי תלך אלגאיה או לא יודי וחיניד יפעלה והדא הו אלדי טלב מנא תעלי אן נעתמדה פי קולה ואהבת את יי אלהיך בכל לבבד ובכל נפשך ובכל מאודך יעני בגמיע אגזא נפסך אן תגעל גאיה כל גז מנהא גאיה ואחדה והי לאהבה את י'י אלחיך וקד חץ אלאנביא עליהם אלסלאם עלי הדא אלגרץ איצא וקאל בכל דרכיך דעהו וג' ושרחוא אלחכמים וקאלוא ואפילו בדבר עבירה יעני אן תגעל לדלך אלפעל נאיה נחו אלחק ואן כאן פיה תעדי מן גהה מן אלגהאת, וקד אנמלוא אלהכמים עליהם אלסלאם von ihr zu verbannen, damit sie spiegelblank und hell werde, Erkenntnisse in sich aufzunehmen, wie die Weisen sagen: "Eine schöne Wohnung, eine schöne Frau und ein wohl zugerichtetes Bett ziemen dem Gelehrten." Denn durch anhaltende Betrachtung schwerer Dinge wird die Seele abgespannt und der Geist abgestumpft. Gleichwie der Körper durch Verrichtung beschwerlicher Arbeiten erschlafft, und erst wenn er ruht und rastet, wieder in die rechte Verfassung kommt, so ist es auch ein Bedürfniss der Seele, auszuruhen und sich durch Ergötzung der Sinne beschäftigen zu lassen, z. B. durch Beschauung von Gemälden und anderen schönen Dingen, damit die Abspannung von ihr weiche; wie auch die Weisen sagen: "Wenn die Gelehrten durch Studiren matt geworden waren, so redeten sie irgend etwas Lustiges."*) Auf diesem Standpunkte tritt dann auch leicht der Fall ein, dass jene Bemühungen, - ich meine die, welche man auf die Ausschmückung von Gebäuden, Gefässen und Kleidern mit Malereien und farbigen Verzierungen wendet, — weder als schlechte noch als zwecklose Handlungen anzusehen sind. Wisse aber, dass das eine sehr hohe und schwer zu ersteigende Stufe ist, die nur Wenige und zwar erst nach sehr grosser Uehung erreichen. Gieht es jedoch vielleicht einen Menschen, bei dem dies wirklich der Fall ist, so möchte ich ihn nicht tiefer stellen, als die Propheten; ich meine, dass er alle seine Seelenkräfte allein auf Gott den Allerhöchsten als ihr Endziel richtet und weder irgend etwas thut, sei es gross oder klein, noch irgend etwas spricht, was nicht entweder unmittelbar oder mittelbar zu einer Tugend hinführt, indem er Alles, was er thut und treibt, bedenkt und überlegt, und darauf sieht, ob es zu jenem Endziele führt, oder nicht, und dann erst (wenn er das Erstere gefunden) es thut. Und dies ist es, wonach wir streben sollen, laut der Forderung Gottes in den Worten: "Du sollst lieben den Ewigen, deinen Gott, mit deinem ganzen Herzen, mit deiner ganzer Seele und deinem ganzen Vermögen" (Deut. 6, 5), d. i. mit allen Theilen deiner Seele, so dass du einem jeden Theile derselben Ein Endziel vorsteckst: den Einigen, deinen Gott, zu lieben. Auch die Propheten — Heil über sie! — treiben uns an, nach diesem Ziele zu streben. Es heisst: "Auf allen deinen Wegen merke auf Ihn" (Spr. 3, 6), wozu die Weisen erklärungsweise sagen: "sogar bei einer Gesetzesübertretung", d. i. du sollst der betreffenden Handlung, wenn auch in irgend einer Hinsicht eine Uebertretung damit verbunden ist, wenigstens einen auf Gott gerichteten Endzweck geben. Es haben aber die Weisen — Heil über sie! — diesen ganzen Gedanken

70

^{*)} Vergl. Sabbath 30.

הדא אלמעני כלה באונז מא יכון מן אללפט ואחאטוא כאלמעני אהאטה כאמלה גדא גדא התי אנך אדא אעתברת וגאזה תלך אלאלפאט כיף עברת ען הדא אלמעני אלכביר אלעטים בגמלתה אלדי קד ולפת פיה דואוין ולם תסתועבה עלמת אנה קיל בקוה אלאהיה בלא שך והו קולהם פי וצאיאהם פי הדה אלמסכתא וכל מעשיך יהיו לשם שמים, והדא הו אלמעני אלדי בינאה פי הדא אלפצל והדא קדר מא ראינא אנה ינבגי אן ידכר הנא בחסב הדה אלמקדמאת.

אלפצל אלסאדם

פי אלפרק בין אלפאצל ואלצאבט לנפסה.

קאלוא אלפלאספה אן אלצאבט לנפסה ואן כאן יפעל אלאפעאל אלפאצלה פאנה יפעל אלכיראת והו יהוי אפעאל אלשרור ויתשוקהא ויגאדב הואה ויכאלף בפעלה מא תנהצה אליה קותה ושהותה והיאה נפסה ויפעל אלכיראת והו מתאד בפעלהא אמא אלפאצל פהו יתבע בפעלה מא תנהצה אליה שהותה והיאתה ויפעל אלכיראת והו יהואהא וישתאקהא, ובאגמאע מן אלפלאספה אן אלפאצל אפצל ואכמל מן אלצאבט לנפסה לכנהם קאלוא קד יקום אלצאבט לנפסה מקאם אלפאצל פי בתיר מן אלאמור והו אנקץ מרתבה צרורה לכונה ישתהי פעל אלשר ואן כאן לא יפעלה לכן שוקה לה הי היאה סו פי אלנפס ולקד קאל שלמה מתל הדא קאל נפש רשע אותה דע וקאל פי סרור אלפאצל בעמל אלכיראת ותאלם אלדי לים בפאצל כפעלהא הדא אלקול שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפועלי און פהדא מא יבדוא מן כלאם אלשרע ומחתה לפועלי און פהדא מא יבדוא מן כלאם אלשרע

in so kurze summarische Worte als nur möglich, und dabei doch in so höchst vollkommener Weise zusammengefasst, dass, wenn man betrachtet, wie die Kürze dieser Worte einen so grossen, gewaltigen Gedanken, über welchen, ohne ihn zu erschöpfen, ganze Werke verfasst worden sind, vollständig ausdrückt, man erkennt, dass dieser Ausspruch ohne Zweifel durch göttliche Kraft gethan worden ist. Es ist dies nämlich der unter ihren Vorschriften in diesem Tractate (Pirke Aboth) vorkommende Ausspruch: "Alle deine Handlungen seien um Gottes willen." Und dies ist der Gedanke, den wir in diesem Abschnitte entwickelt haben. — So viel baben wir hier, nach dem Masse dieser Einleitungen*), zu sagen für nöthig erachtet..

Sechstes Capitel.

Vom Unterschiede zwischen dem Tugendhaften und dem Enthaltsamen.

Die Philosophen sagen, der Enthaltsame, wenn er auch tugendhafte Handlungen ausübe, thue das Gute doch nur indem er zugleich nach bösen Handlungen Lust und Verlangen trage, gegen diese seine Lust aber ankämpfe, dem, wozu ihm seine Kraft, Begierde und Seelendisposition antreibt, entgegenhandle und das Gute ausübe, während er sich durch dessen Ausübung belästigt fühle. Der Tugendhafte hingegen folge in seinem Thun dem, wozu ihn seine Begierde und Seelendisposition antreibt, und übe das Gute aus indem er selbst Lust und Verlangen darnach trage. Uebereinstimmend ferner wird von den Philosophen angenommen, der Tugendhafte sei vorzüglicher und vollkommener als der Enthaltsame; jedoch, sagen sie, kann der Enthaltsame in vielen Stücken dasselbe leisten wie der Tugendhafte, obwohl er im Range nothwendig unter ihm steht, weil er Begierde nach Ausübung des Bösen fühlt, und ob er es auch nicht ausübt, so ist doch sein Verlangen danach eine schlechte Disposition der Seele. Und dem Aehnliches sagt auch schon Salomo, indem er spricht: "Eines Bösen Seele verlangt nach Schlechtem" (Spr. 21, 10). Ferner über die Freude des Tugendhaften an der Ausübung des Guten und das Missbehagen des Untugendhaften bei derselben thut er folgenden Ausspruch: "Eine Freude ist es den Frommen, das Rechte zu üben, aber ein Schrecken den Uebelthätern" (Das. 21, 15). Dieses sind die klar vorliegenden, mit dem von den Philosophen

^{*)} Zu einigen Tractaten der Mischnah, die gegenwärtige zu den Pirke Aboth.

אלמואפק למא דכרה אלפלאספה, פלמא בחתנא ען כלאם אלחכמים פי הדא אלגרין וגדנא להם אן אלדי יהוי אלמעאצי וישתאקהא אפצל ואכמל מן אלדי לא יהואהא ולא יתאלם בתרכהא חתי קאלוא אן כיף מא כאן אלשכץ אפצל ואכמל כאן שוקה ללמעאצי ותאלמה בתרכחא אשד וגאבוא פי דלך חבאיאת וקאלוא כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו מא כפי הדא אלא אנהם קאלוא אן אנר אלצאבט לנפסה עטים עלי קדר תאלמה בצבט נפסה וקאלוא לפום צערא אגרא ואעטם מן דלך אנהם אמרוא אן יכון אלאנסאן צאבט נפסה ונהוא אן יקול אני בטביעתי לא אשתהי הדה אלמעציה ולו לם תחרמהא אלשריעה והו קולהם אמר רבן שמעון בן גמליאל לא יאמר אדם אי אפשי לאכל בשר בחלב אי אפשי ללבוש שעטנו אי אפשי לבוא על הערוה אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי, פעלי פהם שואחר אלכלאמין בבאדי אלכאשר פאן אלקולין מתנאקצין ולים אלאמר כדלך כל כלאחמא חק ולא בלאף בינהמא אצלא ודלך אן אלשרור אלתי הי ענד אלפלאספה שרור והי אלתי האלוא אן אלדי לא יהואהא אפצל מן אלדי יהואהא ויצבט נפסה ענהא הי אלאמור אלמשהורה ענד אלנאם אנמע אנהא שרור מתל ספך אלדמא ואלסרקה ואלנצב ואלגבן ואלאדיה למן לא יאסי ומנאואה אלמחסן באלאסאה ואהאנה אלואלדין ונחו הדה והי אלשראיע אלתי יקולון ענהא אלחכמים עליהם אלםלאם דברים שאלמלי לא נכתבו ראויים

Gesagten übereinstimmenden Aussprüche des göttlichen Gesetzes. Als wir aber die Aussprüche unserer Weisen über diesen Gegenstand untersuchten, fanden wir dass sie sagen, derjenige, welcher nach gesetzwidrigen Handlungen Lust und Verlangen trägt, (sie aber doch unterlässt,) sei vorzüglicher und vollkommener als der, welcher keine Lust dazu hat und bei deren Unterlassung kein Missbehagen empfindet; ja sie sagen sogar, je vorzüglicher und vollkommener Jemand sei, desto stärker sei sein Verlangen nach gesetzwidrigen Handlungen und sein Missbehagen bei der Unterlassung derselben. Hierüber bringen sie auch Erzählungen bei; sie sagen ferner: "Bei Jedem, der grösser ist als sein Nächster (ein Anderer), ist auch die Begierde grösser als bei diesem." Doch nicht genug damit: sie lehren sogar, der Lohn des Enthaltsamen sei so gross als das Missbehagen, welches ihm seine Enthaltsamkeit verursacht, indem sie sagen: "Nach Massgabe des Schmerzes ist der Lohn."*) Ja, was noch stärker ist als dies: sie gebieten, der Mensch solle Enthaltsamkeit üben, verbieten ihm aber zu sagen, er habe von Natur keine Begierde, die und die gesetzwidrige Handlung zu begehen, auch wenn das Gesetz sie nicht verböte. Es heisst nämlich bei ihnen: "R. Simeon b. Gamliel sagt: der Mensch spreche nicht: ich möchte nicht Fleisch mit Milch zusammen essen, nicht Zeug von zweierlei Gewebe (aus Wolle und Leinen) anlegen, ich möchte nicht den gesetzlich verbotenen geschlechtlichen Umgang pflegen, sondern: ich möchte es wohl, aber was kann ich thun, da mein Vater im Himmel es mir untersagt hat.**) — Fasst man beim ersten Blicke nur den auf der Oberfläche liegenden Sinn der beiden Classen von Aussprüchen***) auf, so widersprechen sie einander. Aber dem ist nicht so; sie sind vielmehr beide wahr und widersprechen einander durchaus nicht. Das Böse nämlich, was bei den Philosophen so heisst und wovon sie sagen dass derjenige, welcher keine Lust dazu hat, vorzüglicher sei als der, welcher Lust dazu hat, sich aber dessen enthält, das sind die Dinge, welche bei den Menschen insgesammt als bose bekannt sind, wie Blutvergiessen, Diebstahl, Raub, Betrug, Jemandem Schaden zufügen, der nichts Böses thut, dem Wohlthäter mit Bösem vergelten, unwürdige Behandlung der Eltern u. dgl. Dies sind die Gesetze, von denen die Weisen — Heil über sie! — sagen: wenn sie nicht bereits vorgeschrieben wären, so würde es sich gebühren, dass man sie

^{*)} Pirke Aboth 5, Schluss.

^{**)} Midr. R. 1.

^{***)} Nämlich die der Philosophen und die der Rabbinen.

היו לכתבן ויםמונהא בעץ עלמאנא אלמתאכרין אלדין מרצוא מרץ אלמתכלמין אלשראיע אלעקליה ולא שך אן אלנפם אלתי תהוי שיא מנהא ותשתאקה אנהא נפס נאקצה ואן אלנפס אלפאצלה לא תשתהי מן הדה אלשרור שיא אצלא ולא תתאלם באלתמנע מנהא, אמא אלאשיא אלתי קאלוא אלחכמים אן אלצאבט לנפסה ענחא אפצל וגואה אעמם פהי אלשראיע אלסמעיה וחדא צחיח לאנה לולא אלשרע מא באנת שרור בוגה מן אלוגוה ולהדא קאלוא אן יחתאג אלאנסאן יבקי נפסח עלי חבחא ולא יגעל מאנעה מנהא גיר אלשרע. ואעתבר חכמתהם עליהם אלסלאם ובמא מתלוא לאנה לם יקל לא יאמר אדם אי אפשי להרוג את הנפש אי אפשי לגנוב אי אפשי לכוב אלא אפשי ומה אעשה וכל ואנמא גא באמור סמעיה כלהא בשר בחלב ולבישת שעטנז ועריות והדה אלשראיע ונחוהא הי אלתי יסמיהא אללה חקותי קאלוא חוקים שחקקתי לך ואין לך רשות לחרחר בהם ואומות העולם משיבין עליהן והשמן מקטרג עליהן כגון פרה אדומה ושעיר המשתלה וכו׳ ותלך אלתי סמותא אלמתאכרין עקליה תתסמי מצוות עלי מא בינוא אלחכמים, פקד תבין מן גמיע מא קלנאה אי אלמעאצי יכון אלדי לא ישתאקתא אפצל מן אלדי ישתאקתא ויצבט נפסה ענהא ואיהא יכון אלאמר פיהא באלעכם והדה נבתה גריבה ותופיק עגיב בין אלקולין ונין אלקולין ידל עלי צחה מא בינאת וקד כמל גרץ הדא אלפצל.

vorschriebe.*) Einige unserer neueren Gelehrten, welche an der Krankheit der Mutakallims leiden, nennen sie Vernunftgesetze. Es ist nun kein Zweifel, dass die Seele, welche nach einem dieser Dinge Lust und Verlangen trägt, eine unvollkommene ist und dass eine tugendhafte Seele durchaus nach keinem dieser bösen Dinge Verlangen trägt, auch darüber, dass sie sich deren enthält, kein Missbehagen empfindet. Die Dinge hingegen. von denen die Weisen sagen dass derjenige, welcher sie sich versagt, vorzüglicher und sein Lohn grösser sei, sind die in den positiven (Offenbarungs-) Gesetzen verbotenen. Und das ist ganz richtig; denn wäre das göttliche Gesetz nicht, so würden sie auch in keiner Weise böse sein. Und deswegen sagen die Weisen, es sei nöthig, dass der Mensch die natürliche Neigung zu diesen Dingen in seiner Seele erhalte und sich durch nichts Anderes davon abhalten lasse, als durch das Gesetz. Betrachte nun die Weisheit jener Männer — Heil über sie! — und was sie als Beispiel aufstellen! Denn er (R. Simeon b. Gamliel) sagt nicht: "der Mensch spreche nicht: ich möchte nicht morden, nicht stehlen, nicht lügen, sondern: ich möchte es wohl, aber was kann ich thun" u. s. w., sondern er führt Dinge an, die sämmtlich positiver Art sind, wie der Genuss von Fleisch mit Milch zusammen, das Anlegen eines Zeuges von zweierlei Gewebe und den verbotenen geschlechtlichen Umgang. Diese und ähnliche Gesetze sind solche, welche Gott "meine Satzungen" nennt, "Satzungen," wie unsere Weisen sagen, "welche ich für dich beschlossen und über welche zu grübeln dir nicht gestattet ist, gegen welche die Völker der Welt Einwendungen erheben und welche der Satan anklagt, **) als da sind: die rothe Kuh, der Sündenbock n. s. w." Diejenigen aber, welche die Spätern Vernunftgesetze nennen, heissen nach der Erklärung unserer Weisen "Gebote". — Aus allem dem, was wir gesagt haben, erhellt klar, von welchen gesetzwidrigen Handlungen es gilt, dass derjenige, welcher kein Verlaugen nach ihnen trägt, vorzüglicher ist als der, welcher zwar Verlangen danach trägt, aber sich deren enthält, und hinsichtlich welcher das Gegentheil stattfindet. Es ist dies eine ungewöhnlich feine Distinction und zugleich eine absonderliche Vereinbarung der beiden Classen von Aussprüchen, wobei schon der Wortlaut derselben für die Richtigkeit unserer Erklärung spricht. Hiermit ist der Gegenstand dieses Capitels zum Abschluss gebracht.

**) Joma daselbst.

^{*)} Joma 56; der Wortlaut ist dort: שאילו לא נכתבו ראוים הם להיכתב, wobei zu bemerken, dass daselbst auch (גילוי עריותי,, genannt wird, was M. auffallenderweise zu der andern Klasse von Gesetzen zählt.

אלפצל אלסאבע

פי אלחגב ומענאהא.

בהיר מא יונד פי אלמדרשות ואלהגדות ומנה פי אלתלמוד אן מן אלאנביא מן ירי אללה מן כלף חגב כהירה ומנחם מן יראה מן כלף חגב קלילה עלי קדר קרבהם מן אללה ועלו מנזלתחם פי אלנבוה חתי קאלוא אן משה רבנו ראי אללה מן כלף חגאב ואחד סקיל אעני שפאף והו קולהם הסתכל בספקלריא המאירה עינים וספקלריא אסם אלמראה אלמעמולה מן גסם שפאף כאלבלור ואלזגאג כמא נבין פי אבר כלים ואלקצד בהדא אלמעני מא אקול לך ודלך אנא קד בינא פי אלפצל אלתאני אן אלפצאיל מנהא נטקיה ומנהא כלקיה וכדלד אלרדאיל מנהא רדאיל נטקיה כאלגהל ואלבלאדה ובעד אלדהן ואלפהם ומנתא כלקיה כאלשרה ואלכבר ואלהרג ואלגצב ואלקחה וחב אלמאל ומא אשבההא והי כתירה גדא וקד דכרנא אלקאנון פי מערפתהא פי אלפצל אלראבע, והדה אלרדאיל בנמלתחא הי אלחנאבאת אלפאצלה בין אלאנמאן ובין אללה תעלי קאל אלנבי מבין דלך כי אם עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלחיכם יקול אן דנובנא וחי הדה אלשרור כמא דכרנא הי אלחוב אלפאצלה ביננא ובינה תעאלי ואעלם אן כל נבי לא יתנבא אלא בעד אן תחצל לה אלפצאיל אלנטקיה כלהא ואכתר אלפצאיל אלכלקיה ואוכדהא והו קולהם אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר אמא חכם פהו יעם אלפצאיל אלנטקיה בלא שך ועשיר הי מן אלפצאיל אלכלקיה אעני אלקנאעה לאנחם יסמון אלקנוע עשיר והו קולהם פי חד אלעשיר אי זה הוא עשיר השמח בחלקו יעני אנה יקנע במא אוגדה אלומאן ולא יתאלם במא לם יוגדה

Siebentes Capitel.

Von den Scheidewänden und deren Bedeutung.

Man findet häufig in den Midraschim und Agadot, bisweilen auch im Talmud, dass einige Propheten Gott nur hinter vielen, andere dagegen hinter wenigen Scheide wänden schauten, nach Massgabe ihres Näheverhältnisses zu Gott und der Höhe ihres Prophetenranges. Sie (die Rabbinen) sagen sogar, unser Lehrer Mose habe Gott hinter einer einzigen klaren d. i. durchsichtigen Scheidewand geschaut. Es heisst bei ihnen nämlich: "Er schaute durch ein die Augen erleuchtendes Speculare"*). Speculare aber ist der Name eines aus einem durchsichtigen Körper, wie Krystall und Glas, verfertigten Spiegels, wie wir zu Ende des Tractats Kelim darthun werden. Mit diesem Satze ist das gemeint, was ich dir jetzt sagen will. Wir haben nämlich bereits im zweiten Abschnitte auseinandergesetzt, dass die Tugenden theils intellectuelle, theils moralische sind, und ebenso die Fehler theils intellectuelle, wie Unwissenheit, Stumpfsinn und Unthätigkeit der productiven und urtheilenden Geisteskraft, theils moralische, wie Genusssucht, Hochmuth, Jähzorn, Ingrimm, Unverschämtheit, Habsucht und ähnliche, deren es sehr viele giebt und zu deren methodischer Erkenntniss wir schon im vierten Capitel Anleitung gegeben haben. Diese Fehler in ihrer Gesammtheit nun sind die Scheidewände, welche den Menschen von Gott dem Allerhöchsten trennen. Dies Jehrt der Prophet, indem er sagt: "Nur eure Sünden machten eine Trennung zwischen euch und eurem Gotte." (Jes. 59, 2.) Er meint, unsere Sünden — und das sind, wie gesagt, jene bösen Dinge - seien die Scheidewände, die uns von Gott trennen. Nun wisse aber, dass kein Prophet die Prophetengabe eher erhält, als bis ihm alle intellectuellen und die meisten und unerschütterlichsten moralischen Tugenden zu eigen geworden sind. Und so sagen auch unsere Alten: "Die Prophetie ruht nur auf einem Weisen, der tapfer und reich ist." **) "Weise" begreift ohne Zweifel die intellectuellen Tugenden in sich; "reich" bezeichnet eine moralische Tugend, ich meine die Genügsamkeit; denn den Genügsamen nennen sie reich, wie es zur Begriffsbestimmung des Reichen bei ihnen heisst: "Wer ist reich? Der sich seines Theiles freut,"***) d. h. der zufrieden ist mit dem, was ihm das Glück zuertheilt hat, und das nicht schmerzlich

^{*)} Jebam. 49.

^{**)} Sabbath 92; Nedarim 38.
***) Pirke Aboth IV, 1.

ובדלך גבור הי איצא מן אלפצאיל אלכלקיה אעני אנה ידבר קואה בחסב אלראי כמא בינא פי אלפצל אלכאמם וחו קולהם אי זה הוא גבור הכובש את יצרו ולים מן שרוט אלנבי אן תכון ענדה אלפצאיל אלכלקיה, בגמלתהא חתי לא תנקצה רדילה אצלא לאן שלמה נבי בשהאדה אלכתאב בגבעון נראה יי אל שלמה כו׳ ווגדנא לה רדילה בלקיה והי אלשרה בביאן ודלך פי תכתיר אלנסא והדא מן אפעאל היאה אלשרה וקאל מבין הלא על אלה חמא שלמה כו׳ וכדלך דויד עליה אלסלאם נבי קאל לי דבר צור ישראל וג׳ ווגדנאה דא קסאוה ואן כאן צרפתא פי אלגוים ופי קתל אלכפאר וכאן רחים לישראל לכן בין פי דברי הימים אן אללה לם יאחלה לבניאן בית המקדש לכתרה מא קתל וקאל לה לא אתה תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת ווגדנא לאליהו זכור לטוב כלק אלחרג ואן כאן צרפה פי אלכפאר ועליהם כאן יחרג לכן בינוא אלחכמים אן אללה רפעה וקאל לה לא יצלח באלנאם מן ענדה מן קנוי קדר מא ענדך אנה יהלכחם וכדלך וגדנא שמואל פזע מן שאול ויעקב גבן ען מלאקאה עשו פהדה אלאכלאק ונחוהא הי חנב אלאנביא עליהם אלסלאם פמן כאן לה מנהם כלקין או תלתה גיר מתוסטה כמא בינא פי אלפצל אלראבע קיל פיה אנה ירי אללה מן כלף חנאבין או תלתה, ולא תסתנכר כון נקצאן בעץ אלאכלאק יקצר בדרגה אלנבוה לאנא וגדנא

vermisst, was es ihm nicht zuertheilt. Und ebenso gehört "tapfer" zu den moralischen Tugenden; ich meine, ein solcher giebt seinen Kräften ihre Richtung nach Massgabe vernünftigen Ermessens, wie wir im fünften Capitel dargethan haben. Und so sagen sie (die Weisen) auch: "Wer ist tapfer? Der seine Begierde bezwingt." *) Doch gehört es nicht zu den unerlässlichen Eigenschaften eines Propheten, dass er alle moralischen Tugenden besitze, so dass durchaus kein Fehler seiner Vollkommenheit Ab-Denn bei Salomo, der doch nach dem Zeugnisse bruch thäte. der Schrift ein Prophet war, indem es heisst: "Zu Gibeon erschien der Ewige dem Salomo" u. s. w. **) finden wir einen moralischen Fehler, nämlich Genusssucht, was daraus erhellt, dass er sich viele Weiber nahm; dies aber ist eine der Handlungsweisen, welche aus der Seelendisposition der Genusssucht hervorgehen. Und so lautet ja auch das göttliche Wort: "Hat nicht darin Salomo gesündigt?"***) Ebenso war auch David — Heil über ihn! — ein Prophet, wie es heisst: "Zu mir hat geredet der Fels Israels"; und doch sehen wir, dass er gransam war; und wenn er die Grausamkeit auch nur gegen die Heiden und bei Vernichtung der Ungläubigen ausübte, gegen Israel hingegen barmherzig war, so wird doch in den Büchern der Chronik klar gesagt, dass Gott ihn nicht für würdig hielt, den Tempel zu bauen, weil er zu Viele getödtet habe, und zu ihm sprach: "Nicht du sollst meinem Namen ein Haus erbauen, denn du hast viel Blut vergossen." ††) Auch beim Propheten Elias — zum Guten sei seiner gedacht! — finden wir die Charaktereigenschaft des Jähzorns; und wiewohl er dieselbe nur gegen die Ungläubigen ausübte und nur gegen sie jähzornig war, so erklären doch unsere Weisen, dass Gott ihn aus der Welt genommen und zu ihm gesagt habe: "Wer so viel Eifer hat wie du, taugt nicht für die Menschen: er bringt sie um." So finden wir auch, dass Samuel vor Saul muthlos war und Jacob es feige vermied dem Esau zu begegnen. Diese und ähnliche Charaktereigenschaften also sind die Scheidewände der Propheten — Heil über sie! — Wer nun unter ihnen zwei oder drei solche, die rechte Mitte, wie wir im vierten Capitel auseinandergesetzt, nicht einhaltende Charaktereigenschaften hat, von dem wird gesagt, dass er Gott hinter zwei oder drei Scheidewänden schaue. Finde es aber nicht befremdend, dass die Feheiniger Charaktereigenschaften dem Grade lerhaftigkeit

^{*)} Pirke Aboth IV, 1.

^{**) 1.} Könige 3, 5.
***) Nehem. 13, 26.

^{†) 2.} Sam. 23, 3.

^{††) 1.} Chr. 22, 8.

בעץ אלרדאיל אלכלקיה ימנע אלנבוה גמלה ואחדה כאלחרג קאלוא כל הכועם אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו ואסתדלוא באלישע אלדי עדם אלוחי למא חרג חתי אואל חרנה והו קולה ועתה קחו לי מנגן וגו׳ וכאלהם ואלאגתמאם לאן יעקב אבינו מאל איאם חזנה עלי אבנה יוסף פארתפעת ענה רוח הקדש חתי בשר בחיאתה קאל ותחי רוח יעקב אביהם וקאל אלתרגום אלשארח ללאגראין אלמרויה ען משה רבינו ושרת רוח נבואה על יעקב אבוהן ונץ אלחכמים אין הנבואה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך [דבר] שמחה, פלמא עלם משה רבינו אנה לם יבק לה חגאב אלא וכרקה ואנה קד כמלת פיה אלפצאיל אלכלקיה כלהא ואלפצאיל אלנטקיה כלהא טלב אן ידרך אללה עלי חקיקה וגודה אד לם יבק מאנע פקאל הראני נא את כבודך פאעלמה תעלי אנה לא ימכן דלך בכונה עקל מוגוד למאדה אעני מן חית הו אנסאן והו קולה כי לא יראני האדם וחי פלם יבק בינה ובין אדראך אללה עלי חקיקה וגורה גיר חגאב ואחד סקיל והו אלעקל אלאנסאני אלגיר מפארק ואנעם אללה תעלי עליה וגעל לה מן אלאדראך בעד סואלה אכתר ממא כאן ענדה קבל פואלה ואעלמה אן אלגאיה לא תמכן לה והו דו גֹסם וכני ען חקיקה אלאדראך בראית פנים לאן אלאנסאן אדא ראי וגה צאחבה פקד חצלת לה פי נפסה צורה לא יכתלם

Prophetie Eintrag thut; denn wir finden ja, dass einige moralische Untugenden die Prophetie geradezu unmöglich machen. der Jähzorn, von dem die Weisen sagen: "Von jedem Jähzornigen, wenn er ein Prophet ist, schwindet die Weissagung."*) Sie beweisen dies durch Elisa, der, als er in Jähzorn gerathen war, so lange keine Offenbarung erhielt, bis er denselben wieder hatte fahren lassen. Darauf gehen seine Worte: "Und nun bringet mir einen Saitenspieler." **) Ebenso auch bange Sorge und Traurig-Denn da unser Stammvater Jacob gar zu lange um seinen Sohn Joseph trauerte, wurde der heilige Geist von ihm genommen, bis er die Freudenbotschaft erhielt, dass Joseph noch lebe. "Da" heisst es, "lebte der Geist ihres Vaters Jacob auf"***), wofür das, die von unserem Meister Mose überlieferten Sinnerklärungen darlegende Targum sagt: "Es liess sich der Geist der Weissagung auf ihren Vater Jacob nieder." Und so erklären auch die Weisen ausdrücklich: "Die Weissagung wohnet weder bei der Trägheit, noch bei der Traurigkeit, sondern da wo die Freude waltet."†) -- Als nun unser Meister Mose erkannte, dass es für ihn keine Scheidewand mehr gab, die er nicht durchbrochen hätte, und sowohl alle moralischen als auch intellectuellen Tugenden in ihm zur Vollkommenheit gediehen waren, verlangte er, Gott so zu erkennen wie er wirklich ist, da nun kein Hinderniss mehr (für ihn) vorhanden sei; und so sprach er: "Lass mich doch deine Herrlichkeit schauen!" Darauf aber that ihm Gott der Allerhöchste kund, dass dies deswegen nicht möglich sei, weil er — nämlich als Mensch — ein auf materieller Grundlage existirendes Vernunftwesen sei. Darauf gehen seine (Gottes) Worte: "Denn mich schaut kein Mensch und lebt." ††) So gab es also zwischen ihm und der Erkenntniss Gottes, wie er wirklich ist, nur noch eine einzige, durchsichtige Scheidewand, nämlich die (von der Materie) noch nicht getrennte menschliche Vernunft. Zwar erwies ihm Gott Gnade und verlieh ihm nach seiner Bitte mehr Erkenntniss (von Gottes Wesen) als er vor derselben gehabt hatte, jedoch that er ihm zugleich kund, dass die Erreichung des höchsten Grades (der Gotteserkenntniss) ihm nicht möglich sei, so lange er noch einen Körper habe, wobei er die wahre Erkenntniss uneigentlich "Schauen des Angesichts" nannte. Denn wenn ein Mensch das Angesicht eines andern sieht, so setzt sich dadurch in seiner Seele sofort ein Bild von ihm fest, durch welches er

^{*)} Pesach. 66.

^{**) 2.} Kön. 3, 15. ***) Gen. 45, 27.

^{†)} Sabbat 30; Pes. 117.

בהא מע גירה אמא אדא ראי מהרה ואן כאן ימיזה בתלך אלרויה ולכן קד ישכל עליה וקד יכתלט לה מע גירה כדלך אדראכת תעלי עלי אלחקיקה הו אן יחצל מן צחה וגודה פי אלנפם מא לא ישארך פי דלך אלוגוד גירה מן אלמונודאת חתי יגד פי נפסה וגודה מתמכן מבאין למא יגד פי נפסה מן וגוד סאיר אלמוגוראת פלם ימכן אדראך אלאנסאן הדא אלקדר מן אלאדראך לכנה עליה אלסלאם אדרך דון הדא קליל והו אלדי כני ענה וראית את אחורי וג׳ ומאסתופי הדא אלגרץ פי כתאב אלנבוה. פלמא עלמוא אלחכמים עליהם אלסלאם אן הדין אלנועין מן אלרדאיל אעני אלנטקיה ואלכלקיה הי אלתי תחגב בין אלאנסאן ובין אללה ובהא תתפאצל דרגאת אלאגביא קאלוא ען בעצהם במא שאהדוא מן עלמהם ואכלאקהם ראוים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו ולא ידהב ענד מעני אלתשביה לאנהם שבהוהם בה לא אן יסוותם מעה תעלי אללה וכדלך קאלוא ען אכרין כיהושע עלי אלונה אלדי דכרנא, והדא הו אלמעני אלדי קצדנא לביאנה פי הדא אלפצל.

אלפצל אלתאמן

פי אלפטרה אלאנסאניה.

לא ימכן אן יפטר אלאנסאן מן אול אמרה באלטבע דא פצילה ולא דא נקיצה כמא לא ימכן אן יפטר אלאנסאן vor Verwechselung mit einem dritten gesichert ist. Sieht er aber nur die Rückseite von ihm, so wird er, wenn er ihn auch durch dieses Sehen (von andern) unterscheidet, doch vielleicht noch in einiger Ungewissheit über ihn sein, möglicherweise ihn sogar mit einem Und so besteht auch die Erkenntniss Gottes, andern verwechseln. wie er ist, darin, dass sich in der Seele (des Erkennenden) von Gottes wahrem Sein eine Vorstellung festsetzt, die, was dieses Sein betrifft, Gott allein und keinem andern seienden Wesen ausser ihm zukommt, so dass der Erkennende von Gottes Sein eine Vorstellung in seiner Seele hat, welche unwandelbar (in ihm) fest steht und von den Vorstellungen, die er von dem Sein aller übrigen seienden Wesen in seiner Scele hat, durchaus verschieden So ist es also nie möglich gewesen, dass der Mensch (als solcher) diesen Grad der Erkenntniss erreicht hätte; indessen war das, was Mose - Heil über ihn! - (von Gott) erkannte, nur ein Weniges geringer. Dies ist es, was Gott uneigentlich so ausdrückt: "Du wirst meine Rückseite sehen" u. s. w. Erschöpfend werde ich diesen Gegenstand in der Schrift über die Prophetie behandeln.

Da nun die Weisen — Heil über sie! — wissen, dass die beiden Arten von Fehlern, nämlich die intellectuellen und moralischen, das sind, was eine Scheidewand zwischen dem Menschen und Gott bildet und in Hinsicht worauf die Rangstufen der Propheten von verschiedener Höhe sind, so sagen sie von einigen unter ihnen (den Weisen) wegen der Erkenntnisse und Charaktereigenschaften, welche sie selbst an ihnen beobachtet haben, sie wären würdig gewesen, dass die göttliche Majestät sich auf sie, gleichwie auf unseren Meister Mose, niedergelassen hätte.*) Lass dir aber die Bedeutung dieser Vergleichung nicht entgehen! Sie vergleich en sie nämlich zwar mit ihm, doch nicht so, dass sie ihm dieselben — Gott behüte! — gleich stellten. Ebenso sagen sie in dem angegebenen Sinne von Andern: gleichwie

auf Josua.

Dies ist der Gegenstand, den wir in diesem Capitel abzuhandeln uns vorgesetzt hatten.

Achtes Capitel.

Von der natürlichen Beschaffenheit des Menschen.

Dem Menschen kann nicht gleich ursprünglich von Natur eine Tugend oder ein Fehler anerschaffen sein, ebenso wie ihm

^{*)} Succa 58; B. bathra 134.

באלטבע דא צנאעה מן אלצנאיע אלעמליה ולכן ימכן אן יפטר באלטבע מעדא נחו פצילה או רדילה באן תכון אפעאל תלך אסחל עליה מן אפעאל גירהא מהאל דלך אן יכון אנסאן מזאנה אלי אליבם אמיל ויכון גוהר דמאנה צאפי קליל אלרטובאת פאן הדא יסהל עליה אלחפט ופהם אלמעאני אכתר מן שבץ בלגמי כתיר אלרטובה פי אלדמאג לכן אן תרך דלד אלמסתעד במואנה נהו הדה אלפצילה דון תעלים אצלא ולא תהדא מנה קוה פחו יבקי נאחלא בלא שך וכדלך אן עלם ופחם חדא אלגליט אלטבע אלכתיר אלרטובה פחו יעלם ויפהם לכן בעסר וכד ועלי הדא אלנחו בעינה יכון שכץ מואנ קלבת אחר ממא ינבגי קלילא פיכון שנאע אעני מסתעד נחו אלשנאעה פאן עלם אלשנאעה צאר שנאע בסחולה ואכר מואג קלבה אברד ממא ינבגי פהו מסתעד נחו אלגבן ואלפוע פאן עלם דלך ועודה קבלה בסתולה ואן קצד בה אלשנאעה פבכד מא יציר שנאע לכנה יציר אדא עוד ולא בד, ואנמא בינת לך הדא לילא תמן תלך אלהדיאנאת אלתי יכדבו בהא אצחאב אחכאם אלנגום חקיקיה חית יזעמון אן מואליד אלאשבאץ תגעלתם דוי פצילה או דוי רדילה ואן אלשבץ מגבור עלי תלך אלאפעאל צרורה אמא אנת פאעלם אן אמר מנמע עליה מן שריעתנא ופלספה יונאן במא צחחתה חנג אלחק אן אפעאל אלאנסאן כלהא מצרופה אליה לא נבר עליה פיהא ולא עאדי לה מן כארג בוגה ימילה נחו פצילה או רדילה אלא אן יכון אסתעדאד מואני פקט עלי מא בינא פיכון יםהל בה אמר או יעסר אמא אן יגב או ימתנע פלא בונה מן אלונוה, ולו כאן אלאנסאן מנבור עלי אפעאלה לבטל אלאמר אלשרעי ואלנהי וכאן דלך כלה באמל מחץ אד לא

nicht gleich von Natur der Besitz irgend einer praktischen Kunstfertigkeit anerschaffen sein kann. Wohl aber kann ihm die Disposition zu einer Tugend oder einem Fehler anerschaffen sein. so dass ihm die derselben entsprechenden Handlungen leichter Es neigt sich z. B. Jemandes Temperament werden als andere. mehr zur Trockenheit, die Substanz seines Gehirnes ist klar und enthält nur wenig Feuchtigkeiten: einem solchen wird es leichter werden etwas im Gedächtnisse zu behalten und Denkobjecte zu verstehen, als einem Phlegmatischen, der viel Feuchtigkeit im Ge-Wenn nun aber jener durch sein Temperament zu dieser geistigen Tüchtigkeit Disponirte durchaus ohne Unterricht gelassen und keine seiner Kräfte richtig geleitet wird, so bleibt er ohne Zweifel unwissend. Ebenso wird aber auch dieser von Natur Stumpfe, mit einer Menge Feuchtigkeit Behaftete, wenn er unterrichtet und sein Verstand gebildet wird, Wissen und Verstandestüchtigkeit, jedoch nur mit Schwierigkeit und Anstrengung In ganz derselben Weise wird Jemand, dessen Herz ein etwas hitzigeres Temperament hat, als gerade recht ist, tapfer, ich meine: zur Tapferkeit disponirt sein, so dass er, wenn man ihm (noch dazu) tapfer zu sein lehrt, mit Leichtigkeit wirklich tapfer Hingegen wird ein Anderer, dessen Herz ein kälteres Temperament hat, als gerade recht ist, zu Feigheit und Muthlosigkeit disponirt sein, so dass er, wenn man ihn (noch dazu) feige und muthlos zu sein lehrt und gewöhnt, diese Gewohnheit mit Leichtigkeit annimmt. Hält man ihn aber zur Tapferkeit an, so wird er zwar nur mit einiger Anstrengung, aber, wenn man ihn nur unablässig daran gewöhnt, doch endlich tapfer werden.

Ich habe dir dies aber dazu auseinandergesetzt, dass du jenen Aberwitz nicht für wahr haltest, welchen die Astrologen lügenhafter Weise auskramen, indem sie vorgeben, dass die verschiedene Geburtszeit der Individuen sie mit einer Tugend oder einem Fehler begabe und dass das Individuum zu den entsprechenden Handlungen unwiderstehlich gezwungen sei. Du aber wisse: ein von unserer Religion und der griechischen Philosophie, auf Grund einer durch die bündigsten Beweise erhärteten Gewissheit, übereinstimmend gelehrter Satz ist der, dass alle Handlungen des Menschen ihm anheimgestellt sind, indem er hinsichtlich ihrer weder irgend einem Zwange noch irgend einem Einflusse von aussen unterliegt, der ihn zu einer Tugend oder einem Fehler hintriebe; sondern es giebt (in ihm), wie wir auseinandergesetzt haben, nur eine Temperaments-Disposition, durch welche (ihm) etwas leicht oder schwer wird; dass er es aber thun müsse oder nicht thun könne, ist durchaus Wäre der Mensch zu seinen Handlungen gezwungen, nicht wahr. so wären die Gebote und Verbote des göttlichen Gesetzes zweck- und nutzlos und alles dies wäre reiner Tand, da ja der Mensch in dem,

אבתיאר ללאנסאן פימא יפעל וכדלך כאן ילום בטלאן אלתעלים ואלתאדיב ותעלם אלצנאיע אלמהניה כלהא וכאן יכון גמיע דלך עבת אד אלאנסאן לא בד לה צרורה בדאעי ידעות מן בארג עלי מדתב מן ירי דלך מן אלפעל אלפלאני אן יפעלה ומן אלעלם אלפלאני אן יעלמה ומן אלכלק אלפלאני אן יחצל לה וכאן יכון אלגזא ואלעקאב אדא גור מחץ לא מנגא בעצנא לבעין ולא מן אללה לנא לאן הדא שמעון אלקאתל לראובן אדא כאן הדא מגבור מקהור אן יקתל והדא מנבור מקחור אן יקתל פלאי שי נעאקב שמעון וכיף יגוז איצא עליה תעאלי צדיק וישר אן יעאקבה עלי פעל לא בד לה מן פעלה ולו ראם אן לא יפעלה לם יקדר, וכאן איצא תבטל אלאסתעדאדאת כלהא ען אכרהא מן בניאן אלביות ואקתני אלקות ואלהרב ענד אלכוף וגיר דלך לאן אלדי קדר אן יכון לא בד מן כונה והדא כלה מחאל ובאשל מחץ וכלאף אלמעקול ואלמחסום והדם סור אלשריעה ואלחכם עלי אללה תעאלי באלגור תעאלי ען דלך, ואנמא אלחק אלדי לא ריב פיה אן אפעאל אלאנסאן כלהא מצרופה אליה אן שא פעל ואן שא לא יפעל מן גיר גבר ולא קהר לה עלי דלך פלדלך לום אלתכליף וקאל ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת הטות ואת הרע וג׳ ובחרת בחיים וגעל אלכיאר לנא פי דלך ולום אלעקאב למן כאלף ואלגוא למן מאע אם תשמעו ואם לא תשמעו ולום אלתעלים ואלתעלם ולמדתם אותם את בניכם וג' ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם וכל מא גא פי אלתעלים ואלתעויד באלשראיע, ולום איצא אלאסתעדאדאת כלהא כמא נץ פי

was er thut, keine freie Wahl hätte. Ebenso würde daraus die Vergeblichkeit des Lehrens und Erziehens, so wie des Erlernens irgend welcher praktischen Künste folgen, und alles dies wäre eitel Spielerei, da ja, nach der Lehre der Anhänger dieser Meinung. der Mensch durch einen von aussen auf ihn einwirkenden Antrieb unumgänglich genöthigt wäre, die und die Handlung auszuüben, die und die Kenntniss zu erwerben, die und die Charaktereigenschaft an-Dann wäre auch jede Belohnung und Bestrafung reine Ungerechtigkeit, statthaft weder von Seiten der Einen von uns gegen Andere, noch von Seiten Gottes gegen uns. dieser Simeon, der den Reuben tödtet, unter der Gewalt einer zwingenden Nothwendigkeit tödten und der Andere unter der Gewalt einer zwingenden Nothwendigkeit getödtet werden muss, warum sollten wir den Simeon bestrafen und wie wäre es Ihm, dem Allerhöchsten, der "gerecht und gerade" ist, möglich, ihn wegen einer Handlung zu bestrafen, die er nothwendig verüben musste, die nicht zu verüben er, auch wenn er es gewollt, doch nicht vermocht hätte? Vergeblich wären dann auch durchaus alle Vorkehrungen (der Menschen), wie die Erbauung von Häusern, die Anschaffung von Nahrungsmitteln, das Fliehen beim Eintritt einer Gefahr u. s. w., weil das, was einmal bestimmt worden dass es geschehe, nothwendig geschehen müsste. Dies alles aber ist durchaus undenkbar und falsch, widerstreitet aller geistigen und sinnlichen Erkenntniss, reisst die Mauer des Religionsgesetzes nieder und misst Gott Ungerechtigkeit bei, Ihm, der dar-Die keinem Zweifel unterliegende Wahrüber hocherhaben ist. heit ist allein dies, dass alle Handlungen des Menschen ihm selbst anheimgestellt sind: will er etwas thun, so thut er es, will er es unterlassen, so unterlässt er es, ohne irgend welchen ihn dazu nöthigenden oder ihm Gewalt anthuenden Zwang. Hieraus nun folgte nothwendig die Verpflichtung (des Menschen) zur Gesetzeserfüllung; Gott sprach: "Siehe, ich habe dir heute vorgelegt das Leben und das Gute, den Tod und das Böse", "wähle das Leben!" *) und liess uns hierin freie Wahl; - weiter folgte daraus die Bestrafung derjenigen, welche dem Gesetze zuwiderhandeln, und die Belohnung derjenigen, welche ihm gehorchen (wie es heisst): "Wenn ihr gehorchen werdet und wenn ihr nicht gehorchen werdet;" - ferner folgte daraus das Lehren und Lernen (wie es heisst): "Ihr sollt sie lehren euren Kindern", "Ihr sollt sie lernen und beobachten, um sie auszuüben"**), und so alle andern vom Lehren und Einüben der göttlichen Vorschriften handelnden Stellen; - auch folgten daraus alle (zur Verhütung von Schaden zu treffenden) Vorkeh-

^{*)} Deut. 30, 15 u. 19.

^{**)} Deut. 11, 19. 5, 1.

כתאב אלחק וקאל ועשית מעקה וג׳ כי יפול הנופל ממנו פן ימות במלחמה וג׳ במה ישכב לא יחבול רחים ורכב וג׳ וכתיר גדא פי אלתורה ופי אלכתב אלנבויה מן הדא אלגרץ אעני אלאסתעדאד, אמא אלנץ אלמוגוד ללחכמים והו קולהם הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים פהו צחיה וינחו נהו מא דכרנא אלא אנה כתיר מא יגלט פיה אלנאם ויטנון בעץ אפעאל אלאנסאן אלאכתיאריה מגבור עליהא מתל זואג פלאנה או כון הדא אלמאל בידה והדא גיר צחיח לאן הדה אלאמראה אן כאן אכדהא בכתובה וקדושין והי חלאל ואזוגהא לפריה ורביה פהדה מצוח ואללה לא יקדר בעמל מצוח ואן כאן פי זואנהא פסאד פהי עבירה ואללה לא יקדר בעבירה וכדלך הדא אלדי גזל מאל פלאן או סרקה או כאנה ואנכרה וחלף לה פי מאלה אן קלנא אן אללה קדר עלי הדא אן יצל לידה הדא אלמאל ואן יכרג ען יד דלך אלאכר פקד קדר באלעבירה ולים אלאמר כדלך בל גמיע אפעאל אלאנסאן אלאכתיאריה פיהא בלא שך תוגד אלטאעה ואלמעציה לאן קד בינא פי אלפצל אלתאני אן אלאמר אלשרעי ואלנהי אנמא הו פי אלאפעאל אלתי ללאנסאן פיהא אכתיאר אן יפעלהא ואן לא יפעלהא ופי הדא אלגו מן אלנפם תכון יראת שמים ואינה בידי שמים כל מצרופה לאכתיאר אלאנסאן כמא בינא, פקולהם אדא הכל אנמא ירירון בה אלאמור אלמביעיה אלתי לא אכתיאר ללאנסאן פיהא מתל כונה מויל או קציר או נזול שתא או קחט או פסאד הוי או צחתה ונחו דלך מן גמיע מא פי אלעאלם מא עדי חרכאת אלאנסאן וסכנאתה, ואנמא הדא אלגרץ אלדי בינוה אלחכמים מן כון אלמאעה ואלמעציה rungen, wie Gott in der wahren (Offenbarungs-) Schrift ausdrücklich sagt: "Du sollst ein Geländer machen, . . . wenn Jemand davon herunterfiele", "dass er nicht sterbe im Kriege", "worauf soll er schlafen?" "man soll nicht Mühle und Mühlstein pfänden"*), und sehr vieles Anderes über diesen Gegenstand — ich meine das Treffen von Vorkehrungen — in der Thora und den prophetischen Schriften. Was aber den bei den Weisen vorkommenden Ausspruch betrifft: "Alles ist in Gottes Hand mit Ausnahme der Gottesfurcht," so ist er wahr und geht auf eben das hin, was wir gesagt haben. Jedoch sind die Menschen hierüber oft im Irrthum und halten manche freiwillige Handlungen des Menschen für von der Nothwendigkeit erzwungene, wie z. B. dass er die und die Frau nehme, dass er dies oder jenes Geld und Gut an sich bringe; dies ist aber nicht Denn wenn er diese Frau — vorausgesetzt, dass er sie chelichen durfte - vermittelst Ehepact und Trauung genommen und sie geheirathet hat um sein Geschlecht fortzupflanzen, so ist dies eine Gebotserfüllung, Gott aber trifft keine Vorherbestimmung über die Ausübung eines Gebotes. Wenn hingegen in der Schliessung der Ehe mit ihr etwas Verwerfliches liegt, so ist dies eine Gebotsübertretung, Gott aber trifft keine Vorherbestimmung über eine Gebotsübertretung. Ebenso verhält es sich mit dem, welcher eines Andern Geld und Gut raubt oder stiehlt oder veruntreut und es dann ableugnet und über desselben Geld und Gut einen (falschen) Eid gegen ihn schwört; — sagen wir, Gott habe für den Ersten die Vorherbestimmung getroffen, dass jenes Geld und Gut in seinen Besitz komme, hingegen jenem Andern verloren gehe, so hätte ja Gott über eine Gebotsübertretung Vorherbestimmung getroffen. So aber ist es nicht, sondern nur bei allen freiwilligen Handlungen des Menschen findet ohne Zweifel Gesetzesbefolgung und Gesetzesübertretung statt. Denn wir haben bereits im zweiten Capitel dargethan, dass alle religiösen Gebote und Verbote nur auf diejenigen Handlungen Bezug haben, bei welchen der Mensch die freie Wahl hat, sie auszuüben oder zu unterlassen; auf dem bezüglichen Theile der Seele nun beruht die "Gottesfurcht", und diese ist nicht in der Hand Gottes, sondern, wie wir nachgewiesen, dem freien Willen des Menschen anheimgestellt. Mit dem Worte "Alles" meinen die Weisen also nur die natürlichen Dinge, hinsichtlich deren der Mensch keine freie Wahl hat, wie z. B. dass er gross oder klein ist, dass es regnet oder dürre ist, dass die Luft ungesund oder gesund ist, und dergleichen mehr von Allem was in der (sinnlichen) Welt geschieht, mit Ausnahme des Thuns und Lassens des Menschen. In diesem von den Weisen ausgesprochenen Gedanken aber, nämlich dass Gesetzesbe-

^{*)} Deut. 22, 8; 20, 5. Exod. 22, 26. Deut. 24, 6.

לא בקדרה תעאלי ולא במשיתה בל באראדה אלשבץ פתבעוא פי דלך נין ירמיהו והו קולה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב לאן רעות הי אלשרור וטוב אלכיראת פקאל אן אללה לא יקדר באן יפעל אלאנסאן אלשרור ולא אן יפעל אלכיראת פאדא כאן אלאטר כדלך פחק ללאנסאן אן יחון ויתואיל עלי מא פעל מן אלדנוב ואלאתאם אד הו גני באבתיארה פקאל מה יתאונן אדם חי גבר על חמאיו תם רגע וקאל אן טב הדא אלמרץ באידינא לאנא כמא עצינא באבתיארנא בדלך לנא אן נתוב ונרגע ען אפעאלנא אלסו פקאל בעד דלך נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ייי נשא לבכנואל כפים אל אל בשמים, ואמא אלקול אלמשחור ענד אלנאם וקד יונד פי כלאם אלחכמים ופי נצוץ אלכתב מתלה והו קיאם אלאנסאן וקעודה וגמיע חרכאתה במשיה אללה תעאלי ובאראדתה פהו קול צחיה לכן עלי וגה ודלך מתל מן רמא חגרא אלי אלהוא פנולת אלי אספל פאן קלנא פיהא אן במשיה אללה נולת אלי אספל פהו קול צחיה לאן אללה שא אן תכון אלארץ בנסלתהא פי אלמרכז פלדלך מתי מא רמי מנהא גז אלי פוק פחו יתחרך אלי אלמרכז וכדלך כל גז מן אגזא אלנאר יתחרך אלי פוק באלמשיה אלתי כאנת פי אן תכון אלנאר מתחרכה אלי פוק לא אן אללה שא אלאן חין הרכה הדא אלגו מן אלארץ אן יתחרך אלי אספל, ופי הדא יתכאלפון אלמתכלמון לאנהם םמעתהם יקולון אלמשיה פי כל שי פי אלחין בעד אלחין דאימא ולים כדלך נעתקד נחן כל אלמשיה כאנת פי ששת ימי בראשית ואן אלאשיא כלהא תגרי עלי מבאיעהא דאימא כמא קאל מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה

folgung und Gesetzesübertretung weder von der Vorherbestimmung noch von dem Willen Gottes, sondern von dem Entschlusse des Menschen abhängen, folgten sie dem Ausspruche Jeremia's, der also lautet: "Aus dem Munde des Höchsten geht nicht das Böse und (auch nicht) das Gute hervor." Denn das "Böse" bedeutet die bösen, das "Gute" die guten Handlungen, und demnach sagt er, Gott bestimme nicht vorher, dass der Mensch das Böse, und auch nicht, dass er das Gute thun solle. Wenn sich nun aber die Sache so verhält, so ziemt es dem Menschen über die von ihm begangenen Sünden und Missethaten zu trauern und zu jammern, da er selbst nach seiner freien Wahl böse gehandelt hat, und daher heisst es dort: "Wie klagt ein Mensch bei seinem Leben, ein Mann über seine Sünden!" Wiederum heisst es aber dann auch, die Heilung dieser Krankheit liege in unsern Händen, indem wir, wie wir nach unserer freien Wahl gesündigt, so auch uns bekehren und von unsern bösen Handlungen zurückkommen können. "Wohlan", heisst es darauf, "lasset uns unsern Wandel durchforschen und ergründen und zu Gott zurückkehren, lasset uns unsere Herzen mit den Händen zu Gott im Himmel erheben!"*) Was aber den allgemein bekannten Satz betrifft, dem Aehnliches auch in den Lehren der Weisen und den Aussprüchen der Schrift vorkommt, nämlich, dass das Stehen und Sitzen und alle Bewegungen (Thätigkeitsäusserungen) des Menschen nach dem Willen und Beschlusse Gottes geschehen, so ist dies allerdings wahrgesprochen, doch nur in einem gewissen Sinne, nämlich so wie, wenn Jemand einen Stein in die Luft wirft, dieser darauf herabfällt und wir dann von ihm sagen, er sei nach Gottes Willen herabgefallen, dies auch wahrgesprochen ist; denn Gott hat gewollt, dass die Erde mit allem dazu Gehörigen im Mittelpunkte (der Welt) sei; so oft daher ein Theil von ihr in die Höhe geworfen wird, bewegt er sich wieder nach dem Mittelpunkte zurück; ebenso bewegt sich ein jeglicher Theil des Feuers in die Höhe nach dem Willen, der sich darin bethätigt hat, dass das Feuer (überhaupt) sich in die Höhe bewegt; nicht aber so, dass Gott gerade jetzt, da dieser Theil der Erde in Bewegung gesetzt wurde, gewollt hätte, dass er sich nach unten bewege. Hierüber sind aber die Mutakallims verschiedener Meinung; denn ich habe sie sagen hören, der (göttliche) Wille sei bei jeder Sache immerfort von Neuem wirksam. Wir aber sind nicht dieses Glaubens, sondern der (göttliche) Wille bestimmte alles in den sechs Schöpfungstagen und alle Dinge haben beständig ihren naturgemässen Verlauf, wie er (Salomo) sagt: "Was gewesen ist, dasselbe wird sein; was geschehen ist, dasselbe wird geschehen, und nichts Neues

^{*)} Klagel. 3, 38—41.

ואין כל חדש תחת השמש ולדלך אלתנו אלהכמים אן יקולוא אן גמיע אלאיאת אלכארגה ען אלעאדה אלתי כאנת ואלתי םתכון ממא ועד בהא כלהא תקדמת אלמשיה בהא פי ששת ימי בראשית וגעל פי מבאע תלך אלאשיא מן דלך אלוקת חיניד אן יחדת פיתא מא חדת פלמא חדת פי אלוקת אלדי ינבגי שון פיה אנה אמר טרי אלאן ולים כדלך, וקד אתםעוא פי הדא אלגרץ כתיר פי מדרש קהלת וגירה ומן קולהם פי הדא אלמעני עולם כמנהגו נוהג ותגדהם דאימא פי גמיע כלאמהם עליהם אלסלאם יהרבון מן אן יגעלוא אלמשיה פי שי שי ופי חין חין, ועלי הדא אלנחו יקאל פי אלאנסאן אדא קאם וקעד אן במשיה אללה קאם וקעד יעני אנה געל פי מבאעה פי אצל וגוד אלאנסאן אן יקום ויקעד באכתיארה לא אנה שא אלאן ענד קיאמה אן יקום ואן לא יקום כמא לם ישא אלאן ענד סקום חדה אלחגר אן תסקם ואן לא תסקם פנמלה אלבבר אנך תעתקד אנה כמא שא אללה אן יכון אלאנסאן מנתצב אלקאמה עריץ אלצדר דו אצאבע כדלך שא אן יכון יתחרך ויסכן מן תלקי נפסה ויפעל אפעאלא אכתיאריה לא נאבר לה עליהא ולא מאנע לה מנהא כמא בין פי כתאב אלחק וקאל מבין הדא אלמעני הן האדם היה כאהד ממנו לדעת מוב ורע וג' וקד בין אלתרגום אלתפסיר אן תקדירה ממנו לדעת מוב ורע וכו׳ יעני אנה קד צאר ואחד פי אלעאלם יעני נוע לים מתלה נוע אבר ישארכה פי הדא אלמעני אלדי חצל לה ומא הו אנה מן תלקי נפסה יעלם אלביראת ואלשרור ויפעל איתא שא ולא מאנע לה מן דלך פאדא כאן הדא פקד

giebt es unter der Sonne". *) Hierdurch sahen sich unsere Weisen auch zu dem Ausspruche genöthigt, dass alle von dem gewöhnlichen Laufe der Dinge abweichenden Wunder, sowohl diejenigen, welche bereits eingetreten sind, als auch die verheissenen, welche erst in Zukunft eintreten werden, sie alle von dem göttlichen Willen in den sechs Tagen der Schöpfung vorausbestimmt wurden und schon zur damaligen Zeit in die Natur der bezüglichen Dinge die Fähigkeit gelegt wurde, dass hinsichtlich ihrer sich das ereigne, was sich später wirklich ereignet hat. Nachdem dies nun aber in der Zeit, in welcher es sich ereignen sollte, sich wirklich ereignet hat, so meint man, es sei etwas erst jetzt ganz neu Eingetretenes; dem ist aber nicht so. Ueber diesen Gegenstand haben sich bereits die Weisen im Midrasch Koheleth und anderswo vielfach verbreitet. Einer ihrer Aussprüche hierüber ist folgender: "Die Welt geht in ihrer Ordnung fort."**) Und in allem, was sie sagen, wirst du stets finden, dass sie es durchaus vermeiden, den (göttlichen) Willen als bei jedem einzelnen Dinge und in jedem besonderen Zeitpunkte sich äussernd darzustellen. — In dieser Weise wird nun auch von dem Menschen, wenn er aufsteht und sich niedersetzt, gesagt, dass er dies nach Gottes Willen thue, d. h.: Gott hat beim ursprünglichen Entstehen des Menschen in seine Natur die Fähigkeit gelegt, nach seiner freien Wahl aufzustehen und sich niederzusetzen; nicht aber dass Gott, wenn der Mensch in diesem Augenblicke aufsteht, gewollt hätte, dass er aufstehe oder nicht, ebensowenig als er gerade jetzt, wenn dieser Stein herabfällt, gewollt hat, dass er herniederfalle oder nicht. Alles zusammengenommen also hast du zu glauben, dass, wie Gott gewollt hat, dass der Mensch aufrechte Gestalt, breite Brust und Finger und Zehen habe, er auch gewollt hat, dass der Mensch von selbst thätig oder unthätig sei und nach freiem Willen handle, ohne von irgend etwas dazu gezwungen oder daran verhindert zu werden, wie Gott auch in der wahren (Offenbarungs-) Schrift lehrt, wo er zur Darlegung dieser Wahrheit sagt: "Siehe, der Mensch ist geworden wie einer von uns, zu erkennen Gutes und Böses." ***) Das Targum aber erklärt diese Worte so, dass abzutheilen und zu verstehen wäre: "(Einer), von sich (selbst) zu erkennen Gutes und Böses," d. h.: "Der Mensch steht einzig in der Welt da, d. h. als Wesen einer Art, dem keine andere gleich ist, so dass sie diese ihm zu Theil gewordene Eigenschaft gemeinschaftlich mit ihm besässe. Und was ist dies? Dass er durch sich selbst das Gute und Böse erkennt und thut welches von beiden er will, ohne durch irgend etwas daran verhindert zu werden. Wenn dies nun aber

^{*)} Pred. 1, 9.

^{**)} Abod. S. 54.
***) Gen. 3, 22.

ימד ידה ויאכד מן הדה אלשגרה ואכל וחי לעולם, פלמא לום הדא פי וגוד אלאנסאן אעני אן יפעל באבתיארה אפעאל אלביר ואלשר מתי שא לזם תעלימה מרק אלכיר ואן יומר וינהי ויעאקב וינאזא וכאן הדא כלה עדל ולזמה אן יעוד נפסה אפעאל אלכיראת חתי תחצל לה אלפצאיל ויתנגב אפעאל אלשרור חתי תזול ענה אלרדאיל אן כאן קד חצלת ולא יקול קד חצלת עלי האלה לא ימכן תגיירהא אד כל האלה ימכן תגירהא מן אלביר ללשר ומן אלשר ללביר והו אלמכתאר לדלך ונחו הדא אלמעני ומן אגלה גבנא כל מא דכרנאה מן אמר אלמאעה ואלמעציה ולקד בקי עלינא גרץ נבינה פי הדא אלמעני ודלך אנה גאת בעץ נצוץ יתוחם פיהא אלנאם אן אללה יקדר באלמעציה ואנה יגבר עליתא ודלך באטל פלנבינהא לאנה כתיר מא כאץ אלנאם פיהא, מן דלך קולה לאברהם ועבדום וענו אותם קאלוא תראה קד קדר עלי אלמצריין אן יפולמוא זרע אברהם פלאי שי עאקבהם והם באלצרורה לא בד להם אן יכתבדמותם כמא קדר וגואב דלך אן הדא מתל לו קאל תעאלי אן אלדין יולדון פי אלאתי יכון מנהם אלעאצי ואלמאיע ואלפאצל ואלשריר והדא צחיח ולים בהדא אלקול ילום פלאן אלשריר אן יכון שריר ולא בד ולא פלאן אלפאצל אן יכון פאצל ולא בד בל כל מן כאן מנהם שריר פבאבתיארה ולו שא אן יכון פאצל אלא וכאן ולא מאנע לה וכדלך כל פאצל לו שא כאן שריר למא כאן לה מאנע לאן אלאבבאר לם יג

so ist, so könnte er wohl gar seine Hand ausstrecken und von diesem Baume (d. B. des Lebens) nehmen und davon essen und

ewig Eleben."

Da dies nun nothwendig in dem Wesen des Menschen ge geben ist, nämlich dass er nach seiner freien Wahl, wann er will, das Gute oder das Böse thut, so müssen ihm die Wege des Guten gelehrt, Gebote und Verbote gegeben, Strafe und Lohn zugetheilt werden, was alles eine Forderung der Gerechtigkeit ist. Auch muss er sich an gute Handlungen gewöhnen, damit die (entsprechenden) Tugenden sich in ihm festsetzen, und böse Handlungen meiden, damit die (entsprechenden) Fehler, wenn sie sich bereits in ihm festgesetzt haben, wiederum von ihm weichen. Er darf auch nicht sagen, es habe sich in ihm eine Handlungsweise festgesetzt, die sich nicht mehr ändern lasse; denn jede Handlungsweise lässt sich ändern, sowohl durch Wendung vom Guten zum Schlechten, als durch Wendung vom Schlechten zum Guten; und er selbst hat die freie Entscheidung darüber. Zur Bestätigung dieses Satzes und seinetwegen ist alles das beigebracht worden, was wir von gesetzmässiger und gesetzwidriger Thätigkeit gesagt haben.

Es bleibt uns nun hinsichtlich dieses Satzes noch ein Punkt zu erörtern übrig. Es kommen nämlich einige Schriftstellen vor, in welchen man irriger Weise den Gedanken findet, dass Gott die gesetzwidrige Thätigkeit vorher bestimme und (die Menschen) dazu zwinge. Das ist aber falsch. Wir wollen sie darum erklären; denn man hat über sie viel Grundloses geschwatzt. dieser Stellen ist der Ausspruch Gottes an Abraham: "Sie werden sie knechten und unterdrücken."*) Da siehst du, sagt man, wie Er vorher bestimmt hat, dass die Aegypter die Nachkommen Abrahams bedrücken sollten; weshalb strafte er jene also, da sie doch mit unabänderlicher Nothwendigkeit diese knechten mussten, wie Gott es vorherbestimmt hatte? Die Antwort darauf ist: es verhält sich hiermit, wie wenn Gott gesagt hätte, dass unter denen, die in der Zukunft geboren werden sollen, gesetzwidrig und gesetzmässig Handelnde, Tugendhafte und Lasterhafte sein werden; — dies ist wahr, aber doch wäre durch diesen (göttlichen) Ausspruch der und der Lasterhafte nicht genöthigt gewesen, durchaus ein Lasterhafter, und der und der Tugendhafte nicht, durchaus ein Tugendhafter zu sein, sondern wenn irgend einer von ihnen lasterhaft ist, so ist dies sein freier Wille, und wollte er tugendhaft sein, so würde er es sofort sein, ohne dass etwas ihn daran hinderte; ebenso würde jeder Tugendhafte, wenn er wollte, lasterhaft sein, nichts würde ihn daran hindern. Denn der (göttl.)

^{*)} Gen. 15, 13.

ען שבץ שבץ חתי יקול קד קדר עלי ואנמא גא עלי אלעמום ובקי כל שבץ לאבתיארה עלי אצל אלפטרה, וכדלך כל שבץ ושבץ מן אלמצריין אלדין, פלמותם וגארוא עליתם לו שא אן לא יפלמתם אלא וכאן אלכיאר לה פי דלך לאנה לם יקדר עלי אלשכץ אן יטלם, והדא אלגואב בעינה הו אלגואב פי קולה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ וג׳ פאן לא פרק בין דא ובין קולה מן עבד עבודה זרה נפעל בה ונצנע לאנה אן לם יכן תם אבדא מן יתעדי פכאן אלתחדיר עבת וכאן תכון אלקללות כלהא עבת וכדלך אלקצאצאת אלתי פי אלשריעה פלים בוגוד חכם אלסקילה פי אלתורה נקול אן הדא אלדי חלל את השבת מגבור עלי תחלילה ולא באלקללות ילום אן נקול אן אלדין עבדוא עבודה זרה וחלת בחם תלך אלקללות קדר עליהם בעבאדתהא בל באכתיארה עבד כל מן עבד פנזל בה אלעקאב גם המה בחרו בדרכיהם וג׳ גם אני אבחר בתעלוליהם וג׳ אמא קולה וחזקתי את לב פרעה וג' תם עאקבה ואהלכה פפיה מוצע כלאם ויחצל מנה אצל כביר פתאמל כלאמי פי הדא אלגרץ ואנעל באלך מנח ואקרנה בכלאם כל מן תכלם פיה ואכתאר לנפסך אלאנוד ודלך אן פרעה ושיעתה לו לם יכן להם דנב גיר אלדי לם יטלקוא ישראל לכאן אלאמר משכל בלא שך לאנח קד מנעהם מן אן יטלקוא כמא קאל כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו וג׳ תם יטלב מנה אן יטלקהם והו מגבור אן לא

Ausspruch geht nicht auf diese oder jene Person, so dass diese sagen könnte, es sei für sie das und das vorherbestimmt, sondern er geht auf das Allgemeine, jeder Einzelne hingegen bleibt in seiner Willensfreiheit, wie er es ursprünglich von Natur ist. hätte auch jedem Einzelnen von den Aegyptern, die jene (die Israeliten) bedrückten und ungerecht behandelten, wenn er sie nicht hätte bedrücken wollen, dies ohne Weiteres freigestanden, da ja nicht vorherbestimmt war, dass jeder Einzelne Bedrückung üben solle. — Diese Antwort ist ganz dieselbe wie die (auf eine Frage) hinsichtlich des göttlichen Ausspruchs: "Siehe, du wirst bei deinen Vätern ruhen, und aufstehen wird dieses Volk und nachbuhlen den Göttern der Fremden des Landes" u. s. w.*). Dies ist nämlich nichts anderes als wenn Gott gesagt hätte: Wer Götzendienst treiben wird, gegen den werden wir (so und so) handeln und verfahren; denn gesetzt, es hätte niemals einen Uebertreter (des Verbotes des Götzendienstes gegeben, so wäre dann die Strafandrohung und wären ebenso auch alle Flüche völlig gegenstands- und wirkungslos gewesen. In gleicher Weise verhält es sich mit den im Gesetze bestimm-Wir dürfen nicht, weil in der Thora die Strafe der ten Strafen. Steinigung ausgesprochen ist, sagen, dass der, welcher den Sabbath entweiht hat, zu dieser Entweihung gezwungen gewesen sei. So sind auch jene Flüche kein Grund für uns, zu sagen, dass die, welche Götzendienst getrieben haben und von diesen Flüchen getroffen worden sind, durch göttlichen Beschluss zum Götzendienste bestimmt gewesen seien, sondern jeder, der Götzendienst trieb, that es nach seinem freien Entschlusse, und darum traf ihn die Strafe. sie erwählten" heisst es "ihre Wege" u. s. w. "So will auch ich erwählen ihren Tand"**) u. s. w. – Was aber jenes göttliche Wort betrifft: "Ich werde das Herz Pharaos verstocken", und dass er ihn dann doch strafte und zu Grunde gehen liess, so ist darüber Manches zu sagen und es ergiebt sich daraus ein wichtiger Erwäge daher, was ich über diesen Punkt sa-Fundamentalsatz. gen werde, wende darauf deine Aufmerksamkeit, halte es mit den Aeusserungen aller derer zusammen, die darüber gesprochen haben, und wähle dir dann selbst das Beste aus. Wenn nämlich Pharao und sein Gefolge nichts anderes verschuldet hätten, als dass sie die Israeliten nicht frei gaben, so wäre die Sache zweifelsohne schwierig; denn erst hätte Gott jene abgehalten diese freizugeben, wie er sagt: "Denn ich habe verstockt sein Herz und das Herz seiner Diener"***) u. s. w., dann von Pharao verlangt, sie treizugeben, während dieser gezwungen war, sie nicht freizugeben

^{*)} Deut. 31, 16.
**) Jes. 66, 3 u. 4.
***) Ex. 10, 1.

יטלק תם יעאקבה למא לם יטלקהם ויחלכה ויחלך שיעתה הדא כאן יכון גור ומנאקץ לכל מא קדמנא לכן בקי אן לים אלחאל הכדא בל אן פרעה ושיעתה עצוא באכתיארהם דון קחר ולא גבר וטלמוא אלגרבא אלדין כאנוא בין טחורתם וגארוא עליהם גורא מחצא כמא קאל ובין ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבח נתחכמת לו וגי והדא אלפעל כאן מנחם באכתיארתם ובסו ראיתם ולם יכן עליתם פי הדא גבר פכאן עקאב אללה לחם עלי דלד אן ימנעהם מן אלתובה חתי יחל בהם מן אלעקאב מא אוגב עדלה אן דלך עקאבהם ומנעהם מן אלתובה הו אן לא יטלקהם וקד בין אללה לה דלך ואעלמה אנה לו אראד אבראגהם פקט לכאן קד אבאדה הו ושיעתה וכאן יכרגון ואנמא אראד מע אכראגהם אן יעאקבה עלי טלמהם אלמתקדם כמא קאל פי אול אלאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי וג' ולא ימכן עקאבהם אן תאבוא פמנעוא אלתובה פצארוא יתמסכון בהם והו קולה בי עתה שלחתי את ידי וג׳ ואולם בעבור זאת העמדתיך וג׳ ולא ילומנא שנאעה פי קולנא אן אללה קד יעאקב אלשבץ באן לא יתוב ולא יתרך לה אבתיאר פי אלתובה לאנה תעאלי יעלם אלדנוב ותוגב חכמתה ועדלה קדר אלעקאב פקד יעאקב פי אלדניא פקט וקד יעאקב פי אלאברה פקט וקד יעאקב פי אלדארין גמיעא ויכתלף עקאבה פי אלדניא קד יעאקב פי אלנסם או פי אלמאל או פיחמא נמיעא וכמא יעטל בעין חרכאת אלאנסאן אלאכתיאריה עלי גהה אלעקאב מתל אן יעטל ידה ען אלבטש כמא פעל בירבעם או עינה מן אלאבצאר darauf ihn gestraft, weil er sie nicht freigegeben hatte, und ihn und sein Gefolge untergehen lassen. Dies wäre eine Ungerechtigkeit und allem dem, was früher gesagt worden, geradezu entgegengesetzt. Aber der Sachverhalt ist ganz entschieden nicht so, sondern Pharao und sein Gefolge sündigten aus eigenem freien Willen, ohne Nöthigung oder Zwang, indem sie die Fremdlinge, die sich unter ihnen befanden, bedrückten und reine Ungerechtigkeit an ihnen verübten, wie es ausdrücklich heisst: "Und er sprach zu seinem Volke: Siehe, das Volk der Kinder Israel ist zahlreicher und stärker als wir. Wohlan, lasset uns dasselbe überlisten."*) thaten sie aus eigenem freien Willen und nach eigenem bösen Rathschluss, ohne dazu irgendwie gezwungen zu sein. Die Strafe nun, welche Gott ihnen dafür auferlegte, bestand darin, dass er. sie von der Bekehrung abhielt, auf dass sie dann von derjenigen Strafe betroffen würden, hinsichtlich deren die göttliche Gerechtigkeit bestimmt hatte, dass gerade dies ihre Strafe sein sollte. Dass sie aber von der Bekehrung abgehalten wurden, lief darauf hinaus, dass Pharao die Israeliten nicht freigab. Und das hat ihm Gott auch deutlich gesagt und ihm kund gethan, dass, wenn es Ihm bloss darum zu thun gewesen wäre, die Israeliten aus dem Lande zu führen, Er ihn und sein Gefolge vernichtet hätte, worauf jene dann frei hätten ausziehen können; aber Er wollte, indem er jene herausführte, zugleich ihn für die vorher an denselben verübte Bedrückung bestrafen, wie es gleich Anfangs heisst: "Und auch das Volk, dem sie dienen werden, werde ich richten."**) Bestrafung aber war nicht möglich, wenn sie sich bekehrten; deswegen wurden sie von der Bekehrung abgehalten, und so hielten sie die Israeliten bei sich zurück, wie das göttliche Wort lautet: "Denn bereits hatte ich meine Hand ausgestreckt" u. s. w. "Jedoch deswegen habe ich dich bestehen lassen"***) u. s. w. machen uns aber keiner Ungereimtheit schuldig, indem wir behaupten, dass Gott den Menschen bisweilen damit straft, dass dieser sich nicht bekehrt und Er ihm hinsichtlich der Bekehrung keinen freien Willen lässt. Denn Gott kennt die Sünder, und seine Weisheit und Gerechtigkeit bestimmen das Mass der Strafe; so bestraft er bald nur in dieser Welt, bald nur in jener Welt, bald auch in allen beiden. Ferner ist seine Strafe in dieser Welt von verschiedenen Arten: er straft am Körper, oder am Vermögen, oder auch an allen beiden. Und sowie er zur Strafe einige der willkührlichen Thätigkeitsäusserungen des Menschen aufhebt, z. B. seine Hand unfähig macht zuzugreifen, wie er es bei Jerobeam

^{*)} Exod. 1, 10.

^{**)} Gen. 15, 14.
***) Exod. 9, 15 u. 16.

כמא פעל באנשי סדום אלמוֹתמעין עלי לוט כדלך יעטל מנח אבתיאר אלתובה חתי לא ינזע להא בונה ויהלך בדנבה, ולים ילומנא אן נעלם חכמתה חתי נעלם לאי שי עאקב בהדא אלנחו מן אלעקאב ולם יעאקב באלנחו אלאבר כמא לא נעלם מא אלסבב אלדי געל אן יכון להדא אלנוע הדה אלצורה ולם תבן לה צורה אברי לבן אלגמלה כי כל דרכיו משפט וגי ויעאקב אלמדנב עלי קדר דנבה ויגאזי אלמחמן עלי קדר אחםאנה, פאן קלת פלאי שי טלב מנה אלאטלאק לישראל אלמרה בעד אלמרה והו ממנוע מן דלך באן תנזל אלאפאת עליה והו באקי עלי לגנה כמא קלנא אנה עוקב באן יבקי עלי לגנה ולא ישלב שנה עבת שא לא יקדר אן יפעלה פהדא כאן איצא לחכמה מן אללה תעאלי ליעלמה אן אכתיארה אדא אראד אללה אן יבטלה פהו יבטלה פקאל לה אן אטלב מנך אטלאקהם ולו אטלקת אלאן נגית לכנך לא תטלק חתי תחלך פכאן יחתאג הו אן ינעם חתי יבדי אלכלאף לדעוי אלנבי אנה ממנוע מן אן ינעם פלם יסתטע פכאן פי דֹלך איה עטימה משהורה ענד גמיע אלנאם כמא קאל ולמען ספר שמי בכל הארץ אן אללה קד יעאקב אלאנסאן באן ימנעה אכתיאר פעל מא ויעלם חו בדלך ולא יסתטיע מנאדבה נפסה ורדהא אלי דלך אלאכתיאר, ועלי הדא אלונה בעינה כאן עקאב סיחון מלך חשבון פאנה למא תקדם מן עציאנה אלגיר מגבור עליה עאקבה אללה באן מנעה אללה מן אנאבה ישראל חתי קתלוה והו קולה ולא אבה סיחון מלך חשבון העבירנו בו וג' ואלדי

that*), oder sein Auge, zu sehen, wie bei den Sodomitern**), welche sich gegen Lot zusammengeschaart hatten: so hebt er in ihm auch die Fähigkeit auf, sich aus freiem Willen zu bekehren, so dass er durchaus keine Willensregung dazu empfindet und in seinen Sünden untergeht. Wir haben aber nicht nöthig, mit Gottes Weisheit bis zu dem Grade bekannt zu sein, dass wir wüssten, weshalb er gerade diese Art der Strafe und nicht die und die andere angewendet hat, ebensowenig als wir wissen, welches die Ursache ist, die es bewirkt, dass diese Art von Dingen diese Gestalt und nicht eine andere hat; sondern was im Allgemeinen feststeht, ist, dass alle seine Wege gerecht sind, dass er den Sünder nach dem Masse seiner Sünden bestraft und den Guten nach dem Masse seiner guten Handlungen belohnt. Fragst du aber, weshalb Gott dann von ihm (Pharao) zu wiederholten Malen verlangt hat, Israel freizugeben, da ihm dies doch unmöglich war, - indem er trotz der ihn betreffenden Plagen bei seinem hartnäckigen Widerstande blieb, was, wie wir gesagt haben, eben seine Strafe war, — und doch nicht zweckloser Weise etwas von ilm hätte gefordert werden sollen, was er nicht thun konnte: so wisse, dass auch dies aus einer weisen Absicht Gottes des Allerhöchsten geschah, um ihm zu lehren, dass, wenn Gott seinen freien Willen aufheben wolle, er dies auch wirklich ausführe. Er sagte also zu ihm (durch Mose): "Ich verlange von dir, sie freizugeben, und wenn du sie jetzt freigiebst, bist du gerettet; aber du wirst sie nicht freigeben, auf dass du untergehest." Er hätte nun Gnade zu üben gehabt, um das Gegentheil von der Behauptung des Propheten (Mose), dass ihm dies unmöglich sei, durch die That zu beweisen, aber er vermochte es nicht. Hierin lag ein grosses, für alle Menschen — wie es heisst: "damit man meinen Namen rühme auf der ganzen Erde"***) — offenkundiges Wunderzeichen, dass Gott den Menschen bisweilen dadurch straft, dass er es ihm unmöglich macht, kraft seiner Willensfreiheit irgend etwas zu thun, während der Mensch selbst dies weiss, dabei aber doch nicht im Stande ist, seine Seele auch nur versuchsweise dieser Gebundenheit zu entziehen und zu jener Willensfreiheit zurückzuführen.

Ganz auf dieselbe Weise erfolgte die Strafe Sichons, des Königs von Chesbon. Denn für seinen frühern Ungehorsam, zu dem er nicht gezwungen war, strafte ihn Gott dadurch, dass er es ihm unmöglich machte den Israeliten zu willfahren, so dass sie ihn tödteten, wie es heisst: "Und Sichon, König von Chesbon,

^{*) 1.} Kön. 13, 4.

^{**)} Gen. 19, 11. ***) Exod. 9, 16.

צעב הדא עלי אלמפסרין כלהם פטנתהם אן סיחון עוקב בכונה לם יתרך ישראל יגוזו עלי בלאדה פקאלוא כיף יעאקב והו מובור כמא מנוא אן פרעה עוקב הו ושיעתה למא לם יטלק ישראל ולים אלאמר אלא כמא בינא אן פרעה ושיעתה כאן עקאבהם ענד אללה עלי מא תקדם מן מלמהם אן לא יתובוא חתי תנזל בהם גמיע תלך אלאפאת וכאן עקאב סיחון עלי מא תקדם מן שלמה או גורה פי ממלכתה אן ימנע מן אגאבה ישראל חתי יקתלוה, וקד בין אללה עלי ידי ישעיה אנה תעאלי קד יעאקב בעץ אלעאציין באן ימנעהם אלתובה ולא יתרך להם פיהא אכתיאר כמא קאל השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע ושב ורפא' לו והדא נץ גלי לא יחתאג אלי תאויל בל הו מפתאה אקפאל כתירה ועלי הדא אלאצל יגרי קול אליהו עליה אלסלאם ען אלכאפרין מן אהל עצרה ואתה הסיכות את לכם אחורנית יעני אנהם למא עצו באראדתהם פכאן עקאבך להם אן תזיל קלובהם ען טריק אלתובה ולם תתרך להם אבתיאר ולא אראדה פי תרך הדה אלמעציה פדאמוא לאגל דלך עלי כפרתם נחו קולה חבור עצבים אפרים הנח לו יעני הו צאדק אלאותאן באבתיארה וחבהא עקאבה אן יתרך עלי חבהא והו מעני הנח לו והדא מן גרר אלתפאסיר למן יפהם דקה אלמעאני ואמא קול ישעיהו

wollte uns nicht durch sein Land ziehen lassen" u. s. w.*) Was diese Stelle für alle Ausleger so schwierig machte, war der Umstand, dass sie meinten, Sichon sei deshalb gestraft worden, weil er die Israeliten nicht durch sein Land habe ziehen lassen. Daher sagten sie: Wie konnte Gott ihn strafen, da er doch gezwungen war (also zu handeln)? sowie sie auch meinten, Pharao und sein Gefolge seien deshalb gestraft worden, weil er Israel nicht freigegeben habe. Die Sache verhält sich aber durchaus so, wie wir dargelegt haben, dass nämlich die Bestrafung Pharaos und seines Gefolges nach dem Willen Gottes ihrer früher (gegen Israel) geübten Bedrückung galt und darin bestand, dass sie sich nicht bekehrten, um dann von allen jenen Plagen betroffen zu werden; ferner dass Sichons Bestrafung den früher von ihm in seinem Reiche verübten Bedrückungen oder Ungerechtigkeiten galt und darin bestand, dass es ihm unmöglich gemacht wurde, den Israeliten zu willfahren, um dann von ihnen getödtet zu werden. - Und so hat Gott auch durch Jesaja kund gethan, dass er einige Ungehorsame dadurch strafe, dass er ihnen die Bekehrung unmöglich mache und ihnen hinsichtlich derselben keine Willensfreiheit lasse, wie es heisst: "Verstockt bleibe das Herz dieses Volkes und seine Ohren schwer und seine Augen stumpf (dass es nicht sehe mit seinen Augen und höre mit seinen Ohren) und sich bekehre und wieder genese." **) Das ist ein sonnenklarer Ausspruch, der keiner Deutung bedarf, aber der Schlüssel zu vielen (noch uneröffneten) Schlössern ist. Auf diesem Grundsatze beruhen auch die Worte Elia's — Heil über ihn! — von den Ungläubigen seiner Zeit: "Und du hast ihr Herz rückwärts gewendet" ***), d. h. nachdem sie nach ihrem eigenen Willen gesündigt, hast du sie dadurch bestraft, dass du ihr Herz von dem Wege der Bekehrung abwandtest und ihnen nicht die Fähigkeit liessest, durch Selbstbestimmung und eigenen Willen sich dieses Ungehorsams zu entschlagen, und deswegen sind sie dann in ihrem Unglauben geblieben, wie es heisst: "Gebunden an die Götzenbilder ist Efraim; überlasse ihn sich selbst!"†) d. i. er hat sich mit den Götzenbildern befreundet aus eigenem freien Willen; die Strafe aber für die Liebe zu ihnen soll sein, dass er in der Liebe zu ihnen belassen wird. Das ist der Sinn der Worte: "überlasse ihn sich selbst!" Wer für feine Gedanken Verständniss hat, wird diese Auslegung ganz ausgezeichnet finden. Was aber Jesaja's

†) Hosea 4, 17.

^{*)} Deut. 2, 30. **) Jes. 6, 10.

^{***) 1.} Kön. 18, 37. Die Stelle ist von M. anders gefasst, als der Wortsinn ergiebt.

למה תתענו יי מדרכיך תקשיח לבנו מיראתך פהו כארג ען הדא אלגרין כלה ולא יתעלק בשי מן הדא אלמעני ואנמא גרץ דלך אלכלאם בחםב מא גא קבלה ובעדה אנה תשכא מן אלגלות וגרבתנא ואנקטאענא וגלבה אלמלל עלינא פקאל מתשפעא יא רב אדא ראו הדה אלחאלה מן גלבה אלכפאר צלוא מן טרק אלחק וזאגת קלובהם ען כופך פכאנך אנת אלדי תסבב להאולאי אלגהאל אלכרוג ען אלחק נחו קול משה רבנו ואמרו כל הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר מבלתי יכולת י'י וני ולדלך קאל בעד הדא שוב למען עבדיך שבטי נחלתך יעני חתי לא יכון תם חלול השם וכמא בין פי תרי עשר קול תבאע אלחק אלטגלובין מן אלגוים פי ומאן אלגלות פקאל יחכי קולהם כל עושה רע מוב בעיני י'י ובהם הוא חפץ או איה אלהי המשפט וחבי מן קולנא איצא מן שדה אלגלות אמרתם שוא עבוד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו וכי הלכנו קדורנית מפני ייי צבאות ועתה אנחנו מאשרים זדים גם נבנו עושי רשעה וג׳ פבין וקאל אנה תעאלי סיבין אלחק וקאל ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע וג', והדה אלפסוקים אלמשכלה פי אלתורה ואלמקרא אלתי תוחם אן אללה יגבר עלי אלמעאצי פקד בינא מענאהא בלא שך והו תבין צחיה ענד שדה אלתאמל ובקינא עלי אצולנא אן אלאנסאן בידה אלטאעה ואלמעציה והו אלמכיר פי אפעאלה מא שא אן יפעלה

Worte betrifft: "Warum lässest du, Ewiger, uns abirren von deinen Wegen, verstockst unser Herz gegen die Furcht vor dir?"*) so liegen sie ausserhalb dieser ganzen Gedankensphäre und hängen damit durchaus nicht zusammen. Der Sinn dieser Worte ist nach dem Vorhergehenden und Folgenden durchaus dieser: er (der Prophet) klagt über das Exil, unser Leben in der Fremde, unsere weite Entfernung von der Heimath und die Uebermacht der Völker über uns, und so ruft er fürbittend aus: o Herr, wenn sie (die Israeliten) diesen Zustand der Uebermacht der Ungläubigen sehen, so irren sie von den Wegen der Wahrheit ab und ihr Herz weicht von der Furcht vor dir, und so ist es dann als wärest du derjenige, welcher diesen Thoren zur Aufgebung der Wahrheit Veranlassung giebt, wie unser Meister Mose sagt:**) "Es werden sprechen die Völker alle, die deinen Ruf hören: aus Unvermögen" u. s. w. Deshalb sagt er (Jesaja) darauf: "Kehre zurück um deiner Diener, um der Stämme deines Besitzes willen" d. h. auf dass nicht eine Entweihung des göttlichen Namens ein-So stellt auch der Prophet in den "zwölf (kleinen) Propheten" die Rede derer dar, die, nachdem sie der Wahrheit gefolgt waren, von den Völkern in der Zeit des Exils unterjocht wurden, indem er sie so sprechend einführt: "Jeder, der Böses thut, ist gut in den Augen Gottes und an ihnen hat er Wohlgefallen, oder: wo ist der Gott des Rechtes?" ***) Und so führt er auch uns selbst wegen der Trübsal des Exils so sprechend ein: "Ihr sprechet: vergeblich ist es, Gott zu dienen, und was nutzt es, dass wir beobachteten seine Vorschriften und dass wir zerknirscht umhergingen vor dem Herrn der Heerschaaren? Und nun preisen wir glücklich die Uebermüthigen, ja aufgebaut sind die, so Frevel üben" u. s. w.†) Hierauf aber spricht er bestimmt aus, dass Gott in Zukunft die Wahrheit offenbaren werde: "Ihr werdet", sagt er, "euch bekehren und sehen den Unterschied zwischen dem Frommen und dem Frevler" u. s. w. ††)

Dies sind die dunkeln Verse in der Thora und den Propheten, die zu der irrigen Meinung Veranlassung geben, dass Gott (die Menschen) zu den gesetzwidrigen Handlungen nöthige. Wir haben ihren Sinn nun ohne Zweifel erklärt, und diese Erklärung zeigt sich beim angestrengtesten Nachdenken als richtig. Wir bleiben bei unsern Grundbehauptungen, dass die gesetzmässige und die gesetzwidrige Handlungsweise in des Menschen Hand liegen, dass er in seinen Handlungen freie Wahl hat und thun und lassen

^{*)} Jes. 63, 17.

^{**)} Num. 14, 15 u. 16.

^{***)} Mal. 2, 17.

^{†)} Mal. 3, 14, 15. . ††) Mal. 3, 18.

פעלה ומא שא אן לא יפעלה לא יפעלה אלא אן יעאקבה אללה עלי דנב אדנב באן יבטל משיתה כמא בינא ואן אכתסאב אלפצאיל בידה פלדלך ינבגי לה אן יחרץ ויגתהד לנפסה פי אכתסאב אלפצאיל אד לים ענדה מחרך יחרכה נהוהא מן כארג והו קולהם פי אדאב הדה אלמסכתא אם אין אני לי מי לי, ולם יבק מן הדא אלגרץ אלא מעני יגב אלכלאם פיה קלילא חתי יכטל גרץ אלפצל ואן כנת לא אריד אן אוקע פית כלאם בוגח לכן קד דעת אלצרורה אלי דלך והו עלם אללה באלבאינאת לאנהא אלחגה אלתי יחתג עלינא בהא מן יזעם אן אלאנסאן מגבור עלי אלטאעה ואלמעציה ואן גמיע אפעאל אלאנסאן לא אכתיאר לה פיהא אד אכתיארה מעלק באכתיאר אללה ואלדי דעא להדא אלאעתקאד אנה יקול הדא אלשבץ עלם אללה הל יכון צאלה או מאלה או לם יעלם פאן קלת עלם לזם אן יכון מנבור עלי תלך אלחאלה אלתי עלמהא אללה מן קבל או יכון עלמה גיר עלם חקיקי ואן קלת אנה לם יעלם דלך מן קבל לומת שנאעאת עמימה ואנהדמת אסואר, פאסמע מני מא אקולת ותאמלה גדא אנה אלחק בלא שך ודלך אנה קד באן פי אלעלם אלאלאהי אעני מא בעד אלטביעה אן אללה תעאלי לים הו עאלם בעלם ולא חיא בהיאה התי יכון הו ואלעלם שיאן מתל אלאנסאן ועלמה לאן אלאנסאן גיר אלעלם ואלעלם גיר אלאנסאן פהמא אתנאן פלו כאן אללה עאלם בעלם ללומת אלכתרה ולכאן אלאוליין כתירין אללה ואלעלם אלדי בה יעלם ואלחיאה אלתי בהא הו חי ואלקדרה אלתי בהא הו קאדר וכדלך גמלה צפאתה ואנמא דכרת לך חגה קריבה תקרב מן פחם עאמה אלנאם

kann was ihm beliebt, es müsste ihn denn Gott wegen einer von ihm begangenen Sünde dadurch strafen, dass er — wie wir dargethan — seinen freien Willen aufhebt; ferner dass es in seiner Macht steht, sich Tugenden anzueignen, und er deshalb, um dies zu bewerkstelligen, sich um seiner selbst willen beeifern und anstrengen muss, da er kein ausser ihm liegendes Motiv hat, das ihn zur Aneignung jener Tugenden bewegen könnte; wie die Weisen in den Sittensprüchen dieses Tractates sagen: "Wenn ich nicht selbst für mich sorge, wer sollte es denn thun?"*)

Es ist nun von diesem Gegenstande nur noch ein Punkt übrig, über den einige wenige Worte zu sagen sind, um den Gegenstand dieses Capitels vollständig zu behandeln. Obgleich ich denselben durchaus nicht zur Sprache bringen wollte, so treibt mich doch die Nothwendigkeit dazu. Dieser Punkt ist das Wissen Gottes von den seienden und werdenden Dingen; denn dies ist das Argument, womit derjenige gegen uns streitet, welcher meint, dass der Mensch zur gesetzmässigen und gesetzwidrigen Handlungsweise gezwungen sei und bei keiner seiner Handlungen sich nach eigenem Willen entscheiden könne, da seine Willensentscheidung von der Gottes abhänge. Der Grund zu diesem Glauben aber liegt darin, dass er sagt: "Wusste Gott. dass dieser bestimmte Mensch gut oder schlecht sein wird, oder wusste er es nicht? Sagst du: er wusste es, so folgt daraus entweder, dass der Mensch zu jener Handlungsweise, die Gott vorher kannte, gezwungen war, oder dass Gottes Wissen kein wahres Wissen ist; sagst du aber, Gott habe es nicht vorhergewusst, so folgen daraus gewaltige Ungereimtheiten und mehr als eine Mauer stürzt dadurch ein".

Höre also, was ich sagen werde, und überlege es wohl; es ist ohne Zweifel die Wahrheit. Es steht nämlich in der Wissenschaft vom Göttlichen, d. i. in der Methaphysik, als erwiesen da, dass Gott der Allerhöchste nicht wissend ist durch irgend ein Wissen und nicht lebend durch irgend ein Leben, so dass er und das Wissen zwei (verschiedene) Dinge wären, wie der Mensch und sein Wissen; denn der Mensch ist etwas anderes als das Wissen und das Wissen etwas anderes als der Mensch, und darum sind sie zwei (verschiedene) Dinge. Wäre aber Gott wissend durch irgend ein Wissen, so würde daraus eine Mehrheit folgen und der urewigen Dinge wären mehrere: Gott und das Wissen, durch welches er weiss, und das Leben, durch welches er lebt, und die Macht, durch welche er mächtig ist, und so hinsichtlich aller seiner Eigenschaften. Ich habe dir hiermit nur ein leicht verständliches Argument, das auch die grosse Menge zu fassen vermag, angeführt;

^{*)} Pirke Aboth 1, 14.

ואלא פאלחננ ואלדלאיל אלתי תבטל הדא פהי קויה גדא וברהאניה פצח אנה תעאלי צפאתה וצפאתה הו חתי יקאל אנה אלעלם והו אלעאלם והו אלמעלום והו אלחיאה והו אלחי והו אלדי ימד דאתה אלחיאה וכדלך כאיר אלצפאת והדה מעאני צעבה לא תשמע פי פהמהא עלי אלכמאל מ סמרין תלתה מן כלאמי ואנמא יחצל לך מנהא אלאכבאר פקט ולהדא אלאצל אלעטים לא תניז אלעבראניה קול חייי כמא קאלוא חי נפשך חי פרעה אעני אסם מצאף אד אלמצאף ואלמצאף אליה שיין מתגאירין ולא יצאף אלשי לנפסה ולמא כאנת חיאה אללה הי דאתה ודאתה חיאתה וליכת שי אבר גירה לם יקולותא באצאפה בל קאלוא חַי י'י פאלגרץ אנה וחיאתה שי ואחד. וקד תבין איצא פי מא בעד אלמביעה אנא לא מאקה פי עקולנא לתחים בוגודה תעאלי עלי אלכמאל וחדא לכמאל וגודה ונקצאן עקולנא ולים לוגודה אסבאב יעלם בהא ואן תקציר עקולנא ען אדראכה כתקציר נור אלבצר ען אדראך נור אלשמם פאן לים דלך לצעף נור אלשמם בל לכון הדא אלנור אקוי מן אלנור אלדי יריד אן ידרכה ותכלם פי הדא אלגרץ כתיר ותי כלתא אקאויל צחיחה בינה פילום לדלך אן לא נעלם עלמת איצא ולא נחים בח בוגה אד הו עלמה ועלמה הו, והדא אלמעני הו גריב עניב והו אלדי פאתהם פחלכוא לאנהם עלמוא אן וגודה תעאלי עלי אלכמאל אלדי הו עליה לא ידרך וטלבוא אן ידרכוא עלמה חתי יקע תחת עקולהם

sonst giebt es auch noch andere Argumente und Beweise, welche dies (die oben erwähnte Ansicht) widerlegen, und zwar sind diese von grosser Kraft und Evidenz. So steht es fest, dass Gott mit seinen Eigenschaften identisch ist und ebenso seine Eigenschaften mit ihm selbst identisch sind, so dass man von ihm sagen kann, er sei das Wissen und zugleich der Inhaber und der Gegenstand des Wissens, er sei das Leben und zugleich der Lebende und der sein Wesen, das Leben, (den Geschöpfen) Mittheilende, und ebenso hinsichtlich der übrigen Eigenschaften. Aber dies sind schwer fassliche Sätze, die du nicht hoffen darfst durch zwei oder drei Zeilen meiner Abbandlung vollkommen begreifen zu lernen; es soll dir nur einfach Kunde davon gegeben werden.

Nach diesem hochwichtigen Grundsatze erlaubt die hebräische Sprache nicht zu sagen: Che Adonai (beim Leben Gottes), wie man sagt: Che naphschecha (beim Leben deiner Seele), Che Pharao (beim Leben Pharao's), d.h. mit Nominal-Annexion, indem das Annectirte und das, dem es annectirt ist, zwei verschiedene Dinge sind, nicht aber etwas mit sich selbst in Annexion gesetzt werden kann. Da hingegen das Leben Gottes sein Wesen und sein Wesen sein Leben, nicht etwas anderes von ihm Verschiedenes ist, so setzt man es nicht in den status constructus, sondern sagt: Chai Adonai (beim leben digen Gott), wodurch also ausgedrückt wird, dass er und sein Leben Eins sind.

Es steht in der Metaphysik ferner als erwiesen da, dass es unserm Verstande nicht möglich ist, das Wesen Gottes vollkommen zu begreifen, und zwar wegen der Vollkommenheit seines Wesens und der Mangelhaftigkeit unseres Verstandes, und weil es keine Mittel giebt, durch welche sein Wesen erkannt werden könnte; ferner dass das Unvermögen unseres Verstandes, dasselbe zu erfassen, dem Unvermögen des Augenlichtes gleicht, das Sonnenlicht zu erfassen; denn dies kommt auch nicht von der Schwäche des Sonnenlichtes, sondern im Gegentheil davon her, dass dieses Licht stärker ist als dasjenige, von welchem es erfasst werden soll. Es ist dieser Punkt von Vielen besprochen worden, und alles dies sind offenkundige Wahrheiten. Hieraus folgt nun dass wir auch das Wissen Gottes nicht erkennen und es in keiner Weise zu begreifen vermögen, indem Er sein Wissen und sein Wissen Er ist (beide identisch sind). Dies ist eine absonderliche, tiefe Wahrheit, aber gerade diese entging ihnen*), und so starben sie (in Unkenntniss darüber) dahin. nämlich wohl, dass das Wesen Gottes, so vollkommen wie es ist, nicht begriffen werden könne, strebten aber darnach, sein

^{*)} Nämlich deuen, welche die Frage in Betreff des Wissens Gottes von den zukünftigen Dingen aufwarfen.

והדא מא לא ימכן אד לו אחטנא בעלמה אחטנא בוגודה אד אלכל שי ואחד לאן אדראכה עלי אלכמאל הו אן ידרך כמא הו פי וגודה מן אלעלם ואלקדרה ואלאראדה ואלחיאה וגיר דלך מן אוצאפה אלגמילה פקד בינא אן אלפכר פי אדראך עלמה גהל מחין גיר אנא נעלם אנה יעלם כמא נעלם אנה מוגוד פאדא סאלנא כיף הו עלמה קלנא אנא לא נדרך דלך כמא אנא לא נדרך וגודה עלי אלכמאל וקד אנכר עלי מן כמא אנא לא נדרך וגודה עלי אלכמאל וקד אנכר עלי מן עד תכלית שדי תמצא, פתחצל מן גמיע מא קלנאה אן אפעאל אלאנסאן מוכולה אליה ולה אן יכון פאצל או שריר מן גיר גבר מן אללה לה עלי אחדי אלחאלתין ולדלך לום אלתכליף ואלתעלים ואלאסתעדאד ואלגוא ואלעקאב ולים פי דלך כלה אשכאל אמא צפה עלמה תעאלי ואדראכה לגמיע אלאשיא פעקולנא תקצר ענה עלי מא בינא, והדה גמלה מא קצדנא פעקולנא תקצר ענה עלי מא בינא, והדה גמלה מא קצדנא החצילה פי הדא אלבאב וקר אן לי אן אקטע אלכלאם הנא.

Wissen so zu erfassen, dass es ihrem Verstande begreißlich würde; dies aber ist unmöglich. Denn wenn wir sein Wissen begriffen, würden wir auch sein Wesen begreifen, da sie beide Eins und Dasselbe sind. Dem die vollkommene Erkenntniss Gottes besteht darin, dass er erfasst wird wie er in seinem Wesen ist: in dem Wissen, der Macht, dem Willen, dem Leben und seinen anderen herrlichen Eigenschaften. — Hiermit haben wir gezeigt, dass das Nachdenken, um Gottes Wissen zu begreifen, reine Thorheit ist; nur das wissen wir, dass er wissend ist, ebenso wie wir wissen, dass er ist. Wenn man uns daher fragt, wie sein Wissen beschaffen sei, so antworten wir, dass wir dies nicht begreifen, wie wir auch sein Wesen nicht vollkommen begreifen können. Und so wird auch gegen den, der sein Wissen zu begreifen sucht, Missbilligung ausgesprochen durch die Worte: "Den Grund Gottes willst du aussinden, oder bis zur Vollkommenheit des Allmächtigen hingelangen?"*)

Aus allem dem, was wir gesagt haben, hat sich also ergeben, dass die Handlungen des Menschen ihm überlassen sind und es ihm freisteht tugendhaft oder lasterhaft zu sein, ohne dass er von Seiten Gottes irgendwie zu einer dieser beiden Handlungsweisen gezwungen würde; und dass hieraus auch die Nothwendigkeit der Pflichtanweisung, des Unterrichtes, des Treffens von Vorkehrungsmassregeln, sowie der Belohnung und Bestrafung hervorgeht. In allem diesem liegt keine Schwierigkeit. Was aber die Beschaffenheit von Gottes Wissen und die Art, wie er Alles erkennt, betrifft, so ist, wie wir dargelegt, unser Verstand unfähig das zu begreifen.

Dies ist Alles, was wir in diesem Abschnitte zu entwickeln beabsichtigten, und es ist nun Zeit für mich, hier zu schliessen.

^{*)} Job 11, 7.

Anmerkungen.

1) Da באבי wie איני und באבי in der Regel den Genitiv nach sich hat, musste es auch hier als in der lodic zu תלך אלאפאעיל בוו zu תלך אלאפאעיל בוו zu תלך אלאפאעיל בוו stehend, mit ihm das Subject bildend und passivisch genommen werden; und so giebt auch Ibn-Tibbon selbst die Worte des Originals richtig durch יקראום קצת הפעולות ההם נפשות wieder.

Der activischen Fassung des תכמה, die wir in dem Commentare zu Ibn-Tibbon's Uebersetzung, Chesed Abraham, finden: קצת הכמי קצת הכמי, steht schon das Feminingeschlecht von המחקר קראו אותן הפעולות נפשות sein könnte, müsste es nach feststehendem arabischen Sprachgebrauche, mit Rücksicht auf das natürliche Geschlecht von הכמא in Verbindung mit dem gram-

matischen Geschlechte von נעץ, durchaus יםמי heissen.

2) Hiermit ist bekanntlich Hippocrates gemeint. — Dieser Eintheilung der Seelenkräfte, die mehr allgemeiner Natur ist, begegnen wir auch bei Maimuni, so z. B. More III, 12 (ed. Scheyer p. 57), wo er davon spricht, wie die göttliche Gerechtigkeit sich darin kund gebe, dass in der ganzen Schöpfung sämmtliche Individuen Einer Gattung gleich gebildet werden; dort heisst es nun: חברות כלם המצאים בזה האיש הם הנמצאים והנפשיות והחיוניות והאברים הנמצאים בזה האיש הם הנמצאים בארר בעצם.

3) Maim. stimmt hier in der Aufzählung der Seelenkräfte bis auf Eine genau mit Aristoteles überein. Dieser lehrt de anima II, 3: δυνάμεις δὲ εἴπομεν βρεπτικὸν, αἰσθητικὸν, ὀρεκτικὸν, κινητικὸν κατὰ τόπον, διανοητικόν. M. hat statt der "bewegenden" Kraft das Einbildungsvermögen, was auch richtiger zu sein scheint, da dieses wesentlich von den übrigen Seelenvermögen verschieden, wogegen die Kraft der Seele, die Bewegungen nach einem Orte hin zu erzeugen, in denselben, namentlich in dem Begehrungs- und dem rationellen Vermögen schon mit inbegriffen ist. Siehe Scheyer, das psychol. System des Maimonides, S. 11.

Es sei hier noch bemerkt, dass wir dem Pocock'schen Texte folgten und אלגארי (und so auch in allen weiterhin vorkommenden Derivaten

dieses Stammes) schrieben, obwohl es richtiger אלנארי heissen müsste, da dies das Ursprüngliche ist. Da jedoch gerade in diesem Worte (اغذ) das der vulgären Aussprache statt des des ganz gewöhnlich geworden, so dass in den Handschriften weit häufiger في الله على vorkommt, wie Fleischer zu Ali's 100 Sprüchen S. 102 bemerkt, so hatte wahrscheinlich auch die von P. benutzte consequent die erstere Form.

- 4) Bei der Präcision und Klarheit in der Darstellung, die man überall bei M. findet, ist es auffallend, ihn hier ohne allen Grund von dem "Pferde", womit er den Satz beginnt, zur "Palme" überspringen zu sehen; das talmudische Wort: פתה בכר וסיים בחבית ("er beginnt mit dem Krug und schliesst mit dem Fass") drängt sich uns dabei unwillkürlich auf. Es hat wahrscheinlich ein anderes Wort hier gestanden, doch welches? Ibn Tibbon hat גשר; er muss also עקאב gelesen haben, was weiter unten vorkommt. Trotzdem musste الناخلة beibehalten werden. Mein hochverehrter Lehrer, Herr Prof. Fleischer, den ich hierüber befragt hatte und auf dessen Rath ich dies Wort beibehielt, machte mich bei dieser Gelegenheit darauf aufmerksam, dass die Dattelpalme den Arabern stets als die Schwester der Menschen gegolten, so dass sie auch ihre einzelnen Theile mit denen des menschlichen Körpers parallelisirt haben. - Was Thiere und Pflanzen überhaupt betrifft, so haben sie drei Kräfte mit einander gemein, die ihre Seele ausmachen: القوة الغاذية, die Kraft der Ernährung, die Kraft des Wachsens, und والقوَّة المولَّدة, die Kraft des Wachsens, und seines Gleichen zu zeugen (sich fortzupflanzen).
- 5) Die Einbildungskraft ist, weil unabhängig von der Vernunfterkenntniss, schrankenlos und darum auch unzuverlässig in der Bestimmung dessen, was nothwendig, möglich und unmöglich ist. Dies zu bestimmen ist einzig Sache des Vernunfturtheils (كُمُ الْعِقْلِيُّ). Vergl. meine Schrift: El-Senusi's Begriffsentwickelung u. s. w. S. 1.

Was nun die Mutakallimûn betrifft, deren irrige Ansicht über diesen Punkt M. hier erwähnt und gegen welche er in seinem More, Th. I, Cap. 73, prop. 10 (siehe Munk, Guide des égarés, p. 400 flg.) ausführlicher polemisirt, so sind darunter die muhammedanischen Philosophen (Scholastiker) zu verstehen, die über die Worte und Grunddogmen des Kurân's wissenschaftliche Untersuchungen anstellten, die man mit dem Namen علم الكلام الله (eig. Wissenschaft der Rede) bezeichnete. Ibn Khaldûn (bei de Sacy, Chrest. arabe I, p. 467) definirt diese Wissenschaft folgendermassen: علم الكلام المواجعة المعالمة المعالمة

מי שהוקר רברי הרת ומביא אמיתתם מצד : 152: מי שהוקר רברי הרת ומביא אמיתתם מצר (nicht מתכלום להכלם מתכלום להכלם (nicht מתכלום), wie dort unrichtig gedruckt ist). — Unser Maim. ist ein entschiedener Gegner dieser Scholastiker und kämpft bei jeder passenden Gelegenheit gegen ihren Standpunkt an. Er tadelt häufig auch ihren Wortschwall, ihre bilderreichen, aber inhaltslosen und sophistischen Reden (vergl. vor Allem More I, 51, bei Munk, S. 187), und daher kam wohl der Name "Wortphilosophen", den man in verächtlichem Sinne ihnen beilegte. — Innerhalb des Islam fanden die Mutakallim's besonders an den Mystikern heftige Gegner, die, mit liebender Hingebung und dichterischer Gluth in das Göttliche sich versenkend, mit Widerwillen und Verachtung auf ihre kalten Verstandes-Operationen herabblickten, wie uns folgende Worte eines sufischen Dichters (von Fleischer in Gersdorf's Repertorium, Jahrg. 1848, S. 86 angeführt) beweisen:

"Erhaben ist die heil'ge Einheit Seines Wesens "Hoch über der Verstandeszirkler eitlem Streben; "Wie? In das Spinnennetz der webenden Gedanken "Soll jener ew'ge Phönix sich gefangen geben?"

Jedoch thut man ihnen wohl Unrecht, wenn man ihnen alle Bedeutung abspricht und in ihrem Kalâm nichts weiter als leeres Gerede und Sophisterei sieht. — Unrichtig ist es gleichfalls als die Wissenschaft zu nehmen, wie über einen Gegenstand zu disputiren sei; kommt allerdings häufig in der Bedeutung von "Disput, Discussion" vor und auch in unserer Abhandlung wird es von M. an einigen Stellen so gebraucht; doch die Wissenschaft (Kunst) des Disputirens heisst علم في siehe Beidhavii Comment. in Coran. ed. Fleischer 1, p. 71. — Ausführlicheres über den Kalâm und die Mutakallimûn siehe bei Haarbrücker, Schahrastâni's Religionspartheien II, S. 388 ff. Vergl. auch Munk a. a. O. S. 335, Anm. 2.

Hinsichtlich der Einbildungskraft ist noch zu bemerken, dass Maim. sie auch den meisten Thieren zuschreibt. Er spricht hierüber More I, Cap. 73 (Bl. 114b) der Munk'schen Ausgabe) folgendermassen: אעלם יא איהא אלנאטר פי הרה אלמקאלה אנך אן כנת ממן עלם אלנפם וקואהא ותחקק כל שי עלי חקיקה וגורה פקר עלמת אן אלכיאל מוגור לאכתר אלהיואנאת, אמא אלהיואן אלכאמל כלה אעני אלרי לה מוגור לאכתר אלהיואנאת, אמא אלהיואן אלכאמל כלה אעני אלרי לה בין ואן אלאנסאן לם יתמיו באלכיאל die ganze Stelle (franz. Theil S. 407), wo er auch von dem Unterschiede der Thätigkeit der Einbildungskraft und der der Vernunft ausführlich handelt.

6) Die Wissenschaft in absolutem Sinne hat die in ihrem Wesen sich immer gleichbleibenden, auf dieselbe Weise sich verhaltenden Dinge zum Gegenstande; so sagt auch Aristoteles: ἐπιστήμη τί ἐστιν, ἐντεῦΔεν φανερὸν, εἰ δεῖ ἀχριβολογεῖσθαι καὶ μὰ ἀκολουθεῖν ταῖς ὁμοιότησι πάν-

τες γὰρ ὑπολαμβάνομεν, ο ἐπιστάμεθα μὴ ἐνδέχεσθαι ἄλλως ἔχειν. Eth. Nicom. VI, 3, §. 2.

Die practische Thätigkeit des rationellen Vermögens äussert sich theils im Aneignen von Künsten - "Künste" im weiteren Sinne gebraucht (cf. Millot Higajon C. 14, ed. Heilbut Bl. 43b) — theils in dem auf vernunftgemässes, sittliches Handeln gerichteten Nachdenken. — יצמלי ist das aristotelische πρακτικόν, als Gegensatz des Σεωρητικόν; ΜΠΟ entspricht dem ποιητικόν, wie es Arist. zum Unterschiede von πρακτικόν gebraucht. Dieser unterscheidet nämlich genau zwischen ποιείν und πράττειν; das Erstere ist: machen, schaffen (facere, efficere), besonders in künstlerischer Beziehung, wobei immer ein bestimmter, besonderer Zweck im Auge gehalten wird; das Letztere dagegen ist: handeln (agere) mit dem allgemeinen Zweck des Guten. Dies geht aus vielen Stellen der Nicomachischen Ethik hervor. So heisst es z. B. das. VI, 2, §. 5: Eyeza γάρ του ποιεῖ πᾶς ὁ ποιῶν, καὶ οὐ τέλος ἀπλῶς, ἀλλὰ πρός τι καί τινος τὸ ποιητόν, άλλ' οὐ τὸ πρακτόν' ή γὰρ εὐπραξία τέλος. 'Αζυας' ist demnach als die Thätigkeit der practischen Vernunft zu fassen, die das sittliche Handeln zum Gegenstande hat.

7) Form (צורה) und Materie (מארה) wird hier, wie überhaupt in Maimuni's Schriften, im aristotelischen Sinne gebraucht. Bei Ar. ist die Form (είδος) das bildende Princip, die bildende, belebende Kraft, durch welche das blos der Möglichkeit nach etwas Seiende zur Wirklichkeit sich entfaltet. Das zu Grunde Liegende, was eben blos ein potentielles, nicht aber ein actuelles Sein hat, heisst Materie (Υλη). So ist die Seele "die Form des Leibes, der blos der Möglichkeit nach Leben hat" (είδος σώματος φυσιχοῦ δυνάμει ζωήν έχοντος). Die in der Form sich entfaltende Wirklichkeit heisst: ἐντελέχεια. "Darum ist die Seele die erste Wirklichkeit des der Möglichkeit nach Leben habenden Leibes" (διό ψυχή έστιν έντελέχεια ή πρώτη σώματος φυσιχοῦ ζωήν ἔχοντος δυνάμει). De anima II, 1, §. 4 u. 6.*) — Die Seele aber, als rationelle betrachtet, bedarf wiederum der Form, um zur Wirklichkeit zu gelangen; dies ist nun der νοῦς, in welchem, als denkendem Verstande, das geistige Leben der Seele sich erst actu entfaltet; so lange aber die Denkthätigkeit in der Seele nicht begonnen, ist sie nicht wirklich. So heisst es de anima III, 4, §. 15: ὁ ἄρα καλούμενος τῆς ψυχῆς νοῦς (λέγω δὲ νοῦν, ὧ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἡ ψυχή) οὐδέν ἐστιν ἐνεργείᾳ τῶν ὄντων, πρὶν νοεῖν.

Dies ist nun ganz der Gedanke, den M. an unserer Stelle ausdrücken will und den er in die angeführten Bibelworte hineinträgt. In Uebereinstimmung hiermit sagt er auch Jesode ha-Tora IV, 8: על בשר

^{*)} Jehuda ha-Levi (Kusari V, 12, ed. Cassel p. 388) hat dieselbe Definition der Seele; sie lautet in der Ibn Tibbon'schen Uebersetzung: יהלפש שלמות לגשם טבעי כליי היות בכח wobei zu hemerken, dass mit שלמות עוב משלמות ראשון, wobei zu hemerken, dass mit שלמות ראשון, wie aus dem Zusammenhange zu ersehen, שלמות ראשון gemeint ist. Cassel's Uebersetzung der Stelle scheint uns nicht ganz dem Sinne entsprechend, namentlich nicht der Ausdruck: der Leben in Kraft hat.

היא צורתו שנתן לו האל והרעה היתרה המצויה בנפשו של, ארם היא היא צורתו שנתן לו האל והרעה היתרה Cf. More III, C. 8.

- 7-) Der Pocock'sche Text hat: יקארהמא עלי פעלהמא, was mir schon deshalb als falsch erschien, weil die Bedeutung der F. III. von 3 (quievit et obsirmavit se) hier durchaus unpassend wäre; und er übersetzt: aut ipsas ad unam tantum notionem (l. actionem) determinare. Ich wollte daher in der IV. Form (in der Bedeutung: effecit, ut consisteret, habitaret) nehmen und אלי פעל מא lesen und übersetzte demnach: "sie auf irgend eine Thätigkeit beschränken". Diese letztere Lesart fand ich später zu meiner Ueberraschung auch in Pocock's "erratis" angegeben, statt der ersteren jedoch יקצרהמא, was nach dem von Freytag s. v. angeführten Satze: قصرت نفسى على هذا الامر (mentem applicui huic soli rei, alius rationem non habens) ungeführ dasselbe ausdrücken würde, wie das von mir gewählte Wort. Prof. Fleischer schrieb jedoch bei der Correctur: יקסרהמא עלי פעלהמא und dem entsprechend lautet nun die Uebersetzung: "sie zur Ausübung derselben nöthigen", von قُسَرُ in der I. F., die "invitum et vi adegit ad aliquam rem" (ursprünglich: adstrinxit, vgl. קשר) bedeutet und hier sehr gut passt. — Ibn Tibbon hat: או למעמם מפעולה אחת, was jedenfalls keine gute Uebersetzung ist, aber doch mehr unserer beabsichtigten Lesung zu entsprechen scheint.
- 8) Dies ist die aristotelische Eintheilung der Tugenden. Eth. Nicom. II, C. 1 heisst es gleich zu Anfang: Διττῆς δὲ τῆς ἀρετῆς οὕσης, τῆς μὲν διανοητικῆς, τῆς δὲ ἡθικῆς.
- שייי ist ein Synonymum von אוֹב, unterscheidet sich jedoch dadurch von demselben, dass es immer objectiv bewirkende Ursache, während dieses bald objective Ursache, bald subjectiver Grund oder Zweck ist. Nach der von Munk (le guide des égarés I, 313) angeführten Stelle aus Ibn-Roschd's Metaphysik, nämlich: הסבה והעלה שני שמות והערבעה אשר הם הפועל וההומר והתכלית נררפים והנה יאמרו על הסבות הארבעה אשר הם הפועל והחומר sich vollkommen decken und auch der tiefgelehrte Munk nimmt dies an doch will mir dies, nach dem Wenigen was ich darüber weiss, nicht recht einleuchten. Die vier Ursachen, von denen Ibn-Roschd spricht, werden auch niemals, soweit mir bekannt ist, אול ווע ווע ווער אול ווער אול וווער אול ווער אול ווער אול ווער אול ווער אול ווער אול ווער אול וווער אול ווער אול ווער

oder الكماليّة (finale und Zweck-Ursache). Vgl. hierüber Schmölders Docum. philos. Arab. p. 26.

10) אלמעקולאת אלאול sind die Grundbegriffe oder die Axiome, die

keiner weitern Begründung bedürfen.

ist die durch Erkenntniss (العقل المستفاد) bie "erworbene Vernunft" substantiell gewordene Intelligenz; sie bezeichnet, wie Alfarabi sagt, oder العقل بالفعل (العقل بالفعل),nichts Anderes, als das, was die thätige Vernunft hervorgebracht hat, was aus ihrer Thätigkeit hervorgegan- العقل الفاعل gen ist und nun in der vernünftigen Seele ruht und bewahrt wird." Das Kitâb et-tarîfât p. 158 definirt sie als eine solche, "welcher die durch Speculation gewonnenen Erkenntnisse so gegenwärtig sind, dass sie ihm عنت لا تغيب عنه کا. Vgl. Krehl Erfreuung der Geister, S. 79. Munk (a. a. O. S. 307) äussert sich ziemlich in demselben Sinne, doch ausführlicher und gründlicher folgendermassen: (l'intellect acquis) ce n'est autre chose que l'intellect en acte devenu en quelque sorte la propriété de l'homme, lorsque les formes intelligibles sont toujours présentes dans son intelligence, et qu'il peut s'identifier avec elles à tout instant sans faire de nouveaux efforts. Arrivée à ce degré, l'intelligence humaine a toujours pour objet les pures formes intelligibles; elle a pour objet la connaissance des intelligences séparées et de Dieu. Dans cet état, elle devient en quelque sorte une substance entièrement séparée du corps." Dies Letztere finden wir bei Maim. im More (Th. I, C. 72 gegen Ende, Munk'sche Ausgabe Bl. 104a) in folgenden Worten ausgesprochen: ואעלם אנה כאן ינבגי אן נשבה נסבה אללה תעאלי ללעאלם נסבה אלעקל אלמסתפאר ללאנסאן אלרי לים הו קוה פי גסם והו מפארק ללנסם מפארקה חקיקיה ופאין עליה. (Siehe bei Munk den franz. Theil S. 373). Diese "erworbene Vernunft" (hebr.: שכל הָנקנה oder auch gleichsam als Emanation aus der "thätigen Vernunft" שכל הנאצל genannt) bildet das eigentliche Ich des Menschen, macht sein wahres Wesen aus und ihr kommt daher auch die Unsterblichkeit zu. Siehe die gründl. Untersuchungen über den שכל הנקנה in Scheyer's "psychol. Syst. d. Maimonides". Ueber die "hylische Vernunft" (العقل الهيولاني, den νοῦς παδητικός des Aristoteles (darum auch العقل المنعل genannt), ferner über die bereits erwähnte active Vernunft und den von einigen arabischen Philosophen zwischen dieser und der "erworbenen" angenommenen قريالملكة (,,l'intellect en capacité, wie Munk übersetzt) s. Munk a. a. O. S. 306 ff.; Kitâb et-ta'rîfât s. vv.; Haarbrücker Schahrastani II, 317 und Scheyer a. a. O. an verschiedenen Stellen.

- והוא :Ibn Tibbon hat zu ,, Genügsamkeit" noch den Zusatz והוא בחלקו. שקראו הכמים עשירות באומרם איזהו עשיר השמח בהלקו
- 10b) Der Pocock'sche Text ist an dieser Stelle ganz incorrect; so giebt er auch in der Uebersetzung das הוֹ גארי עלי אסתקאטה, indem ז auf den Menschen bezogen wird, ungenau durch "ipsum εὐφαντασίατον" wieder.
  - 11) Ueber diesen Gegenstand handelt Maim. auch Hilchot Deot, C. 2.
- אלמען ספות הרוה את הצמאה: "so dass die Sättigung den Durst verstärke." Dass Just hier nicht als "damit" (בעבור שאספה) zu nehmen sei, darauf hat auch Mendelssohn in seinem Bihel-Gommentare aufmerksam gemacht; doch unterscheidet sich seine Deutung der Stelle gänzlich von der Maim.'s. Er sagt nämlich: שעור הכתוב אם ילך אהרי שרירות הלב אורך ותועלת, שעור הכתוב אם ילך אהרי שרירות הלב צורך ותועלת, ולא יתן מהסום לתאות הרברים שיש בהם צורך ותועלת, סופו שיוםיף עליהם תאות הרברים שאין צורך ותועלת בהם כי אם זרון השובע מופו שיוםיף עליהם תאות הרברים שאין צורך ותועלת בהם כי אם זרון השובע bier die Wöllerei auf den Durst häufe (die natürlichen Begierden mit übermüthigen vermehre)."
- 12) Aristot. entwickelt dies ausführlicher Ethic. Nicom. II, C. 6 ff. So sagt er das. §. 14 u. 15: καὶ διὰ ταῦτ' οὖν, τῆς μὲν κακίας, ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς δὲ ἀρετῆς, ἡ μεσότης ...... μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν.
- 13) Bei Pocock ist der Sinn dieser Stelle unrichtig durch folgende Worte wiedergegeben: Estque temperantia ex actionibus et dispositionibus animae, a quibus necessario profluit temperantia, qua e est virtus moralis.
- 14) Ueber die einzelnen hier genannten Tugenden vergl. Aristot. Ethic. Nicom. II, C. 7 seqq. Magn. Moral. I, C. 21 seqq.
- והסלסול ממוצע בין ההתנשאות ובין :Ibn Tibbon hat hier, הנבלה, ופירוש הסלסול הוא מי שמתכבר כראוי, ואינו מתנבל בדבר, והרתנשאות הוא שיתכבר האדם יותר מן הראוי לו, והנבלה ידוע והוא שיעשה אדם מעשים בלתי הגונים שיש בהם פתיחות הרבה והרפה.

Seine Uebersetzung weicht an dieser Stelle überhaupt weit von dem Urtexte ab; so giebt er ואלנראלה ואלנרם מתוסט בין אלבהך ואלנהאלה שלכרם מתוסט בין אלבהך ואלנהאלה של wieder; die hinzugefügte Erklärung, die er mit den Worten einleitet: ומפני שאין למרות בלשוננו צריך לפרש עניניהם ומה שרוצים בו הפילוסופים beweist, dass er die arabischen Worte nicht verstanden. So missverstand er auch die Schlussworte dieses Satzes (וכלך סאירהא ולא תהתאוֹ) etc.) gänzlich, indem er übersetzt: שיהיו הענינים מובנים.

16) نَكُتُّة ist eigentlich: Punkt, bedeutet dann aber auch, ähnlich dem franz. "pointe", eine feine Bemerkung, eine Subtilität.

- عن الله ausgedrückt, da in ihm in Verbindung mit diesen Praepositionen das "Sich-Abwenden von dem einen und Sich-Zuwenden einem andern Gegenstande" liegt. Die Praep. و bezeichnet an sich schon den Uebergang von einer Sache zur andern, von einem Orte zum andern, wie z. B. der Satz: سافر عن آلبلاد ,,reise von der Stadt ab" zugleich das: "und gehe anderswohin" in sich schliesst; سافر عن würde in dieser Verbindung nur den Ausgangspunkt bezeichnen, ohne Rücksicht darauf, ob
- die Reise nach einem anderm Puncte sich wenden solle.

  18) Starke Purgirmittel.
- 19) أَحْرَى und أَحْرَى eig.: magis dignus, conveniens, haben in dieser Verbindung die Bedeutung: quanto magis, quanto potius.
- 20) Nasir 19a, 22a; Taanit 11a; B. Kama 91b und an mehreren anderen Stellen. Der Schluss a minori ad majus (קל וחומר) ist eine der gewöhnlichsten Interpretationsregeln (מדרות), deren sich die Talmudisten bei der Deduction gesetzlicher Bestimmungen bedienten und stand bei ihnen in hohem Ansehen. R. Ismael sucht sogar (Beresch. R. G. 92) nachzuweisen, dass dieser Schluss bereits in der Schrift Anwendung gefunden und führt die zehn Stellen an, wo er vorkommt (קלים והומרין שכתובים בתורה בתורה בתורה בתורה בתורה בחורה sie incht durch Tradition festgestellt worden, angewandt werden könnte (לא ניתן ליררש מעצמן מכל י"ג מדות אלא ק") und dies wohl deshalb, weil sie vor allen "ihre Begründung in sich selbst hat", indem dieser Schluss "eine der Grundlagen des Denkens bildet", wie Frankel richtig sagt. Siehe seine Programm-Abhandlung: Ueber paläst. und alexandr. Schriftforschung, S. 15.

Ueber den von Maim. hier besprochenen Gegenstand vergl. auch Kusari (ed. Cassel) p. 155.

- 21) Zach. 7, 3—6; 7, 9; 8, 19. Vgl. hierzu die Talmudstelle Rosch Hasch. 18b, und R. Isaac Arama's Akeda, Pforte 63, wo über das wahre Wesen des Fastens gehandelt wird und es zum Schlusse heisst: ירצה מי בשתהיו אוהבים יתן ויהיו לכם אלו הצומות לימי שמהה ומשתה בשתהיו אוהבים האמת והשלום.
- 22) Maim, bezieht sich hier auf seinen Mischna-Commentar zu Synhedrin, wo er (fol. 27) ausführlich über das rechte Verhalten hinsichtlich dieses Punctes spricht. Vgl. noch Hilchot Deot, C. 3.
- 23) "Propheten" hier, wie an anderen Stellen, in weiterem Sinne gebraucht.

24) Maim. scheint uns diese so oft aufgeworfene und so verschiedenartig beantwortete Frage nicht in der rechten Weise gelöst zu haben. Nicht das einzelne Wort, das Mose in gerechtem Zorne über die Widerspenstigkeit des Volkes zu diesem gesprochen — Aaron war ja hierbei jedenfalls, wie schon Bechai in seinem Bibel-Commentare gegen M. einwendet, schuldlos — war seine und Aarons Sünde, sondern diese bestand in dem ganzen Benehmen der beiden Gottesmänner, da sie sich bei dieser Gelegenheit nicht, wie Philippson in seinem Commentare z. St. richtig sagt, "als die ruhigen, ihres Weges sicheren, durch vollendetes Bewusstsein Gottes getragenen Propheten benommen und somit vor dem Volke nicht die sichere Haltung entfaltet, die ihm am gottbegeisterten Manne zum Muster sein sollte." — Vgl. übrigens Raschi's, Nachmanides', Ibn Esra's und Mendelssohn's Commentare z. St.

Auf welchen "Ausspruch unserer Weisen" Maim. hier hindeutet, ist uns unbekannt, es müsste denn die Stelle Deb. R. C. 7 sein, wo es heisst: ראה הפחות בימי משה מה שלא ראה יהוקאל גרול בנביאים שרברה עמהם שכינה פנים בפנים שנא פנים בפנים רבר ה' עמכם.

Wo ist aber hier von Frauen besonders die Rede?

- 26) Zu Seite 33, vorletzte Zeile. Die arabischen Aerzte nennen vier Flüssigkeiten (المُخْلَطُ الانسان), die für das Leben des Menschen nothwendig sind, nämlich: الدم المعفراً والصفراً ("die schwarze und die gelbe Galle, das Phlegma und das Blut"), auf welchen die vier Temperamente beruhen.
- 27) Ps. 49, 13. Dass vermöge der Herrschaft des Geistes über das Sinnliche dieses selbst vergeistigt und zum Vernünftigen erhoben werden soll, lehrt auch Philo, indem er sagt: τὸ ἄλογον ἡμῶν μέρος ψυχωθηναι καὶ τρόπον τινὰ λογικὸν εἶναι. Quis rerum divin. h. p. 41. Siehe meine Schrift: die Philosische Philosophie S. 60, wo wir auch auf dieses Gapi-

tel unserer Abhandlung hingewiesen haben. — Den Hauptgedanken desselben finden wir auch bei Spinoza (der, beiläufig bemerkt, ihn auch durch sein ganzes Leben zur Offenbarung gebracht) an vielen Stellen. So heisst es in seiner Ethik, P. IV, prop. 28: Summum mentis bonum est Dei cognitio, et summa mentis virtus, Deum cognoscere. Ferner P. V, prop. 14: mens efficere potest, ut omnes corporis affectiones (seu rerum imagines) ad Dei ideam referantur. Dann ibid. prop. 30: Mens nostra quatenus se et corpus sub aeternitatis specie cognoscit, eatenus Dei cognitionem necessario habet. — Vgl. hiermit noch Maim.'s Hilchot Deot, C. 3 und 4.

28) Zu S. 37, Z. 12 v. o. كَابُرُ وَالْمِقَابِلَة, vollständig wie hier كَابُرُ وَالْمِقَابِلَة, ist das, was wir mit dem ersten dieser beiden Wörter die Algebra nennen, eig. completio et reductio. جَرُّ الرَّثَقَال, eig. das Ziehen der Lasten, ist die Bezeichnung für Mechanik. (Beides hatte Herr Prof. Fleischer mir mitzutheilen die Güte; in unsern Wörterbüchern ist Nichts darüber zu finden.)

Des berühmten Mathematikers Apollonius von Perga Schriften waren unter den Arabern sehr verbreitet; mehrere der in lateinischer Sprache bei uns vorhandenen, in der Ursprache aber verloren gegangenen Bücher sind aus dem Arabischen übersetzt worden; so hat der zweite Theil des 1710 von Halley in Oxf. herausgegebenen Werkes: Apollonii Pergaei Conicorum libri octo (et Sereni Antissensis De Sectione Cylindri et Coni libri duo) den besondern Titel: Apollonii Pergaei libri tres posteriores ex Arabico sermone in Latinum conversi etc. Ebenso ist das 1706 erschienene Werk: De Sectione Rationis libri duo, wie der Titel angiebt, aus dem Arabischen (nach einem Manuscript) übertragen worden. Schon früher, im J. 1661 waren besonders erschienen: Apoll. P. Conicorum liber quintus, sextus et septimus, Paraphraste Abalphato Asphahanensi, nunc primum editi. Additus in calce Archimedis assumtorum liber, ex codd. arabicis etc. - Dieselben drei Bücher des Apollonius wurden 1669 auch in Kiel lateinisch herausgegeben unter dem Titel: Apoll. conicorum sectionum libri quintus, sextus et septimus in Graecia deperditi, ex Arabico Ms. latinitate donati a Ch. Ravio. Siehe Hoffmann Bibliogr. Lexicon der ges. Litteratur der Griechen und Römer. Th. I, S. 134 ff. Vgl. auch Wenrich de auctorum graecorum versionibus p. 198 seqq. — Maim. citirt diese Κωνικά στοιχεῖα des Apollonius More I, C. 73.

- 29) Zu Seite 41, Z. 4 v. u. Hinsichtlich des Ausdruckes: ليس بغاضل siehe meine Bemerkung in El-Senusi's Begriffsentw. des muh. Glaubensbek. S. 10.
- 30) Zu Seite 45, Z. 2 v. o. Hiermit ist vor Allen wohl Saadia gemeint, der im dritten Abschnitt seines Emunot we-Deot diese Unter-

scheidung zwischen אלעקליה אלעקליה (המצות השכליות) und muschen אלשראיע אלטמעיה) aufstellt und in dessen Werke der "jüdische Kalâm", wie Munk (a. a. O. I, S. 336) treffend sagt, uns entgegentritt. Auf ihn spielt Maim. auch More I, 71 mit den Worten בעין אלגאונים (Munk'sche Ausg. Bl. 94 a) an. S. Munk a. a. O. Vgl. auch Cassel's Anmerkung z. Kusari V, 15 (S. 407).

מל הנביאים (מאירה משה רבינו נסתכל באספקלריא מאינה מאירה משה רבינו נסתכל באספקלריא נסתכלו באספקלריא באספקלריא שאינה מאירה משה רבינו נסתכל באספקלריא. Auf Grund dieses Ausspruches hinsichtlich der Propheten heisst es im Kurân Sur. 42, 50: המאינה וועל ביי ו

Die Stelle in seinem Commentar zu Kelim, auf welche Maim. hier hinweist, lautet folgendermassen: אשר יששר אות מאחוריו והוא אצלי מלה מורכבת "ספק ראיה" (!!) וזה לראות מאחוריו והוא אצלי מלה מורכבת "ספק ראיה" (!!) וזה שיראה אחורי המכסה שהוא מזכוכית או מן בלאר או מן דבר ספירי לא יראה במקומו האמתי וכן לא יראה על שיעורו האמתי ויקראו החכמים המכסה הבהיר מאד אשר לא יסתיר דבר מאחוריו אספקלריא המאירה ואמר על צד המשל בהשגת מרע״ה לאלהות שהוא השיג הבורא יתברך על תכלית מה שאפשר האדם מאשר הוא בתמר ההשגה שישיגהו כמו שאמר יתברך מזה כי לא יראני האדם והי.

32) Zu Seite 47, Z. 7 v. u. Der hier angeführte talm. Ausspruch (der auch durch: "Die ...... auf Einem, der weise, tapfer und reich ist" wiedergegeben werden konnte) hat Sabb. 92° statt der Worte אין הנבואה, wie an unserer Stelle, אין השכינה und zum Schluss noch den Zusatz: ובעל קומה ("von hoher Statur"); Ned. 38a heisst es dagegen am Anfange: ועניו, was jedenfalls אין הקב"ה משרה שכינתו, was jedenfalls besser ist als בעל קומה, da die Bescheidenheit in Wahrheit die Tugend ist, welche den andern, intellectuellen wie moralischen Tugenden erst ihren rechten Werth verleiht und auch Mose, auf den an dieser Stelle vorzüglich Rücksicht genommen wird, dadurch vor Allen sich auszeichnete. Albo (Ikkarim III, 12) führt dieselben rabbin. Worte mit der Fassung: an und bemerkt hierbei, dass diese Eigenschaft zur Würde und Wirksamkeit des Propheten aus dem Grunde nothwendig sei, damit er dadurch an Ehre und Anschen (und somit auch an Einfluss) beim Volke gewinne (כדי שיהיה מקובל ומהודר בעיני האומה). — In Uebereinstimmung mit seiner hier geäusserten Ansicht über das wesentlichste Erforderniss zur Erlangung der Prophetenwürde spricht sich Maim. auch in seinem Jad aus. Daselbst sagt er (Jesode ha-Tora C. 7, 1): מיסודי

הדת לידע שהאל מנביא את בני האדם, ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בהכמה גבור במידותיו ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד והוא בעל דעה רחבה נכונה עד מאד. אדם שהוא ממולא בכל המידות האלו שלם בגופו כשיכנס לפרדס וימשך באותן הענינים הגדולים הרחוקים ותהיה לו דעה נכונה להבין ולהשיג והוא מתקדש והולך ופורש מדרכי כלל העם ההולכים במהשבי הזמן והולך ומזרז עצמו ומלמד נפשו שלא תהי' לו מהשבה כלל באחד מדברים בטלים ולא מהבלי הזמן ותהבולותיו אלא דעתו פנויה תמיד למעלה קשורה תחת הכסא להבין באותן הצורות הקדושות המהורות ומסתכל בהכמתו של הקדוש ברוך הוא מצורה ראשונה עד טבור הארץ ויודע מהן גדלו, מיד רוח הקודש שורה עליו.

Intellectuelle und sittliche Vollendung, vollkommenes Erhabensein über alles endliche Treiben, freiester Aufschwung der Seele in all ihrer Energie und Reinheit zu Gott, liebevollste Betrachtung der göttlichen Grösse und Erhabenheit und der Wunder seiner Schöpfung - dies sind die nothwendigen Bedingungen, von denen sich M. die Prophetie abhängig denkt. So heisst es auch More III, 51 (Scheyer's Ausgabe S. 413), wo Maim. die verschiedenen Erkenntnissstufen durch ein Gleichniss von einem Könige und seinem Palaste zu veranschaulichen sucht: מי שישים כל מהשבתו אחר שלמותו, באלהיות והוא נוטה כלו אל השם יתעלה והוא מפנה מהשבתו מזולתו וישים פעולות שכלו כולם בבחינת הנמצאות ללמור מהם ראיה על הש"י לרעת הנהגתו, אותם על אי זה צר אפשר שתהיה שר, באו אל בית המלך וואת היא מדרגת הנביאים. Ueber den in obiger Stelle vorkommenden Ausdruck: פשיכנם לפרדם vergl. Talm. Tract. Chagiga 14b; Cassel Kusari S. 297; Grätz Geschichte d. Juden IV, 117. Dass hier unter ברךם metaphysische Betrachtungen zu verstehen sind, ist klar.

- 33) Zu Seite 51, Z. 14. Statt רוח נבואה heisst es daselbst: הור Dieses Targum (des Onkelos, wie es gewöhnlich genannt wird) steht bei Maim. in hohem Ansehen, so dass er sich oft darauf beruft und bisweilen auch bei Citaten aus der h. Schrift sich der Worte desselben statt der des Urtextes bedient. Dies erwähnt auch Frankel in seiner Hodegetik p. 322. Vergl. über diese Paraphrase und den Namen ihres Verfassers Geiger's Urschrift, S. 163.
- 34) Zu Seite 51, Z. 3 v. u. کنی, wie hier mit ب und عن verbunden, hat die Bedeutung: etwas mit einem uneigentlichen, an sich einen andern Gegenstand bezeichnenden Namen benennen.
- 35) Zu Seite 53, Z. 17. Die gewöhnliche Erklärung der Worte בראים ist: das Schauen Gottes in seinen Manifestationen, sowohl im Reiche der Natur, wie in der Geschichte. שום dagegen wird erklärt als "Gott in der Unmittelbarkeit der Erscheinung" (Philippson), die ganze Fülle und Herrlichkeit seines Wesens (בבור) unmittelbar offenbarend.

36) Zu Seite 55, Z. 8 v. u. Die Freiheit des Menschengeistes, seine aus dem Bewusstsein hervorgehende freie Selbstbestimmung ist der feste Grund, auf dem alle Sittlichkeit ruht. In ihm, wie in dem Denkvermögen besteht die Ebenbildlichkeit des Menschen mit Gott und auf sie muss jede wahre Religion und Philosophie ihre ethischen Lehren bauen. Schön äussert sich Philo über die Freiheit des Menschengeistes in folgenden Worten: "Sie allein (die Vernunft) hat der erzeugende Vater der Freiheit gewürdigt (μόνην αὐτὴν ὁ γεννήσας πατὴρ έλευθερίας ήξίωσε); die Bürde der Nothwendigkeit fortlassend, liess er sie ungebunden und beschenkte sie mit dem würdigsten und ihm selbst eigenthümlichen Besitze, mit der freien Selbsthestimmung (καλ τὰ τῆς ἀνάγκης ἀνεὶς δεσμὰ ἄφετον εἴασε, δωρησάμενος αὐτῆ τοῦ πρεπωδεστάτου καὶ οἰκείου κτήματος αὐτῷ τοῦ έχουσίου μοῖραν). Quod deus immut. p. 76 (ed. R.) — Was das Judenthum anbetrifft, so gehört die Lehre von der menschlichen Freiheit zu seinen Fundamental-Sätzen und ist daran stets in allen Phasen seiner Entwickelung als an einem wesentlichen Glaubensmomente in gleicher Weise festgehalten worden. Die griechische Philosophie hat — wenigstens in ihren Haupt-Repräsentanten — dasselbe Princip ausgesprochen. Aristoteles, auf den Maim. hier wohl vor Allem hinweist, lehrt dies in seiner Ethik an vielen Stellen. Wir wollen nur Eine anführen, die uns am besten hierher zu passen scheint, nämlich Eth. Nicom. III, C. 5. Das. heisst es: "Οντος δή βουλητοῦ μέν τοῦ τέλους, βουλευτών δὲ καὶ προαιρετών τών πρός τὸ τέλος, αἱ περὶ ταῦτα πράξεις κατά προαίρεσιν είεν αν, καὶ έκούσιοι αἱ δὲ τῶν ἀρετῶν ἐνέργειαι περὶ ταῦτα. Έφ' ήμῖν δὴ καὶ ἡ άρετὴ, όμοίως δὲ καὶ ἡ κακία ἐν οἶς γὰρ ἐφ' ἡμῖν τὸ πράττειν καὶ τὸ μὴ πράττειν καὶ ἐν οἶς τὸ μὴ καὶ τὸ ναὶ ώστ, εἰ τὸ πράττειν, καλὸν ου, ἐφ' ήμεν ἐστι, καὶ τὸ μὴ πράττειν ἐφ' ήμεν ἔσται, αἰσχρὸν ὄν καὶ εί τὸ μὴ πράττειν, χαλὸν ὂν, ἐφ' ἡμῖν, χαὶ τὸ πράττειν, αἰσχρὸν ὂν, ἐφ' ἡμῖν. Εί δ' έφ' ήμεν τὸ τὰ καλὰ πράττειν καὶ τὰ αίσχρὰ, ὁμοίως δὲ καὶ μὴ πράττειν (τοῦτο δὲ ἦν, τὸ ἀγαβοῖς καὶ κακοῖς εἶναι) ἐφ' ἡμῖν ἔσται τὸ έπιειχέσι καὶ φαύλοις είναι ("Da der Wille den Zweck bestimmt und die Ueberlegung und der Entschluss es sind, die auf das, was zum Zweck gehört, sich beziehen, so folgt hieraus, dass die darauf zielenden Handlungen nach freier Entschliessung entstehen und freiwillig sind. Die Wirksamkeit der Tugenden beruht aber hierauf. In unserer Macht liegt daher die Tugend und das Laster. Denn das, was in unserer Macht steht zu thun, können wir auch nicht thun, und wiederum, was wir zu unterlassen fähig sind, das können wir auch thun. Wenn nun etwas zu thun, was (zu thun) schön ist, in unserer Macht steht, so wird es auch in unserer Hand liegen, das zu unterlassen, was (nicht zu thun) schimpflich ist. Und wenn das nicht zu thun, was (nicht zu thun) schön ist, von unserm Willen abhängt, so wird es auch unserm Willen gegeben sein, das zu thun, was (zu thun) schimpflich ist. Wenn es nun auf unserem Willen beruht, das Schöne und Schimpfliche zu thun, so hängt es ebenso von ihm ab, es nicht zu thun (dies aber ist: gut und böse

sein); in unserm Willen wird es daher liegen, rechtschaffen oder schlecht zu sein.")

37) Zu Seite 57, Z. 18. Maim. kämpft hier gegen jede Art von Fatalismus und Determinismus an. Er mag hinsichtlich des letzteren besonders die muhammedanische Secte der Aschäriten (الاشاعة) im Auge gehabt haben, gegen deren Ansichten von der Vorherbestimmung Gottes er ausdrücklich More III, 17 polemisirt. Sie glauben nämlich, dass Alles, was der Mensch thut und leidet, alle seine Handlungen und Bestrebungen nothwendig eintreten müssen, weil Gott es vorherbestimmt habe. "Gottes Wille, sagen sie, ist ein einiger, ewiger, der sich auf alles Gewollte von seinen speciell bestimmten Handlungen und den Handlungen seiner Geschöpfe bezieht, insofern sie (die Handlungen) von ihm geschaffen sind, nicht insofern sie von ihnen angeeignet sind. Er will Alles, das Gute und das Böse, das Nützliche und das Schädliche derselben; und wie er will und weiss, will er von den Menschen das, was er weiss ..... und das ist sein Urtheil und seine Bestimmung und sein Rathschluss, welcher nicht verändert und vertauscht wird." (Siehe Haarbrücker Schahrastâni's Religionspartheien I, S. 102). Maim. sagt daher ganz richtig (a. a. 0. ויתחייב מוה הרעת שיהיה עניין התורות בלתי: (Scheyer's Ausgabe S. 97 מועיל, כלל, אהר שהאדם אשר לו נתנה כל התורה לא יוכל לעשות דבר לא לקיים מה שצווה בו ולא להזהר ממה שהוזהר ממנו.

Dieser Ansicht der Aschariten, wie überhaupt der muhammedanischen Orthodoxie, tritt auch die Secte der Mu'taziliten (Klaus) entgegen. Ihr Gründer Wâszil Ibn-'Atâ († 749 der christl. Zeitr.) lehrt: "Gott ist weise und gerecht und man kann mit ihm nicht Böses und Ungerechtigkeit zusammenbringen und es ist desshalb unmöglich, dass er von den Menschen das Gegentheil von dem "was er befohlen, wolle und dass er etwas über sie festsetze, nachher aber ihnen deswegen vergelte; der Mensch ist es vielmehr, der beim Guten und Bösen, Glauben und Unglauben, Gehorsam und Ungehorsam thätig ist und daher wird ihm für sein Thun vergelten; der Herr hat ihm über dies Alles das Vermögen zugestanden. Es ist unmöglich, dass dem Menschen das Thun anbefohlen wird, er aber nicht die Möglichkeit zum Thun habe, er findet vielmehr in sich selbst das Vermögen und das Thun; wer das läugnet, der läugnet das, was durch die Nothwendigkeit gegeben ist." Siehe Schahrastânia. a. O. S. 45 ff. Die Mu'tazila haben wegen dieser Lehre von der Wil-

zwar eigentlich gerade: "Beschluss und Vorherbestimmung Gottes" bedeutet, jedoch deshalb dieser Secte, wie Haarbrücker a. a. O. S. 387 vermuthet, den Namen gegeben haben mag, weil sie zuerst und allein das Kadar zum Gegenstande ihrer Untersuchung und Forschung machten). Sie selbst wollen diesen Namen nicht anerkennen, weil er von orthodoxer Seite als Schimpf betrachtet und der traditionelle Ausspruch Muhammed's

gegen sie angeführt wurde: "die Kadarija sind die Magier dieser Gemeinde". Es liegt jedenfalls etwas Richtiges in ihrer (in den Mevâkif ed. Sörensen p. 334 angeführten) Behauptung: "Derjenige, welcher das Kadar im Guten wie im Bösen Gott zutheilt, verdient den Namen Kadarija eher als wir und zwar deshalb, weil Der, welcher das Kadar annimmt, richtiger danach bezeichnet wird, als Derjenige, welcher es läugnet." Sie nennen sich wegen ihrer Lehre von der absoluten Einheit und Gerechtigkeit Gottes Anhänger der Gerechtigkeit und des Einheitsbekenntnisses (المحال والترحيد). Siehe Haarbrücker a. a. O. S. 387. Munk a. a. O. S. 337.

- 38) Zu Seite 59, Z. 2. Vgl. hierzu More III, 20 (Sch. S. 129).
- 39) Das. Z. 8 v. o. Siehe Nidda 16b; Berachot 33b.
- 40) Zu Seite 61, Z. 4. Maim. deutet diesen Bibelvers, dessen richtige Uebersetzung ist: "Dass nicht käme aus dem Munde des Höchsten das Böse wie das Gute (näml. hinsichtlich der menschlichen Schicksale)?" ähnlich dem Midrasch, doch mit dem Unterschiede, dass dieser ihn nicht auf die Quelle, sondern auf die Folgen der guten und bösen Handlungen bezieht, indem er sagt: הרעה באה על עושה הטובה Siehe Midr. R. Debar. C. 4.
- 41) Zu Seite 63, Z. 19. Maim. kommt auf die hier ausgesprochene Ansicht in seinem Gommentar zu Aboth (V, 6) noch einmal zurück und zwar mit folgenden (von Munk I. I. 1, 296 im arab. Original nebst Uebersetzung mitgetheilten) Worten: קר הוא אלפצל אלמשיה פי כל הין בל פי אול עמל אלאשיא געל לא יעתקרון בהרות אלמשיה פי כל הין בל פי אול עמל אלאשיא געל פי טביעתהא אן ינעמל פיהא כל מא אנעמל, כוי אן אלשי אלדי אנעמל אכתרי והו אלאמר אלטביעי או כאן פי אלנארר והי אלמעגוה, ולדלך קאלוא אן פי אליום אלמארם געל ללארץ אן תכסף בקרה וללהגר אן תכלה וללאתאן אן תכלם וכדלך סאירהא.

Der ganze Unterschied zwischen den "natürlichen" Dingen und den "Wundern" liegt demnach nur in dem öfteren oder seltneren Eintreten der nach unabänderlichen Gesetzen von Urbeginn an in dem grossen Weltenplane bestimmten Erscheinungen. Die Spaltung der Erde bei der Empörung Korach's, das Hervorquellen des Wassers aus dem Felsen, das Sprechen der Eselin Bileam's und die übrigen wunderbaren Erscheinungen haben somit ihre natürliche Stelle in dem Gausal-Nexus, der nach dem göttlichen Willen in der Welt herrscht und schon bei dem Schöpfungswerke für alle Zeiten von Gott festgestellt wurde. Diese Ansicht der Rabbinen, die Maim. hier zu der seinigen macht, finden wir auch in folgender Stelle des Midrasch ausgesprochen: א"ר יוהנן תנאין התנה וישב הים שיהא נקרע לפני ישראל הה"ר (Exod. 14, 27) וישב הים לפנות בקר, לאיתנו, לתנאין שהתנה עמו. א״ר ירמיה בן אלעזר לא עם הים כלבד התנה הקב"ה אלא עם כל מה שנברא בששת ימי בראשית.

Und auf diese "Bedingungen", wie die bei der Schöpfung gehegten und in dem Weltganzen sich verwirklichenden göttlichen Absichten bildlich bezeichnet werden, werden dann verschiedene wunderbare Ereignisse in der Geschichte Israels zurückgeführt. Siehe die ganze Stelle Midr. R. Genesis. C. 5. Vgl. auch Mendelssohn's Bemerkungen über diesen Punct in seinen "Betrachtungen über Bonnet's Palingenesie" (Gesamm. Scrhiften, III, 147 ff). Diese Auffassung der Wunder gründet sich auf die richtige Erkenntniss von der Vollkommenheit der göttlichen Weisheit, die in dem von ihr einmal bestimmten Gange der Welt und der für alle Zeit festgesetzten Ordnung, nach welcher alle Erscheinungen in der Natur ins Leben treten sollen, nicht zu besondern Zeiten eine Veränderung vornehmen könne, welche die schöne Harmonie des Ganzen störte; alle diese scheinbaren Abweichungen von dem regelmässigen Verlaufe der Dinge in der Natur müssen daher von vornherein in dem Plane der göttlichen Vorsehung gelegen haben und denselben Gesetzen unterworfen sein, nach denen das ganze kosmische Leben bestimmt ist und in ungestörter Ordnung sich erhält. Wäre dies nicht der Fall, so würde das auch eine Veränderlichkeit in dem Wesen Gottes selbst involviren, da ja Gott dann erst im Laufe der Zeit gewisse Phänomene, die ursprünglich nicht in seinem Rathschlusse gelegen haben, eintreten zu lassen beschlossen und somit in seinem Willen sich geändert hätte. Der göttliche Wille ist aber ewig derselbe und es widerspräche durchaus der absoluten Vollkommenheit Gottes, bei ihm in irgend einem Punkte eine Veränderung anzunehmen. Er hat von Ewigkeit her Alles bestimmt und was auch immer durch seine schaffende Kraft hervorgebracht wird - diese Kraft aber äussert sich in jedem Augenblicke: ohne die ewig wirkende und in jedem Zeitpunkte von Neuem in der Welt thätige Gotteskraft ist der Bestand dieser unmöglich — das hat von Urbeginn an in seinem Willen gelegen, nicht aber ist es einem in jedem Zeitpunkte neuen Willensacte (הרות אלמשיה פי כל הין) Gottes zuzuschreiben. — Wir finden diese Gedanken im Wesentlichen bei Spinoza wieder. Er sagt (Princ. philos. Cart. 1, prop. 20): Deus omnia ab acterno pracordinavit und beweist dies in folgenden Worten: Quum Deus sit aeternus, erit ejus intelliyentia aeterna, quia ad ejus aeternam essentiam pertingt. Atqui ejus intellectus ub ejus voluntate sive decreto in re non differt. Ergo quum dicimus, Deum ab acterno res intellexisse, simul dicimus, eum ab ueterno res ita voluisse sive decrevisse. Ferner (Cogit, metaph. 1, 3, §. 9) hinsichtlich des Möglichen und Zufälligen, das blos auf einem Mangel in unserer Erkenntniss beruhe: Si quis autem id ipsum negare velit, illi suus error nullo negotio demonstratur. Si enim ad naturam attendat, et quomodo ipsa a Deo dependet, nullum contingens in rebus esse reperiet, hoc est, quod ex parte rei possit existere, et non existere, sive, ut vulgo dicitur, contingens reale sit; quod fucile apparet ex co, quod (ax. 10. part. 1. princ. phil.) docuimus, tantam scilicet vim requiri ad rem creandam, quam ad ipsam conservandam. Quare nulla res

creata propria vi aliquid facit, codem modo ac nulla res creata sua propria vi incepit existere. Ex quo sequitur, nihil fieri, nisi vi causac omnia creantis, scilicet Dei, qui suo concursu singulis momentis omnia procreat. Quum autem nihil fiat nisi a sola divina potentia, facile est videre, ea quae funt, vi decreti Dei ejusque voluntatis fieri. At quum in Deo nulla sit inconstantia nec mutatio, illa, quae jam producit, se producturum ab aeterno decrevisse debuit; quumque nihil magis necessarium sit ut existat, quam quod Deus extiturum decrevit, sequitur, necessitatem existendi in omnibus rebus creatis ab aeterno fuisse. Ausführlicher handelt er über diesen Punkt im ersten Theile seiner Ethik, wo es Propos. 29 heisst: In rerum natura nullum datur contingens, sed omnia ex necessitate divinae naturae determinata sunt ad certo modo existendum et operandum, und Propos. 33: Res nullo alio modo neque alio ordine a Deo produci potuerunt, quam productae sunt. Siehe die Beweise und Scholien hierzu, besonders die Scholien 1 und 2 zu letzterem.

Was die Wunder anbetrifft, so sucht er zu beweisen, dass "Nichts wider die — wie wir oben gesehen, ganz von dem Willen Gottes abhängende — Natur geschehe, sondern dass dieselbe eine ewige, feste und unveränderliche Ordnung beobachte, und damit, was (eigentlich) unter einem Wunder zu verstehen sei, dass wir aus den Wundern weder die Wesenheit, noch die Existenz und daher auch nicht die Vorschung Gottes erkennen können, sondern dies Alles sich weit besser aus der festen und unveränderlichen Ordnung der Natur erkennen lasse." Das Wort "Wunder" kann nach seiner Ansicht blos respective der Meinungen der Menschen verstanden werden und nichts Anderes bedeuten als "ein Werk, dessen natürliche Ursache wir nicht durch ein Beispiel irgend einer andern gewöhnlichen Sache erklären können oder wenigstens der selber nicht kann, der ein Wunder beschreibt oder erzählt." Siehe seinen Tractat. theol.-polit. C. VI. Vgl. hierzu seine Briefe 21 und 23. —

- 42) Zu Seite 63, Z. 7 v. u. Die Worte des Targum lauten: הא אדם הוה יהידי בעלמא מַנָּיה למידע טב וביש.
- 43) Zu Seite 71. Die hier von M. behandelte Frage über "das Verhärten des Herzens Pharao's" u. s. w. hat den Commentatoren der betreffenden Stellen viele Schwierigkeit gemacht und oft zu den gesuchtesten Erklärungen Veranlassung gegeben. Am einfachsten und sachgemässesten erscheint uns Philippson's Aussaung der Sache. Er sagt (s. seinen Commentar z. St.): "Die Ausdrücke מקשר, ארקשו fl. sind durchaus nicht metaphysisch zu urgiren, sondern es wird hier (nach biblischer Weise) eine Thatsache stricte auf Gott als ursächliches Moment zurückgeführt, und es soll nur angedeutet werden, dass die Weigerung Ph.'s im Plane Gottes und mit den Zwecken Gottes übereinstimmend geschah, weil nämlich Gott hierbei in einer steigenden Reihe von wunderbaren Geschehnissen die Gemüther der Israeliten zur Offenbarung vorbereiten, ihnen und

den Aegyptern die Vorstellung von Gottes allmächtiger Wunderkraft nahe bringen wollte. Weil nun hierbei der Zweck Gottes der etwaigen Frage: warum Gott nicht mit einer wundersamen Aeusserung sofort den Auszug der Israeliten bewirkte? gegenüber auseinandergesetzt werden soll, so wird seine Activität auch auf die Seclenzustände Ph.'s, aus denen die hartnäckige Weigerung hervorging, ausgedehnt." — Maimuni's Behandlung der Frage, die sich ganz auf metaphysischem und ethischem Boden bewegt, hat - wie gezwungen uns auch die Lösung derselben vorkommen muss - doch das Verdienst, dass auch hierbei die Willensfreiheit des Menschen aufs Stärkste betont und das zeitweilig eingetretene Unvermögen, von ihr Gebrauch zu machen, eben nur als Strafe für vorangegangene Bosheit dargestellt wird. Wir haben also auch hier an keine Praedestination, sondern einfach an einen Act der göttlichen Gerechtigkeit, die dem Sünder die verdiente Strafe zu Theil werden lässt, zu denken. — Dasselbe gilt auch in Betreff der anderen von Maim. angeführten Fälle.

- 44) Zu Seite 77, Z. 2 v. u. In dieser Rücksicht stimmt Maim. in der Auffassung der göttlichen Attribute vollkommen mit den Mu'tazeliten überein. Sie lehren nämlich in gleicher Weise wie M., dass die Attribute nichts zu dem Wesen Gottes Hinzukommendes (إيدة على) sind, da sonst eine Mehrheit in Gott statuirt und damit seiner absoluten Einheit widersprochen würde. Es sei vielmehr Alles, was von Gott prädicirt wird, in seinem Wesen selbst schon enthalten und durch sein Wesen selbst gegeben. So sagen sie: هو عالم لذاته قادر لذاته und man kann daher von Gott nur das حى لداته لا بعلم وقدرة وحيوة Mächtigsein (قادرية), Wissendsein (عالمية) u. s. w., nicht aber die Macht (قدرة) oder das Wissen (علم) prädiciren. Vgl. hierüber Pocock, Specimen historiae Arabum, p. 217 ff., Sörensen's Mevakif, p. 29 ff., Sale Uebers, des Koran (deutsch v. Arnold) in der vorläufigen Einleitung p. 199 ff. und Schahrastani's Religionspartheien, deutsch v. Haarbrücker p. 42. Maim. spricht über diesen Punkt noch More I, C. 53 und 57 und Jesode ha-Tora II, 10. — In welcher Hinsicht er sich betreffs der göttlichen Attribute von den Mu'tazeliten unterscheidet, siehe bei Munk a. a. O. p. 209 u. 232.
- 45) Zu Seite 79. Hierüber handelt Maim. auch More I, im 68. Capitel. Dort heisst es gleich am Anfange in vollster Uebereinstimmung mit unserer Stelle: אלמת שהרה הדה אלקולה אלתי קאלתה אלקולה אלתי והו קולהם אנה אלעקל ואלעאקל ואלמעקול ואן פי אללה תעאלי והו קולהם אנה אלעקל ואחד לא תכתיר פיה וקר הדה אלתלתה מעאני פיה תעאלי הי מעני ואחד לא תכתיר פיה וקר דכרנא נהן דלך איצא פי תאליפנא אלכביר אד הדה קאעדה שריעתנא כמא בינא הנאך אעני כונה ואהדא פקט ולא יצאף אליה שי אכר מעני אן לא יכון תם שי קרים גירה ולדלך יקאל הַי י"י ולא יקאל הי

Siehe Munk's Uebersetzung S. 301 ff. und in Betreff des Satzes von der absoluten Identität des Denkens, des Denkenden und des Gedachten in Gott daselbst Anmerkung 4. Vergl. auch Hegel, Geschichte der Philosophie, II, 330 ff. und Schahrastania a. O. S. 255. Die Stelle in seinem Jad, auf die Maim. hier hinweist, ist Jesode ha-Tora II, 10.

Hinsichtlich des "Lebens Gottes" sagt auch Spinoza, ganz übereinstimmend mit unserem Autor: "Vis, qua Deus in suo esse perseverat, nihil est praeter ejus essentiam; unde optime loquuntur, qui Deum vitam vocant. Nec desunt theologi qui sentiant (hiermit meint er sicherlich vor Allen unsern Maimuni), Iudaeos hac de causa, nempe quod Deus sit vita et a vita non distinguatur, quum jurabant, dixisse: "I vi vus Jehova, non vero "I vi vi de Jehovae; at Joseph quum per vitam Pharaonis jurabat, dicebat: I vi ta Jehovae; at Joseph quum per vitam Pharaonis jurabat, dicebat: I vi I vita Pharaonis." Cogit. Metaph. II, 4, §. 3. — Für die Richtigkeit der Ansicht Maim.'s sprechen drei Bibelstellen, wo beide Ausdrücke neben einander vorkommen, nämlich 1 Sam. 20, 3; 25, 26 und 2 Kön. 2, 2, und es immer heisst: III vi III vi vi VIII vi V

Zu Seite 81. Die hier von M. versuchte Lösung der alten, vielfach von Theologen und Religionsphilosophen besprochenen Frage: wie sich die menschliche Freiheit mit der Allwissenheit (dem Vorherwissen) Gottes vereinigen lasse? kann uns, wie trefflich und tief durchdacht auch einzelne hierbei von ihm gemachte Bemerkungen sind, nicht befriedigend erscheinen, weil die Frage eigentlich offen gelassen und nur das constatirt wird, dass wir das Wissen Gottes nicht zu begreifen vermögen.

Unser Autor kommt auch in seinen späteren Schriften, wo er die Frage wesentlich in derselben Weise behandelt (siehe Hilchoth Teschuba V, 4—5, und More III, 20), zu keinem anderen als diesem negativen Resultat und wird aus diesem Grunde an ersterer Stelle von seinem heftigen Gegner R. Abraham b. David in dessen Hassagoth aufs Bitterste getadelt, dass er überhaupt diesen Punct zur Sprache gebracht.

Befriedigender ist die Art, wie (vor ihm) Saadia in Emunoth we-Deoth (IV, 12) die Frage zu lösen suchte.

על אמתת הויתם ומה שיש מהם ממה שיחרשהו הוא כבר ידע שיחרשהו ומה שיש מהם מה שיבחרהו האדם כגר ידע שהאדם יבחרהו.)

"Sagt nun Jemand: wenn Gott (z. B.) weiss, dass dieser Mensch sprechen wird, wie kann er dann (aus Freiheit) schweigen? so sprechen wir klar den Gedanken aus: wenn der Mensch anstatt zu sprechen (aus Freiheit) schweigt, so hätten wir als den ersten Satz hinstellen müssen, dass Gott dieses Menschen Schweigen weiss, nicht aber war es geziemend, zu behaupten, dass er sein Reden weiss. Denn Gottes Wissen hat das Werden des menschlichen Thuns, wie es durch den Gedanken frei erzeugt wird, zum Gegenstande (שחה באר בארשבה). Und Gott kennt selbst den Gedanken."

Dieses Wissen des Gedankens und des daraus hervorgehenden Handelns ist aber nicht die nothwendig bewirkende Ursache ihres Seins, sondern dies erzeugt sich frei, ob auch ganz so, wie es gewusst worden.

Hierin liegt in der That das wichtigste Moment zur Lösung der ganzen Schwierigkeit. - Wesentlich von diesem Gesichtspunkte aus betrachtet auch Mendelssohn die Frage und sagt sehr richtig: "Das Vorhersehen Gottes ändert nichts in den freien Entschliessungen vernünftiger Geschöpfe, ob es gleich mit der vollkommensten Gewissheit von Ewigkeit her Alles umfasst, wozu sich diese in alle Zukunft entschliessen und nicht entschliessen werden." Philippson (s. lsr. Religionslehre II, 99), der hiermit ganz übereinstimmt, weist darauf hin, wie auch der Mensch Handlungen von Menschen, deren Verhältnisse, Character und Ansichten er genau kennt, wohl voraus wissen kann, ohne dass hiermit diesen Menschen die Freiheit ihrer Handlungen beschränkt ist; es sei daher völlig begreiflich, dass "das vollkommene Wissen Gottes die freien Entschliessungen der Menschen vollständig voraus wisse, ohne dass sie aufhören, freie Entschliessungen zu sein." Wir sind mit diesem Argumente vollkommen einverstanden und wollen nur noch die Bemerkung hinzufügen, dass wir es mit Wegscheider (s. Institutiones theologiae p. 279), ohne jedoch darin, wie er, die Lösung der Frage zu sehen, für besser halten, von Gott statt des Ausdruckes "Vorherwissen" den angemessenern "Wissen" zu gebrauchen, weil ja dem ewig Seienden und über das Zeitliche absolut Erhabenen in jedem Momente Alles gegenwärtig ist und daher bei ihm nicht gut von einem Vorher oder einem Nachher gesprochen werden kann. So sagt schon Augustin (in der bei Wegscheider angeführten Stelle): "Quid est praescientia nisi scientia futurorum? Quid autem futurum est Deo, qui omnia supergreditur tempora? Si enim scientia Dei res ipsas habet, non sunt ei futurae, sed praesentes, ac per hoc non jam praescientia, sed tantum scientia dici potest".

Zum Schlusse können wir das hier Bemerkte in dem Einen Worte der Weisen (Pirke Aboth III, 19) zusammenfassen: הכל צפוי והרשות נתונה, Alles wird von Gott geschaut, dennoch aber ist dem Menschen Freiheit gegeben".

Zusätze,

Berichtigungen des Pocock'schen Textes nebst den von Prof. Fleischer hinzugefügten sprachlichen Bemerkungen enthaltend.

S. 2, Z. 16. בُهَذَّب יהרב, vulgär statt בُهَذَّب יהרב.

Z. 18. אלאמרות אלא אלאמרות אלא אלאמרות אלא אלאמרות אלא אלאמרות אלאמר

- S. 4, Z. 10. אלאכֿר DDJ, bei Pocock mit einem Artikel zuviel אלאכֿר. Dagegen fehlt bei ihm der Artikel vor dem zweiten אפעאל in der folgenden Zeile.
  - Z. 12. אנהמא, bei Pocock mit einem überflüssigen 1: אנהמא.
- Z. 14. אחרהא, bei Pocock dafür אחרהא. Ebenso S. 16, drittletzte Z. לחמא statt Pocock's להמא.
  - Z. 23. אלוארבה , vulg. st. בּוֹנאָדבה. בּוֹנארבה.
- Z. 25. אלמומיה statt Pocock's פוניהייניט ואלמומיה, was er aber richtig mit "distinctricem" übersetzt.

- S. 6, Z. 15. אורמו אווא (אורמול), bei P. weniger wahrscheinlich אינו או אורמול, vel putarunt, vel opinuri fecerunt." Das otiirende א am Ende des zweiten Wortes ist nur der Gleichmässigkeit wegen hinzugesetzt worden; es fehlt bei Maimonides nach hebräischer und altarabischer Weise oft.
- Z. 22. אלקור statt Pocock's אלקוי "harum facultatum". Es ist aber nur von dem Begehrungsvermögen die Rede; vgl. die drittletzte Zeile.
- S. 8, Z. 12. אלאטרועראר. Bei P. fehlt das letzte א, aber er übersetzt richtig "dispositio".
- Vorl. Z. ובהדין. Pocock's ובהדין steht wohl zunächst für היוברות (vgl. die Bemerkung zu S. 10, Z. 17 und zu S. 62, Z. 14), nach dem spätern Sprachgebranche, auf sächliche Duale wie auf gebrochene Plurale den Singularis femin. der Pronomina und Adjectiva zu beziehen. Siehe Berichte über die Verhandlungen der phil.-histor. Classe der K. Sächs. Ges. der Wissensch., 8. Bd., 1856, S. 11 und S. 12. Doch haben wir היוארן אלואין geschrieben nach S. 10, Z. 3, und S. 52, Z. 10; vgl. auch S. 10, Z. 8, היואר אלואין אלואין.
  - S. 10, Z. 3. NIM, bei Pocock durch einen Druckfehler NIM.
- Z. 17. הלה, bei Pocock אלה, wie in vulgären Schriften oft אלים für אלים oder שלים und umgekehrt steht, was sich leicht aus dem Zusammenfliessen beider Formen in der Aussprache erklärt. S. die Bemerk, zu S. 62, Z. 14 und S. 76, Z. 6.
- Z. 24. עלא, bei P. אלא, אב, nach auffälliger magrebinischer Schreibweise.
- S. 12, Z. 10 u.11. אלמלאים und אלמלאים und לבלה, מלאים und שלמללאים (von كُلُمُ und בולגלא), zuträglich, während P. durch falsche Ableitung von על med. Waw "vitiosa" und "corum quibus nihil inest vitii" übersetzt.
- Vorl. Z. פינהנהותם. Poc.'s פינהנותם ist entweder, wie hier geschehen, durch Einsetzung eines zweiten ה auf das vierbuchstabige زُعُهُمُ oder durch Ausstossung des zweiten שו auf das dreibuchstabige وَنَهُمُ عِنْ عَلَى عَلَى عَلَى اللهُ عَلَى عَلَى اللهُ عَ
- S. 14, Z. 5. פֿקאל, bei P. blos קאל. Wohl möglich, dass hier Maimonides selbst sich die Nachlässigkeit der Neueren, das im Nachsatze von בּבּוֹנִי أَمَّا (בַּבּּוֹנִי أَمَّا) eenannt) auszulassen, erlaubt hat (s. Epistola critica Nasifi ad de Sacyum ed. Mehren, p. 4). Zwar schreibt er Z. 7

richtig אוצפהם, aber ebenso wechselt z.B. Schahrastani ed. Gureton, S. אייי, Z. 4 u. 3 v.u., mit Setzung und Nichtsetzung dieses ف ab.

Z. 18 und S. 16, Z. 2. שרא, bei P. שרא. Mit Umwandlung des א in י, wie oben in הדין הדין (s. die Bemerk. zu S. 8, vorl. Z.) ist dafür das vulg. שראן statt שראן gesetzt worden, wie es z. B. S. 16, Z. 4 heisst: פהמא גמיעא רדילתין, Doch sei darauf hingewiesen, dass S. 42, Z. 15 statt כלאהמא הקא bei P. ebenfalls כלאהמא הקא steht.

Z. 20. אהרהמא אהראהמא בין, bei P. אהרהמא.

S. 16, Z. 9. אלחרג, ein aus Poc. herübergekommener Druckfehler statt אלהרג, הוא , in der hier feststehenden neuern Bedeutung: Jähzorn, eig.: Beklemmung.

Z. 18 ist nach Forderung des Sinnes und nach Pocock's Uebersetzung הוא ביו ביונא hinzugefügt. Das ähnliche vorhergehende Wort mag dieses in Wegfall gebracht haben.

Letzte Z. バカ, bei Poc. バカ.

S. 18, Z. 11. אַלפעל, bei P. ohne 1.

Z. 16. עליה, bei P. אליה.

S. 20, Z. 10. במספוא, bei P. במספוא, blosser Druckfehler, wie die Uebersetzung "animi sui" zeigt.

Letzte Z. ויטנוא, bei P. ויטנוא.

S. 22, Z. 6. ונהוהא, bei P. ונהוהא, Druckfehler.

Z. 7. באנת, bei P. באנת, Druckfehler.

S. 24, Z. 11. השלום, bei P. ממת ohne Artikel; aber vgl. השלום Z. 12.

Z. בז. אלנכאה, bei P. mit unzulässigem hebräischen Artikel הנכאה. Aehnlich S. 26, Z. 3, הלנדאלה statt wie bei P. הלנדאלה.

S. 26, Z. 4. החי, bei P. החי, Druckfehler.

Z. 10. מכל, gegen unsern Bibeltext. Ebenso Z. 13, תגור, bei P. תגור,

Z. 15. אירא, bei P. איר, Dagegen Z. 16 u. 18 in derselben Verbindung איר mit der hier erforderlichen Accusativendung.

Z. 17. אלמנאכה, אלמנאכה, bei P. völlig unverständlich רמנכאר; seine Uebersetzung aber: "ultra concubitus lege illicitos factos" zeigt, dass er richtig אלמנאכה gelesen hat.

S. 28, Z. 12. 783, nach Sinn und Grammatik eingesetzt, fehlt bei P.

Z. 13. ויקצר, bei P. ויקצר, Druckfehler.

Z. 14. كالانج بالكري bei P. ohne Accusativendung الالامين was gerade hier schr hartist, weil dadurch على التميير mit dem Accusativ (s. Caspari, Grammat. arab. p. 186): "damit es (das Glied) nicht an Schwäche zunehme" scheinbar in das unpassende: حتى لا يتزيد ضعف übergeht: "damit nicht zunehme irgend eine Schwäche."

Z. 18. אלנאקץ, bei P. אנאקץ.

S. 30, Z. 2. אהרי, bei P. אהר.

Z. 9. היאה, פּגַּלוֹם, Pluralis, bei P. היאה, wie der vorhergehende Singularis. — ואמא, bei P. ואנמא, was durchaus nicht passt. Vergl. die Bemerk. zu S. 60, Z. 11.

S. 36, Z. 20. בתעשימהם, bei P. ohne 1.

Drittl. Z. לים, bei P. לים mit überflüssigem J. Dagegen müsste בלים stehen, wenn אלים nicht als שלים (derjenige welcher), sondern als שית (wenn jemand) zu fassen wäre, so dass לים den Nachsatz bildete. (S. Epistola critica Nasifi ad de Sacyum, p. 81.) Denn לאות ist ein فعل غير متصوف (verbum defectivum). Vgl. z. B. Beidhawii comment. in Coranum, I, S. 115, Z. 3 u. 4.

S. 38, Z. 5. בתאו, bei P. בתאו, Druckfehler.

Z. 13. האלה, d. h. בונג, hei P. falsch אה ohne zurückbeziehendes Suffixum.

Drittl. Z. ושלחוא, bei P. ושלחוא.

S. 42, Z. 3. יהואהא, bei P. mit einem überflüssigen י: יהואהא.

Z. 15. אָרָה, bei P. אָרָה; s. die Bem. zu S. 14, Z. 18.

Z. 17. היי, bei P. ohne J. Umgekehrt Z. 18 היי, bei P. והי.

Z. 19. פולאסיי ואלגצב, bei P. falsch אלגצב, "ira". Das im Texte richtige ולאים אלגבן ist ebenfalls unrichtig durch "metus" übersetzt, als ob es איני אלגבן hiesse.

Drittl. Z. اَلَّسَى, eine Vulgärform für يَّسَى, von يَسِلَّع, statt الله عند عند أَسَاع S. die Bemerk. zu S. 2, l. Z.

S. 44, Z. אָנעה, הפועה, bei P. האנעה.

Z. 10. לאנהם, bei P. באנה.

Z. 11. DIN, bei P. NIN.

S. 46, Z. 10. וברלך שלו, bei P. וברלך. Umgekehrt Z. 12 וברלך, bei P. וברלך.

z. 11. נטקיה, bei P. אלנטקיה.

Z. 21. פונ אונדהא, hei P. פונ ליפל פון ואונדהא. Aber die Uebersetzung "et solidissimae" entspricht dem richtigen פּלֹנֶ בּבַּב פּלּ

S. 48, Z. ז. תוקצה, bei P. mit einem ה zuviel: התוקצה.

- Z. 6. הְלֹקִיה, bei P. בֹלְרִיה, Druckfehler, wie die Uebersetzung "morale" zeigt
  - Z. 9. נביא, bei P. nach hebr. Schreibart נביא.
- S. 50, Z. 5. בארתפעם, bei P. ארתפעם. Das Final-ק des vorhergehenden Wortes hat das zur Verbindung nöthige ב in Wegfall gebracht.
  - Z. 11. ואלפצאיל, bei P. ואלפצאיל, Druckfehler.
  - Z. 17. אלאנסאני, bei P. אלאנסאני, Druckfehler.
  - S. 54, Z. 4. אלי, bei P. אלי, Druckfehler.
- Z. 8. אָבוּה statt בּשָׁבּיׁב, hei P. ganz verkehrt und mit einem falschen Punkte אוֹה. Nach der Uebersetzung "excitetur" scheint er an ein Derivat von בּוֹל med. Waw gedacht zu haben, wiewohl der letzte Buchstabe bei ihm deutlich אונה ist.
- Z. 14 u. 15. בסהולה ואן קצר בה אלשגאעה, bei P. falsch umgegestellt: בה אלשגאעה בסהולה ואן קצר.
  - Z. 20. צההתה א צהבא, bei P. mit einem ה zu wenig צהותה. Drittl. Z. או יעסר, bei P. ואי עסר.
- S. 56, Z. 2; אכאן, bei P. באן; dagegen ist das vor באן fehlende ז falsch vor אלאנטאן Z. 3 gekommen.
- S. 58, Z. 9. אוֹגוֹזאו, wie bei P., d. h. وَٱنْزَدَّجُهَا statt وَٱنْزَدَّجُهَا und dieses statt وَٱنْزَدَّنَتُ , wie Sur. 10, v. 25 وَٱنْزَدَّنَتُ statt وَٱنْزَدَّنَتُ ...
- S. 60, Z. 1. 85, bei P. 5. Man könnte auch 55 lesen, so dass dieses, wie oft, nur ein flexionsloses verstärktes 87 wäre.
- Z. 11. אומא, bei P. wieder, wie S. 30, Z. 9, falsch ואנמא. Der Nachsatz von וואנמא ist קול צהיה Z. 13 u. 14.
- Z. 14. אָקֹה, hier, wie S. 62, Z. 14, als Femininum gebraucht, wie sonst das n. unit. אֹבָּבָּ.
- Z. 16. אהם fehlt bei P.; das muss aber hier, zur Einführung des nominalen Nachsatzes eines conditionellen Vordersatzes, durchaus stehen, wiewohl es auch, ohne das Pronomen, kürzer הקול צהים heissen könnte.
  - S. 62, Z. 14. הֹה, bei P. הֹה; s. die Bemerk. zu S. 10, Z. 17.
- Z. 20. Pocock hat dieser Stelle in der Uebersetzung dadurch die Spitze abgebrochen, dass er nicht beachtet hat, dass das Suffixum im פוח einmal als 1. P. Plur., das andere Mal als 3. P. Sing. genommen und dieses "ab ipso" oder "ex ipso" zu צוב ורעת טוב ורע שוב ורעת פוב ורעת מוב ור
  - S. 64, Z. 10. נבינא, bei P. נבינא.

Letzte Z. אלאכבאר, d. h. לאַנבאר, nicht, wie P. gegen Sinn und Grammatik gelesen hat, וلَّذْخبار ,historiae".

S. 66, Z. 15. พทพ, bei P. กทพ.

Z. 16. עאקבה und פפיה bei P. פמיה und und.

S. 70, Z. 2, ינזע, bei P. יזנע. Drittl. Z. עליהא, bei P. עליהא.

S. 72, Z. 1. פטנתהם, פּֿڟٚגֿישׁ, bei P. בטנתהם.

Z. 8. יקתלונה, bei P. יקתלונה mit ungrammatischer Indicativform. — ייר, bei P. ייר.

Z. 11. زگران بازی به bei P. زگران بازی به wahrscheinlich mit falscher Anziehung des Anfangsbuchst. des folgenden Wortes. Ein "erhabener" oder "imposanter" Ausspruch, نقس جَليل, ist hier weit weniger sinngemäss, als ein "klarer" فقس جَلّي

S. 74, Z. 6. שלפו צלוא, bei P. ללפו שלוא, nach der vulgären Verwechslung von שו שי und ל

Z. 17. וקאל, bei P. יקאל.

S. 76, Z. 3. נהוהא, bei P. בההוא; — Z. 6. אוֹח, bei P. ההה; siehe d. Bemerk. zu S. 10, Z. 17.

Z. 11. אכתיארה, bei P. mit überfl. ואכתיארה, ואכתיארה.

S. 78, Z. 3. אנה אלעלם והו אלעאלם והו אלעאלם, bei P. falsch umgestellt: אלעלם והו אלעאלם והו אלעאלם והו אלעאלם.

Z. 18. והו, bei P. והו.

Berichtigungen und Nachträge.

```
S. 2 Z. 3 v. u. statt אלגפס ו אלאנפס.
   5 ,,
                        den aufgestiegenen I. den über ihn aufgestiegenen.
         20 v. o.
          4 v. u.
                        Vermögens 1. Begehrungsvermögens.
                        nia 1. aia.
  10 ,,
          17 v. o.
., 11 ,,
                        Umgedrehte 1. Umgekehrte.
          16
                        טב ו. שב.
,, 14 ,,
                        אלחרג ו. אלחרג.
,, 16 ,,
                        שגאען l. שגאען.
         17
,, 16 ,,
                        אלתבדיר 1. אלתבדיר.
,, 16 ,,
          20
,, 18 ,,
          11
                        אלנפס ו אלפנס.
,, 22 ,,
                        " I. " und so auch an den übrigen Stellen, wo
          13
                           dieses Wort vorkommt.
                       ואחר 1. ואחר.
,, 24 ,,
          1
,, 25 ,,
         26
                        Verfas- 1. Verfassung.
           9
                        rai 1. 'ai.
          3
                        המורים l. המורים.
,, 30 ,,
          2 v. u. "
                       Geschfechtstriebes 1. Geschlechtstriebes.
  (Von dieser Seite ab sind die Anmerkungsnumern beim Druck
                               ausgefallen.)
```

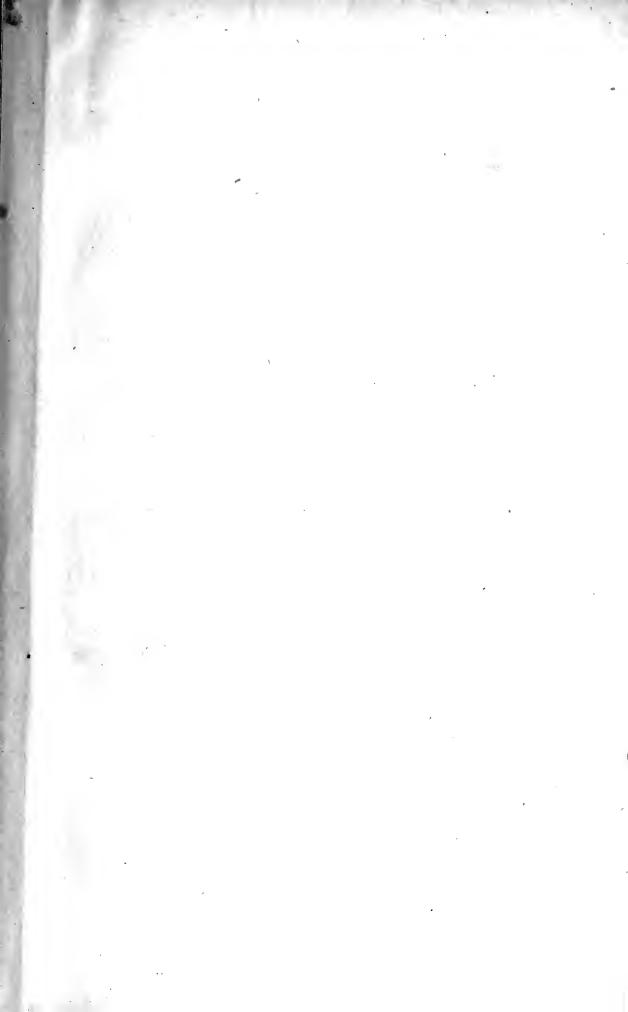
- Zu S. 39 Z. 4 v. o. sollte hinzugefügt werden: vgl. Sabb. 25b, zu Z. 4 v. u.: Berachoth 63a und zu der unter dem Texte stehenden Note: wo es jedoch nur heisst: דרבה מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבריתותא
- S. 40 Z. 1 v. o. statt אום l. באוגו ו.
- " 41 " 11 " " baben I. haben.
- "41 in der Note sollte vor: zu ein Kolon stehen.
- "43 Z. 12 v. o. ist ausgefallen: Succa 524 und in der Note **) ist nach Midr. R. zu lesen: Leviticus und 1 zu streichen. (Das Capitel. wo die Stelle sich findet, kann ich augenblicklich nicht angeben; dass ich es aber im Manuscr. gethan, geht mir aus der beigesetzten, nur falsch gedruckten Zahl hervor. Zu Midr. Jalkut zu Wajikra, §. 626 ist derselbe Ausspruch, nur mit einiger Veränderung, im Namen d.

- R. Elieser b. Asarja angeführt. Die Stelle lautet daselbst: מנין שלא יאמר אדם אי איפשי לאכול בשר הזיר אי איפשי ללבוש כלאים אי איפשי לבא על הערוה אלא איפשי אבל מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי ח"ל ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי נמצא הפורש מן העבירה מקבל עליו מלכות שמים.
- S. 45 Note *) statt 56 lies 676 und nach "dort" die (im Druck ausgefallenen) Worte: שאלמלא לא נכתבו דין הוא שיכתבו, bei Ibn-Tibbon dagegen:. Ferner ist hinzuzufügen: Vgl. zn der angef. Talmudstelle die Hagahoth des R. Akiba Eger (in der Landau'schen Ausgabe).
- ,, 51 Note **) statt 23 l. 33.
- ,, 52 Z. 12 v. o. statt אלאנביא l. אלאנביא.
- ., 55 ,, 19 ,, ,, ihm l. ihn.
- ,, 58 ,, 21 ,, ,, וירידון וו ירירון.
- " 59 " 1 " " wahren I. wahrhaften, und so auch S. 63 Z. 11 v. u.
- ,, 61 ,, 24 ,, ist nach: wahr der Strich unrichtig und Z. 28 wahr von gesprochen zu trennen.
- ,, 64 ,, 24 ,, statt הרא l. הרא.
- " 67 " 16 " ist vor gegeben das) ausgefallen.
- ,, 71 ,, 7 ,, sind die Worte: "die und" zu streichen.
- "71 "21 " statt ihm l. ihn.
- " 77 " 13 v. u. " Methaphysik I. Metaphysik.
- " 78 " 5 v. o. " מן l. מן.
- "84 " 2 " " dort I. an einer andern Stelle, die ich für den Augenblick nicht angeben kann.
- ,, 92 ,, 4 v. u. ,, האומה l. האומה.

Druck von C. W. Vollrath in Leipzig.

Inhalt.

Erstes Capitel. Von der Seele des Menschen und ihren Kräften .	3
Zweites Capitel. Von den gesetzwidrigen Thätigkeiten der Seelen- kräfte und von der Bestimmung des Theiles, bei welchem	
Tugenden und Untugenden zunächst stattfinden	
Drittes Capitel. Von den Krankheiten der Seele	13
Viertes Capitel. Von der Heilung der Seelenkrankheiten	15
Fünftes Capitel. Von der Richtung der Seelenkräfte auf Ein Ziel	33
Sechstes Capitel. Vom Unterschiede zwischen dem Tugendhaften und dem Enthaltsamen	
Siebentes Capitel. Von den Scheidewänden und deren Bedeutung	47
Achtes Capitel. Von der natürlichen Beschaffenheit des Menschen	53
Anmerkungen	82
	102

							1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1
				_			
					,		
		,					
			•				* 3
							* . *
							, i
							to of father to
		*					a la
	•						
٠						~	
		•		•		*	
						,	
					•		

Im Jahre 1858 erschien von dem selben Verfasser, in vermehrter Auflage:

Die philonische Philosophie

ihren Hauptmomenten dargestellt. Gothenburg. brosch.

18 Ngr.

Dr. Z. Frankel,

Hodegetik zur Mischna

l den mit ihr in engem Zusammenhange stehenden Büchern sefta, Mechilta, Sifra. Sifri. 1. Theil. Einleitung in die Mischna. Text hebräisch. 1859. 2 Thlr.

Dr. Samuel Hirsch,

die Religionsphilosophie der Juden

r das Princip der jüdischen Religionsanschauung und sein Vertniss zum Heidenthum, Christenthum und zur absoluten Philosophie. 1842. 6 Thlr.

S. Munk,

llosophie u. philosophische Schriftsteller der Juden.

e historische Skizze. Aus dem Französ. übertragen, mit erläuden und ergänzenden Anmerkungen und Zusätzen von Dr. B.
Beer. 1851. 20 Ngr.

A. Frank,

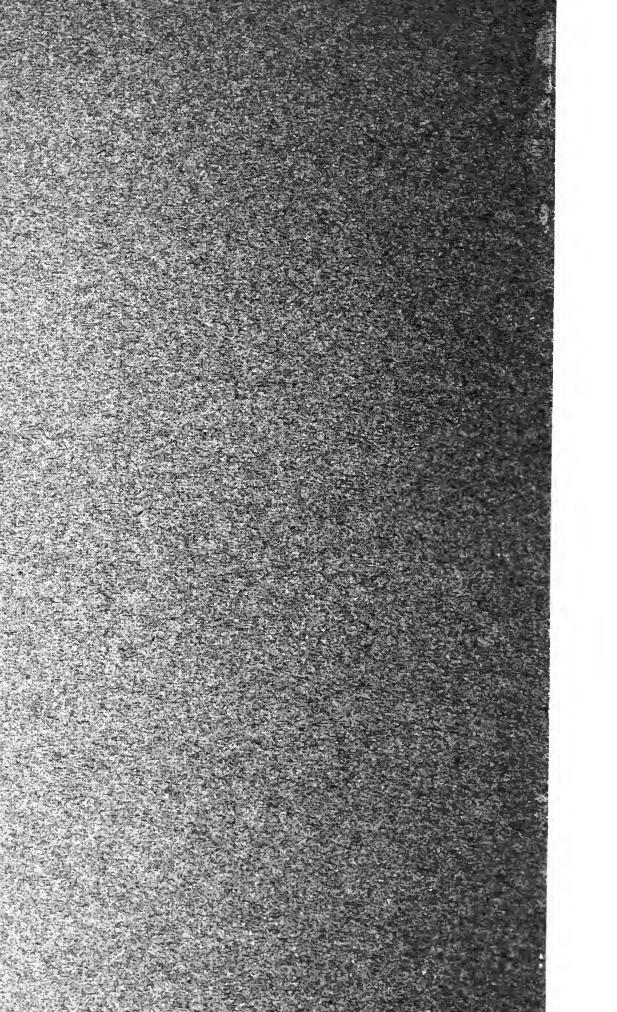
Die Kabbala

r die Religionsphilosophie der Hebräer. Aus dem Französ. rsetzt, verbessert u. vermehrt von A. Jellinek. Mit 1 Kupfer. 1844. 2 Thlr.

Dr. Samuel Hirsch, Die Messiaslehre der Juden

n Kanzelvorträgen. Zur Erbauung denkender Leser. 1843. 2 Thlr. 10 Ngr.

Vorstehende Artikel sind durch alle Buchhandlungen zu beien, in Leipzig von Heinrich Hunger.

LHeb M678 .YmS

Maimonides, Moses
Acht Capitel; arabison und
deutsch mit Anmerkungen von Worff.

. Y... S